

HANDELINGEN
van het Genootschap
voor Geschiedenis
te Brugge

Tijdschrift voor de studie van de geschiedenis
van Vlaanderen
jaargang 149 | 2012/1

Inhoud

JG. 149 – 2012 | 1

ARTIKELS

- Hannes LOWAGIE, "Omme messagier ende bode te zine van der voorseide stede". De Brugse stadsboden in de late middeleeuwen 3
- Ronald VAN BELLE
Grafzerkvondsten in Brugge, XIII^{de} en XIV^{de} eeuw 25
- Beata MOŽEJKO
Die Gesandtschaft des Anselm Adornes im Jahr 1474 nach Polen. Zur Geschichte der Kontakte zwischen dem Herzogtum Burgund und dem König Kasimir IV. Jagellonicus (Jagiellończyk) 45
- Andries VAN DEN ABEELE
Joseph-Basile Van Praet opnieuw bekeken 71
- Stefan HUYGEBART
"Depuis que le moyen âge est à la mode". Het neogotisme in de romantische salonschilderkunst van Edward Wallays (1813-1891) en andere schilders aan de Brugse academie tussen 1830 en 1866 105
- Wouter KERKHOVE
'Zelden was er te Waereghem zooveel volk als nu verleden dijnsdag'. Het ontstaan, de evolutie en het succes van de jaarlijkse paardenrennen te Waregem, 1847-1966 155
- BOEKBESPREKINGEN 191
- Ronald VAN BELLE, *Laudas flamencas en España* (Luc Devliegher) 191
- De kusttram* (Ludo Valcke) 195
- KRONIEK 197
- AUTEURS 215

Hannes Lowagie

“Omme messagier ende bode te zine van der voorseide stede”. Een bijdrage tot de kennis over de Brugse stadsboden tijdens de late middeleeuwen.

INLEIDING¹

Het graafschap Vlaanderen was een van de meest dichtbevolkte en verstedelijkte streken van laatmiddeleeuws Europa. De drie grootste steden van het graafschap: Gent, Brugge en Ieper waren, samen met de kasselrij van het Brugse Vrije, georganiseerd in het college van de Leden van Vlaanderen². Dit college vormde een belangrijk representatieorgaan en voerde een sterke oppositie tegen de centralistische tendens van de Bourgondische Valoishertogen. Deze dynastie, die in Vlaanderen aan het roer kwam na het overlijden van Lodewijk van Male in 1384, beschikte over meer kapitaal dan de Vlaamse graven en kon hierdoor een sterke en centralistisch geïnspireerde bestuursvorm nastreven. Deze tweespalt tussen de centrale en de stedelijke politiek zorgde voor voortdurende onderhandelingen met betrekking tot de organisatie van de publieke instellingen. En deze politieke activiteit was in feite voornamelijk steeds doordacht communiceren. Die stedelijke communicatie is al vanuit verschillende standpunten bestudeerd. Het onderzoek richtte zich bijvoorbeeld uitvoerig op de communicatieve praktijken binnen de stedelijke publieke ruimte. Zo heeft Elodie Lecuppre-Desjardin, in navolging van onder andere Peter Arnade, gewezen op een wederzijdse communicatie tussen de hertog en de gaststad via een

- 1 Dit artikel kwam tot stand in het kader van het IUAP-project VI-32. Ik dank Marc Boone, Jelle Haemers, Frederik Buylaert, André Vandewalle en Kristof Dombrecht voor hun opmerkingen.
- 2 Zie onder andere: W. P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van de middeleeuwen naar de nieuwe tijden (1384-1506)*, Brussel, 1978 (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren, XC).

uitgebreid publiek vertoon³. Via processies langs symbolische plaatsen binnen de stad legitimeerden zowel de hertog tijdens blijde inkomsten als een nieuw verkozen stadsbestuur hun macht⁴. Een stadsbestuur werkte tijdens deze hoogdagen aan het beeld dat van haar werd geconcipieerd omdat een positie van een stad nooit was verzekerd en doorheen de eeuwen sterk kon verschuiven⁵. Maar ook tijdens het dagelijkse politieke handelen, werkte een bestuur aan haar profilering. Hierbij was het briefverkeer erg belangrijk. Het versturen van een brief aan de hand van duidelijk herkenbare boden was een belangrijk onderdeel van de politieke communicatie. Voor de laatmiddeleeuwse Nederlanden is nog zeer weinig geweten over de verschillende soorten boden en hun functie. Wel staat vast dat de steden investeerden in een eigen vorm van professionele briefdrager, de *messagier*. Hij bracht een stedelijke brief, gezegeld met stadszegel, maar hij was zelf ook gekleed in de stedelijke kleuren, geflankeerd door een kenmerkende bus met bijbehorend kenteken van de stad. Net daarom was het belangrijk dat hij een betrouwbaar en eervol persoon was. De stadsbode stond na verloop van tijd zelfs symbool voor de hele - goed geïnformeerde - stadsgemeenschap. Zo werd in Basel op de gevel van het stadhuis een beeld aangebracht van een messagier die vermoord werd in 1444 (afbeelding 1)⁶. Dit toont aan dat een messagier een belangrijke representatieve waarde had voor het stadsbestuur. De enige gekende iconografische voorstelling van een stedelijke bode in de Zuidelijke Nederlanden is de stadsbode van Mechelen op het linkerpaneel van het 'Merode altaarstuk' (af-

3 E. LECUPPRE-DESJARDIN, *La ville des cérémonies: essai sur la communication politique dans les anciens Pays-Bas bourguignons*, Turnhout, 2004 (Studies in European Urban History (1100-1800), IV).

4 Zie J. HAEMERS en E. LECUPPRE-DESJARDIN, 'Conquérir et reconquérir l'espace urbain. Le triomphe de la collectivité sur l'individu dans le cadre de la révolte brugeoise de 1488', in: C. DELIGNE en C. BILLEN (eds.), *Voisinages, coexistences, appropriations. Groupes sociaux et territoires urbains (Moyen Âge-16e siècle)*, Turnhout, 2007, p. 119-142.

5 P. STABEL, *Dwarfs among giants. The Flemish urban network in the Late Middle Ages*, Leuven, 1997 (Studies in urban, social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries, VIII), p. 245-269.

6 Zowel de voorbeelden uit Bern en Basel worden ook besproken in: P. MONNET, 'Courriers et messages: un réseau urbain de communication dans les pays d'Empire à la fin du Moyen Âge', in: C. BOUDREAU (ed.), *Information et société en Occident à la fin du Moyen Âge. Actes du colloque international tenu à l'université du Québec à Montréal et à l'université d'Ottawa (9-11 mai 2002)*, Paris, 2004 (Histoire ancienne et médiévale), p. 281-282, 302-303.

beelding 2)⁷. Zijn aanwezigheid wordt gezien als een allusie op de annunciatie op het centrale paneel.

De stadsbode op de gevel van het stadhuis van Basel

Afbeelding van de Mechelse stadsbode (detail van het rechterpaneel van het Merode-triptiek)

Dit artikel wil bijdragen tot een betere kennis van de stadsboden in het algemeen en de Brugse stadsboden in het bijzonder. Deze functie werd reeds kort behandeld in de studies over de stedelijke officiën van André Vandewalle⁸. Maar verder onderzoek hierover was zeker nog nodig. Ik wil in dit artikel verder ingaan op de rekrutering van messagiers. Ik onderzoek wie precies deze functie op zich nam en hoe lang hij in dienst bleef. Vervolgens wordt de precieze verloning en de taakinhoud besproken. Valt de messagier binnen de stedelijke administratie in de lagere loonklasse, of kon hij toch rekenen op een goede verloning? Tot slot ga ik in op de functie van de stadsbode binnen Brugge zelf en eventueel andere taken die de bode op zich nam.

- 7 Deze annunciatie-triptiek is momenteel bewaard in The Cloisters (New York). Zie <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/56.70>. Het werk wordt toegeschreven aan Robert Campin, de meester van Flémalle. Zie A. CHÂTELET, *Robert Campin. De meester van Flémalle* (Antwerpen, 1996), p. 93-113.
- 8 A. VANDEWALLE, 'De stedegarsoenen, boden in dienst van de magistraat, te Brugge in de Nieuwe Tijd', in: G. ASAERT (ed.), *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd: Liber amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, 391-404 en A. VANDEWALLE, *De arbeidersofficiën van Brugge ca. 1440-ca. 1670: een institutionele studie, met economische en sociale aspecten* (Onuitgegeven doctoraatsthesis (KUL), 1983).

DE EEDPLICHTIGE MESSAGIER

De hierboven besproken representatieve en informatieve rol van een messagier had belangrijke gevolgen voor de levenshouding en ingesteldheid die men verwachtte van een messagier. Een interessante bron om informatie daaromtrent te verkrijgen, zijn de eden die een messagier moest afleggen. Door een eed verbond iemand zich tot iets en werd zo een wederzijdse relatie tussen twee of meer mensen gecreëerd⁹. In de vijftiende eeuw werden ze voor het eerst opgeschreven en steeg het aantal functies die eedplichtig werden. De eden waren politieke instrumenten die de eedaflegger aan het bestuur bond. Ze waren belangrijk voor de opbouw van de sociale discipline omdat ze bindend waren en directe implicaties hadden op het zielenheil van de eedaflegger¹⁰. Verder was de eed ook een juridisch middel om eventueel misbruik na de aanstelling te kunnen straffen.

In de stadsbibliotheek van Brugge is nog een 17^e-eeuws handschrift bewaard waarin de Brugse eden staan vermeld. Omdat dergelijke eden doorheen de eeuwen vaak onveranderd bleven, kan er van uitgegaan worden dat de middeleeuwse eed nauw aansloot bij deze zeventiende-eeuwse transcriptie. Uit de tekst van de eed blijkt duidelijk wat de deugden van een messagier waren en wat het stadsbestuur van hem verwachtte:

'Den eedt van den messagiers.

Dat zweere ick, bode ende messagier te zyne van der stede van Brugghe den heere ende den wet van der zelve stede goet, ghetrauw ende onderdanich te zyn alle reysen ende voyaigen ende oock daghinghen danof ic last hebben zal ghetrauwelic te doen ende te vulcommene de brieven ende missiven die ick draghen zal ende oock de antwoorden ende ander brieven die ick weder bringhen zal ghetrauwelic te beweghene daer die behooren tsecretit dat tmynder kennesse commen zal onder my te houdene ende niet te revelerene. Ende voorts al te doene dat een goet bode ende messagier

9 J. SPURR, 'A profane history of Early Modern Oaths', in: *Transactions of the Royal Historical Society*, 11 (2001), p. 47.

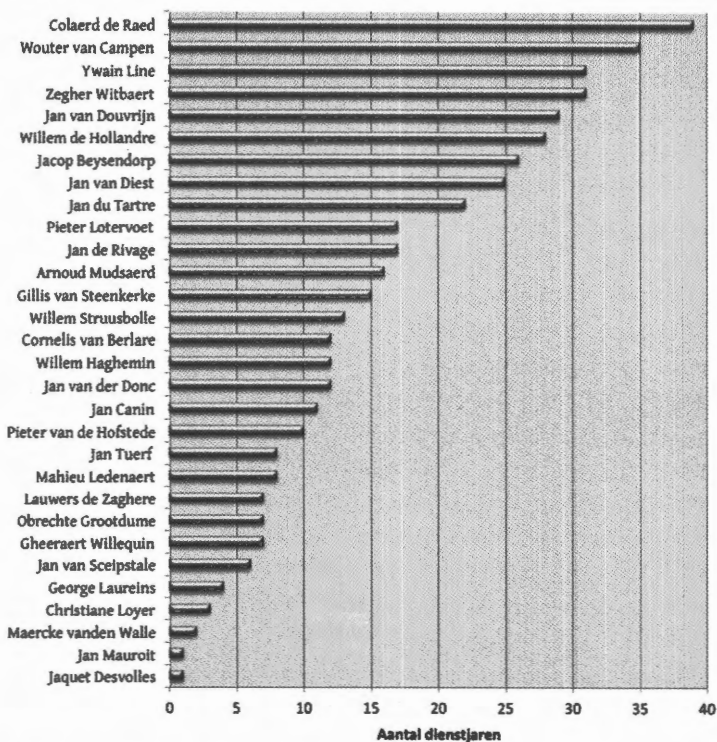
10 J. VAN LEEUWEN, 'Municipal oaths, political virtues and the centralised state: the adaptation of oaths of office in fifteenth-century Flanders', in: *Journal of Medieval History*, 31 (2005) 2, p. 185-190.

*van der stede van Brugghe schuldich es ende behoort te doe-
ne. Alzo moet my God helpen alle Godts heleghe ende by
mynder manne waerhede*¹¹.

De opvallende bijvoeglijke naamwoorden in de eden zijn: *goet, ghetrauw ende onderdanich, ghetrauwelic*. De nadruk lag op een trouw, ernstig en rechtvaardig handelen. In die context wordt de nadruk gelegd op het *secretelic* handelen en het bewaren van de *secreten*. Deze termen zijn zeer sterk gelinkt aan de politieke context waarin de messagier moest opereren. Het bestuur wist dat de bode enorm veel politieke informatie zou opvangen en dat hij op deze manier goed op de hoogte zou zijn van de politieke gevoeligheden. Daarom moest hij uitdrukkelijk zweren deze informatie voor zich te houden en trouw aan het stedelijke bestuur te blijven. De opgevangen informatie mocht hij geenszins gebruiken voor eigen (politieke of sociale) ambities.

Vanzelfsprekend voldeden niet alle boden aan dit ideaal. In de periode april 1482-mei 1483 werd Willem de Hollandere, messagier van Brugge, veroordeeld tot het betalen van een boete van 12 pond parisis wegens het gebruik van geweld en het toebrengen van slagen bij ene Jehan Faestreyt. De schoutsrekening vermeldt dat dit 's nachts gebeurde, wanneer Willem, waarschijnlijk na een van zijn opdrachten, terugkeerde in Brugge¹². Opvallend is dat Willem de Hollandere in de *pencioenen* pas vermeld wordt vanaf het schepenjaar (begin in september) 1483-1484, maar hij werd wel reeds vanaf 1480 ingezet in de categorie van *ridegeld*¹³. De veroordeling

- 11 BRUGGE, *Stadsbibliotheek Biekorf*, handschrift 461, f. 28r.-v. Het handschrift bevat de nota: '*maneat in camera scabina Brugensis 1631*'. Het is waarschijnlijk in dat jaar opgemaakt (al dan niet naar analogie van een ouder origineel). Eenzelfde eed, uit een 18^e-eeuws handschrift is te vinden in: SBB, handschrift 461bis, f. 27r.-v. Dat beide eden gelijk zijn, toont aan dat de eed van de stedelijke officiën doorheen de eeuwen quasi amper veranderde.
- 12 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, fonds Rekenkamers, nr. 13781, schoutsrekening Brugge, 21 april 1482-5 mei 1483, f. 40r.: '*De Guillaume de Hollande, messagier de la ville de Bruges calangié par les dessus dit pour ce qu'il avoit avancié de venir bien tart en nuyt sur les rues ou il trouva ung nommé Jehan Faestreyt seant devant son huys lequel il bati fort et feist sur lui grande rudesse dont il se submist en l'ordonnance comme dessus par lesquelz fu ordonné qu'il paieroit au prouffit de mondit seigneur la somme de 12 lb.*'
- 13 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1480-1481, f. 66v.: '*Item XIII in septembre ghesonden Willem de Hollandere te Ghend aen Jan de Keyt ende andre ghe deputeerden van deser stede wesende aldaer met brieven ende was uut IIII daghen, comt 5 s.*'

Grafiek 1: De Brugse messagiers en hun dienstjaren (1400-1511)

gebeurde in het begin van zijn carrière. Voor deze misstap en veroordeling werd hij alleszins niet uit zijn functie ontzet. Hij bleef zeker nog tot 1511 in dienst als messagier van de stad Brugge.

LOOPBAAN EN CARRIERE

Het is interessant om te onderzoeken hoe lang de stedelijke boden in dienst bleven. Om hierover een beter beeld te krijgen werden de jaarlonen (*pencioenen*) onderzocht. Hierin werden jaarlijks de namen van de vier messagiers vermeld. Ik heb deze bekeken voor een periode van ruim 110 jaar (1400-1511). Het gemiddeld aantal dienstjaren van de 22 messagiers wiens loopbaan volledig gekend is, bedraagt 14,3 jaar. Daarvan waren er negen messagiers die tussen één en tien jaar in dienst waren, zeven die tussen elf en twintig jaar de stad dienden en tot slot zes messagiers die vijftientig jaar of langer messagier waren.

Het belangrijkste dat grafiek 1 verduidelijkt, is het aspect van continuïteit. De messagiers bleven meerdere jaren in dienst. De koploper is Colaerd de Raed. Zijn carrière begon in 1440 en eindigde in 1483, met een tussenpauze van 1471 tot 1475. Hij was waarschijnlijk vanaf eind jaren '70 van de vijftiende eeuw niet meer actief als messagier. Hij bleef echter actief (en werd nog steeds vermeld in de lijst van *pencioenen*) tot en met het jaar 1483. Waarschijnlijk was dat het jaar van overlijden en bleef iemand messagier tot zijn dood. In 1480 werd Colaerd wel reeds bijgestaan door Willem de Hollandre¹⁴. Hij vervulde nog taken als messagier, maar minder frequent dan voordien¹⁵. Hoewel Willem de Hollandre al in 1480 actief was als messagier, moest hij wachten tot het overlijden van Colaerd in 1483 om hem volwaardig te kunnen vervangen en een jaarloon als messagier te kunnen opstrijken. Willem de Hollandre verschijnt pas vanaf 1483 in de lijst van de *pencioenen* van de stad. In die eerste drie jaar van zijn dienst kon de ervaren Colaerd wel de nodige tips en kennis doorgeven aan Willem.

Een lange carrière had zowel voor de messagiers als voor het stadsbestuur belangrijke voordelen. De messagier had werkzekerheid en genoot ook aanzien onder de bevolking. Voor het stadsbestuur was het grote voordeel dat het na verloop van tijd een beroep kon doen op zeer ervaren messagiers. Na jarenlange dienst kende een messagier de vlotste wegen, was hij op de hoogte van de gevaren onderweg en kende hij de verschillende bestemmingen en hoe elk van hen best benaderd werd. Die ervaring kon de messagier dan weer doorgeven aan zijn opvolger. Zo kon het stadsbestuur steeds een beroep doen op professionele en ervaren messagiers. Voorts had een lange carrière het voordeel dat de verschillende contactpersonen de stadsbode na verloop van tijd ook kenden. Dit zorgde ervoor dat er een vorm van vertrouwen ontstond. Dit vertrouwen en die herkenbaarheid waren zeer belangrijk in de laatmiddeleeuwse maatschappij en politiek. Dit waren de

14 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1480-1481, f. 66v.: 'Item XIII in septembre ghesonden Willem de Hollandere te Ghend aen Jan de Keyt ende andre ghedeputeerden van deser stede wesende aldaer met brieven ende was uut IIII daghen, comt 5 s.'

15 In het jaar 1481-1482 werd hij bijvoorbeeld slechts belast met 14 opdrachten. Zie BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1481-1482, f. 6or.-8iv.

hoofdredeenen waarom het stedelijke bestuur de messagiers lang in dienst wou houden. Door een jarenlange dienst werd een messagier meteen herkend, waardoor hij zich niet meer behoefde te identificeren. De geadresseerde wist ook meteen dat er een brief van Brugge aankwam. Dit kon het corresponderen aanzienlijk versnellen.

REKRUTERING

Dat de messagier pas werd aangesteld nadat hij zijn eed had gezworen, werd hierboven reeds behandeld, maar het is interessant te onderzoeken wie bode werd en waar het bestuur haar boden rekruteerde. Een bron die ons meer informatie geeft over de aanstelling van de Brugse messagiers is het zogenoemde *pachtboek officiën*. Deze reeks bevat de verkopeningen van officiën en verpachtingen van accijnzen, rechten en eigendommen van de stad. Het eerste register van deze reeks, dat loopt over de periode 1440-1470, biedt een overzicht van de houders van de toen voorkomende officiën¹⁶. De verkoop van officiën was een typisch verschijnsel voor de arbeidersofficiën, maar overheids-officiën 'met bediendenkarakter' (zoals het messagierschap) werden toegekend. Met andere woorden, de stadsbode werd door de schepenen aangesteld en benoemd. Hierdoor konden ze de in hun ogen beste kandidaat kiezen (wat nodig was voor een dergelijke representatieve functie). Dat de functie doorgaans niet verkocht werd, kan ook worden afgeleid uit het feit dat deze post niet als dusdanig in de stadsrekeningen voorkwam, of ten minste slechts zeer uitzonderlijk¹⁷. Het hierboven aangehaalde register vermeldt tien

- 16 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 127: pachtboek officiën, 1440-1470, f. 5r.: 'Jehemin Coc, messagier ons gheduchts heeren, Jan van Douwrijn, f. Gilberts [doorstreept], Gillis van Steenkerke [doorstreept en in margine: 'mortus'], Mahieu Lenaert [doorstreept en in margine: 'verlaten'] Colin de Raet, Jan Canin [doorstreept], Staeffin Beyts [doorstreept], verlaten, Zegher Wittebaert, Yweyn Line, over Jan van Douwrijn bi compositien ende consente, Jan de Rivage, gheseit Luucxkin over Jan Canin'.
- 17 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1493-1494, f. 28r. en stadsrekening 1499-1500, f. 34v. Zie hierover: A. VANDEWALLE, *De arbeidersofficiën van Brugge*, deel 1, p. 30-46; A. VANDEWALLE, 'De stads-officiën van Brugge: openbaar ambt of commercie (15de-18de eeuw)', in: N. GEIRNAERT en M. VANDEBROEK, *Een privilege voor iedereen. Verzamelde studies van dr. André Vandewalle over Brugse geschiedenis*, Antwerpen, 2008 (*Archiefkunde*, 10), p.159-166 en J. MERLEVEDE, *Stad*,

messagiers. Iedere messagier die in deze periode actief was, staat hierin vermeld (uitzonderingen zijn Janne Mauroit en Maercke vanden Walle, maar dit zijn beide messagiers die slechts één of twee jaar in dienst waren). De marges vermelden bij Gillis van Steenkerke: *mortus*. Hij heeft zijn functie dus waarschijnlijk tot zijn dood uitgevoerd. Bij Mahieu Ledenaert staat vermeld: *verlaten*. Mahieu heeft zijn messagier-functie vroegtijdig stopgezet. Bij Ywein Line staat vermeld dat hij Jan van Douvrijn opvolgde: *bi compositien ende consente*. Jan de Rivage volgde Jan Canin op (zoals ook blijkt uit tabel 3.1). Het register vermeldt bovendien ook nog een messagier die nooit in de stadsrekeningen werd opgenomen (Staeffin Beyts), maar ook hierbij staat vermeld dat hij zijn functie vroegtijdig verlaten had. Hij heeft zijn functie waarschijnlijk niet lang uitgevoerd.

Om de afkomst van de Brugse poorters te achterhalen, werden de Brugse poorterslijsten geraadpleegd. Hierin stonden de nieuwe poorters van de stad geregistreerd, samen met hun afkomst en hun beroep¹⁸. Acht Brugse messagiers konden met enige zekerheid gelinkt worden aan hun registratie in de poorterslijsten. Willem Struusbolle werd op 15 maart 1408 poorter. Hij kwam uit Kaprijke en werd Brugse messagier in het midden van het schepenjaar 1407-1408. Jan van Douvrijn die zijn loopbaan in 1423 begon, kwam ook dat jaar in de poorterslijsten voor. Hij schreef zich op 8 maart 1423 in en was afkomstig uit Rijselambacht. Daarbij werd vermeld dat hij: *es messagier*¹⁹. Obrecht Grootdume schreef zich in op 21 augustus 1431 en kwam uit Zaamslag in de Vier Ambachten²⁰. Hij startte ook dat jaar als messagier. Maercke vanden Walle die slechts twee jaar messagier was van 1438 tot 1440 registreerde zich op 24 juli 1438 als Brugse poorter²¹. Jan Canin

vorst en schatkest. Het Brugse en Ieperse financiewezen tussen Middeleeuwen en Nieuwe Tijden (1405-1555) (Onuitgegeven doctoraatsthesis (ULB), 1985), p. 277.

18 R. A. PARMENTIER, *Indices op de Brugsche Poorterboeken*, Brugge, 1938 (Geschiedkundige publicatiën der stad Brugge, II); A. JAMEES, *Brugse poorters, opgetekend uit de stadsrekeningen*, Handzame, 1980. Deze laatste uitgave werd geanalyseerd in: E. THOEN, 'Immigration to Bruges during the late Middle Ages', in: S. CAVACIOCCCHI (ed.), *Le migrazioni in Europa secc. XIII-XVIII*, Prato, 1994, p. 335-353.

19 R.A. PARMENTIER, *Indices*, deel 1, p. 64.

20 A. JAMEES, *Brugse poorters*, deel 2, p. 107.

21 A. JAMEES, *Brugse poorters*, deel 1, p. 428.

schreef zich in 1444 als poorter in om in 1447 als messagier aan de slag te gaan. Hij was afkomstig uit Jabbeke in het Brugse Vrije²². Ywein Line kwam uit Gent, begon zijn carrière in 1452 en werd Brugse poorter op 13 juli 1453²³. Wouter van Campen (in dienst van 1471 tot 1493 en vanaf 1493 terug tot na 1511) kwam uit het land van Kleef (in het huidige Duitsland). Hij registreerde zich in 1468 als poorter, drie jaar voor zijn benoeming als messagier²⁴. Jan van Diest die zijn loopbaan in 1479 begon, schreef zich op 26 juni 1480 in als Brugse poorter. Hij was afkomstig uit Linkebeek, in het hertogdom Brabant. Bij hem werd nog specifiek vermeld dat hij Brugse poorter werd: *omme messagier ende bode te zine van der voorseide stede*²⁵. Deze poorterslijsten geven belangrijke extra informatie. Ten eerste lagen de benoeming als messagier en de inschrijving als poorter altijd dicht bij elkaar. De inschrijving als poorter werd waarschijnlijk verplicht door het bestuur. Dit had juridische motieven. De Brugse schepenbank had op deze manier namelijk een grotere bevoegdheid over de messagier en stond in voor zijn berechting. Ook kon de messagier op deze manier genieten van tal van voordelen die de poortერიj verworven had, zoals de vrijstelling van confiscatie. Ten tweede was er duidelijk een groot rekruteringsgebied (Jabbeke, Gent, Rijsel, Kaprijke, Zaamslag, Linkebeek, Kleef). Het lijkt er sterk op dat de mannen Brugse poorter werden in functie van hun carrière als messagier en misschien zelfs speciaal hiervoor naar Brugge trokken. Het Brugse stadsbestuur werkte ook met mensen die niet uit het Brugse afkomstig zijn. Misschien garandeerde dit een bepaalde vorm van neutraliteit in het Vlaamse politieke gebeuren. Hetzelfde komt voor bij de grafelijke baljuws. Om de onpartijdigheid te waarborgen moest hij een vreemde zijn ten opzichte van zijn standplaats²⁶. Een afkomst uit een andere streek gaf natuurlijk ook het voordeel dat men die andere streek en de wegen daar, eventueel ook de an-

22 R.A. PARMENTIER, *Indices*, deel 1, p. 268.

23 A. JAMEES, *Brugse poorters*, deel 2, p. 476.

24 R.A. PARMENTIER, *Indices*, deel 2, p. 538.

25 R.A. PARMENTIER, *Indices*, deel 2, p. 758.

26 J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de boergondische periode*, Brussel, 1967 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren, LXII) p. 111-118.

dere taal, beter kende. Deze poorterslijsten tonen alleszins aan dat de functie een grote aantrekkingskracht genoot. Ywein Line, die Jan van Douvrijn in 1452 opvolgde *bi compositien*²⁷ kwam dus van Gent om in Brugge messagier te worden (en te blijven tot 1483).

VERLONING

De verloning van een laatmiddeleeuwse stedelijke messagier valt uiteen in vijf verschillende aspecten. Eerst en vooral kregen ze een jaarlijkse wedde (*pencioen*). Ten tweede kregen ze voor elke missie een dagvergoeding. Deze betalingen staan opgelijst in de bodenlijsten van de stadsrekeningen. Ten derde kregen ze soms drinkgeld van de personen die ze bezochten. Ten vierde vervulden ze nog talrijke andere opdrachten voor het stadsbestuur. Tot slot was er per uitzondering nog een vijfde aspect, namelijk een vast pensioen waarvan ze konden genieten na een jarenlange loopbaan. Zoals reeds eerder vermeld werd, kwamen de stedelijke boden vaak voor in de lijst van de *pencioenen*. Dit zijn de jaarvergoedingen voor het stedelijke personeel. De Brugse messagiers kregen jaarlijks 25 lb. par. Vanaf het jaar 1496-1497 werd dit verminderd tot 24 lb. par.²⁸ De grootte van deze vergoedingen was dus relatief beperkt. Daarenboven kregen de Brugse messagiers viermaal per jaar een presentwijn (een eerder symbolische hoeveelheid wijn). Op Sint Antoniusdag (9 november), Kerstdag, Pasen en Pinksteren konden ze genieten van elk een vierendeel wijn. Dit maakt dat elke messagier jaarlijks in totaal een kan wijn kreeg²⁹.

In Brugge werd ook jaarlijks een hertogelijke *chevaucheur* opgenomen in de loonlijst. Andere hertogelijke boden kregen jaarlijks wat drinkgeld³⁰. In tijden van crisis of grote uitgaven werden deze

27 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 127: Pachtboek officiën, 1440-1470, f. 5r.

28 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1496-1497, f. 95v.

29 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 277: Presentwijnen 1485-1486, f. 21r, 22r, 28v, 52r. Een dergelijke jaarlijkse betaling voor het stedelijke personeel was al in vroegere rekeningen opgenomen, maar toen bleef de vermelding nog summier zonder verwijzing naar de messagiers, zie vb BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 277, presentwijnen 1425-2426, f. 6r, 9r, 11r, 19v.

30 Er waren betalingen voorzien voor de hertogelijke *chevaucheurs* (6 s. gr.), de hertogelijke deurwaarders (30 s. gr.), de *'cnapen te voet'* (30 s. gr.) en de *'messagiers te voet'* (2 s. gr.) Zie BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1455-1456, f. 49v.

betalingen geschorst. Zo werden de hertogelijke dienaars die in 1479 hun loon opeisten wandelen gestuurd. Het bestuur vertelde hen dat de stad al genoeg kosten had aan de oorlog met Frankrijk en dat de betaling werd uitgesteld tot na de oorlog³¹.

Daarnaast kregen de stadsboden bij iedere zending een dagvergoeding. In Brugge bleven de prijzen hiervan doorgaans gelijk, afgezien van een kleine stijging voor de reizen buiten het graafschap (doorgaans 20 s. parisis per dag). Deze bedragen lagen hoger dan wat in de bouwnijverheid uitbetaald werd. In de Brugse stadsrekeningen kreeg een meester uit de bouwnijverheid tussen 1397 en 1450 10 s. par. per dag en een gezelschap 5 s. parisis³². De dagvergoedingen van de stedelijke messagiers vielen ook hoger uit dan de soldijen van de stedelijke militieën³³.

Het totale bedrag dat een messagier jaarlijks kon verdienen, hing natuurlijk af van het aantal dagen dat hij door het stadsbestuur tewerkgesteld werd. Daarom heb ik voor de Brugse messagiers berekend hoeveel dagen ze binnen een bepaald jaar onderweg waren en wat hen dat jaarlijks opleverde. Dit heb ik telkens voor de vier messagiers die in de *pencioen*-lijst voorkwamen uitgerekend. In tabel 3.6 staat uitgetekend hoeveel opdrachten ze kregen, hoeveel dagen ze daarbij in totaal onderweg waren, hoeveel ze daar op jaarbasis

31 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 96: cartularium nr. 14, f. 303r.: 'Dat de messagiers van den hove ontzeyt was huerliedder nieuwer jaer duerende den tijde van den oorloghe: Ten zelue daghe [17 januari 1479] ghaven te kennene de zes ghecommitteerde van deser steden den voorseide hooftmannen ende dekenen hoe dat de messagiers, herauden ende andre dienaers van minen ghenadighen heere ende vrouwe te meer stonden bi den zeluen zes ghecommitteerden ghesijn hadden omme te hebbene huerliedder nieuwer jaer zo zij voortijts ghepleghen hadden van hebbene ute ghesteken dat zij binnen eenen jaer herrewaerts midts der onlede die hut land ghesijn heift niet ghehadt en hebben welcke begheerten ende hebbinghe de zes ghecommitteerde niet doen en wilde ten ware bij consente ende overeendraghene van den zeluen hooftmannen ende dekenen die naer tuorseide te kennen gheuen zeyden bij ghemeenen accoorde dat men den voorseide dienaers zegghen wilde dat zij pacientie hebben wilden ten minsten den tijdt van der oorloghe ghesien dat de stede andre groote lasten ghenouch hadde ende dat men hemlieden alsoe dien als nog niet gheuen en zoude.'

32 J.-P. SOSSON, *Les travaux publics de la ville de Bruges XIVe-XVe siècles: les matériaux, les hommes*, Brussel, 1977 (Pro Civitate. Collection Histoire, 48), p. 226.

33 In het Antwerpse stadsleger kreeg een ruitersoldaat 6 s. artois. en voetvolk 4 s. art. (respectievelijk 12 s. par. en 8 s. par.), of een maandloon van 7 lb. 10 s. art. (15 lb. parisis). Zie F. BUYLAERT, J. VAN CAMP en B. VERWERFT, 'The organization of the Antwerp army in the Flemish-Brabantine revolt of the 1480's', *Journal of medieval military history*, 9 (2011), p. 154-155.

mee verdienen en tot slot wat hun (ruw geschatte) jaarinkomst was als het jaarlijks *pencioen* daarbij wordt gerekend.

Tabel 1: Geschatte jaarinkomsten van de Brugse messagiers (lb. parisis)

Brugse messagiers	Aantal zendingen	Aantal dagen	Totaal voor zendingen	Totaal geschatte jaarinkomsten ³⁴
1418-1419				
Willem Struusbolle	26	184	184 lb.	209 lb.
Arnoud Mudsærd	21	236	263 lb. 16 s.	288 lb. 16 s.
Jacob Beysendorp	22	253	252 lb.	277 lb.
Lauwers de Zaghere	20	110	110 lb.	135 lb.
GEMIDDELD	22,25	196	202 lb.	227 lb.
1452-1453				
Janne Canin	36	165	180 lb. 10 s.	205 lb. 10 s.
Colin de Raed	36	163	207 lb. 12 s.	232 lb. 12 s.
Ywein Line	44	153	153 lb. 16 s.	178 lb. 16 s.
Zegheren Wittebaert	28	144	156 lb. 16 s.	181 lb. 16 s.
GEMIDDELD	36	156	174 lb.	199 lb.
1485-1486²				
Jan van Sceipstale	43	316	331 lb. 14 s. ³⁶	356 lb. 14 s.
Willem de Hollander	44	245	282 lb. 4 s. ³⁷	307 lb. 4 s.
Jan van Diest	39	236	260 lb. 10 s. ³⁸	285 lb. 10 s.
Wouter van Campen	52	209	245 lb. 18 s. ³⁹	270 lb. 18 s.
GEMIDDELD	44,5	251,5	279 lb.	304 lb.

De gemiddelde jaarlonen voor de drie onderzochte jaren waren respectievelijk 227 lb. par., 199 lb. par. en 304 lb. par., met een mi-

34 Dit is de som voor de zendingen, opgeteld met de jaarlijkse vergoeding van 25 lb. parisis uit de '*pencioen*'-lijsten.

35 De rekening van dit jaar loopt uitzonderlijk van 1 juli 1485-eind september 1486, dus drie maanden langer dan een gewone rekening. Om de vergelijking met de andere jaren niet te verstoren werd enkel de verdiensten tussen 1 september 1485 en 1 september 1486 meegerekend.

36 De sommen worden in dat jaar in lb. groten gerekend. De totaal som was 27 lb. 12 s. 10 d. gr., wat overeenkomt met 331 lb. 14 s. parisis.

37 23 lb. 10 s. 4 d. gr.

38 21 lb. 14 s. 2 d. gr.

39 20 lb. 9 s. 10 d. gr.

nimum van 135 lb. par. en een maximum van 356 lb. 14 s. par. Deze bedragen zijn grove schattingen want niet alle exacte inkomsten zijn gekend, noch alle exacte uitgaven (onkosten paard, onderhoud, vervoer, enz.), maar toch kan hieruit afgeleid worden dat dit een vrij degelijk loon was. In de bouwsector varieerden de hoogste daglonen in het midden van 15^e eeuw zoals vermeld tussen 10 s. par en 12 s. par. per dag⁴⁰. Wanneer men een volledig jaar (ongeveer 240 werkdagen) rekent aan het maximumloon (12 s. par.), bedroeg het jaarloon van deze werklui maximaal 144 lb. parisis. Hiermee vergeleken lag het loon van een stedelijke messagier gemiddeld een stuk hoger. Het loon hing natuurlijk af van het aantal zendingen dat men kreeg of van het aantal dagen dat die zendingen duurden. Jan van Sceipstale kreeg bijvoorbeeld wel evenveel opdrachten als de andere messagiers, maar hij was in totaal veel langer buitenshuis. Hij kreeg langere opdrachten. Voor twaalf van de 43 opdrachten was Jan tien dagen of langer onderweg. Dit terwijl Wouter van Campen datzelfde jaar slechts voor twee van de 52 opdrachten langer dan tien dagen onderweg was. Het loon van Jan lag dat jaar hoger dan dat van Wouter. De messagiers waren in het jaar 1452-1453 minder lang onderweg en verdienden als gevolg minder. Dit kan een resultaat zijn van de verstoorde communicatielijnen binnen het graafschap en vooral met Gent (tijdens de Gentse opstand) door politieke onenigheid en militaire confrontaties.

Met een dergelijk loon behoorde de messagier binnen de stedelijke gemeenschap tot de lagere middenklasse. Ook Ingrid de Meyer kwam tot deze conclusie. Ze vond in de Brugse belastinglijst van 1394-1396 één messagier terug en kon hem op basis van zijn bijdrage situeren in de middenklasse. Daartegenover behoorden garsoenen en knechten tot de lage klasse, sergeanten werden voor 66% in de lage klasse gesitueerd en de klerken waren verdeeld over de midden en de lage klasse (42,85% middenklasse en 57,15% lage klasse)⁴¹. In dezelfde publicatie plaatste Cecile Pauwelyn de

40 E. SCHOLLIERS, 'Lonen te Brugge en in het Brugse Vrije (XVe - XVIIIe eeuw)', in: C. VERLINDEN, *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant, II.A Vlaanderen*, Brugge, 1965, p. 92-94.

41 I. DE MEYER, 'De sociale structuren te Brugge in de 14^e eeuw', in: W. Blockmans, I. De Meyer en H. Van Werveke (eds.), *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw* (Heule, 1971), 52.

messagier op gelijke voet met andere lagere bezoldigde bedienden, afkomstig uit de lagere klassen zoals de stedeknaap, paysier en artillier⁴². Dit onderzoek heeft echter aangetoond dat die bezoldiging hoger was dan voorheen aangenomen. Mijn resultaten bevestigen dus eerder deze van Ingrid de Meyer. Het *pencioen* van de messagier bedroeg evenveel als dat van de lagere stedelijke bedienden, maar door zijn talrijke dagvergoedingen kon hij zijn jaarloon toch opkrikken tot een degelijk niveau. Dat jaarloon bleef echter opvallend lager dan dat van het hogere, geschoolde stedelijke personeel. De tesoriers en pensionarissen verdienden jaarlijks enkel en alleen met hun *pencioen* tussen 200 lb. en 300 lb. parisis (ter vergelijking, de jaarvergoeding voor een messagier was 25 lb. parisis). Daarenboven kregen zij nog hogere reisvergoedingen voor hun diplomatieke opdrachten of andere diverse taken⁴³. De waarde van deze nominale lonen kon evenwel erg verschillen. Daarom is het noodzakelijk om op basis van deze lonen de koopkracht te berekenen. Dit kan gedaan worden aan de hand van de graanprijzen. De graanprijzen zijn een belangrijke graadmeter voor de gemiddelde levensduurte. Voor de drie gemiddelde lonen heb ik telkens berekend hoeveel tarwe er met deze bedragen kon worden aangekocht in de desbetreffende periode. Ik berekende hiervoor telkens de gemiddelde graanprijs van de periode vijf jaar voor en vijf jaar na het desbetreffende jaar. Dus om de koopkracht te berekenen van het jaar 1418-1419 werkte ik met de gemiddelde graanprijs van de periode 1413-1424. Op deze manier werden uitzonderlijke pieken uitgeschakeld. In tabel 2 werd op deze manier de geschatte koopkracht berekend. Hier zien we duidelijk dat de gemiddelde koopkracht gradueel daalde. Ook al verdiende de Brugse messagiers gemiddeld het hoogste bedrag in 1485-1486, toch hadden de boden in die periode, door de hogere graanprijzen, de laagste koopkracht.

42 C. PAUWELYN, 'De gegoede burgerij van Kortrijk', in: W. BLOCKMANS, I. DE MEYER en H. VAN WERVEKE (eds.), *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw*, Heule, 1971, p. 189.

43 Zie BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1415-1416 (kopie van BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, fonds Rekenkamers, nr. 32470, f. 31v).

Tabel 2: Geschatte koopkracht van de Brugse messagiers

Jaartal	Geschat nominaal jaarloon	Geschat nominaal jaarloon	Gemiddelde prijs van de tarwe ⁴⁴	Geschatte koopkracht
1418-1419	227 lb. par	4540 d. gr.	52,70 d. gr. per hoet	86,10 hoet tarwe
1452-1453	199 lb. par	3980 d. gr.	54,27 d. gr. per hoet	73,33 hoet tarwe
1485-1486	304 lb. par	6080 d. gr.	94,63 d. gr. per hoet	64,93 hoet tarwe

Bovenop het jaarlijkse *pencioen* en de dagvergoedingen kwam nog het drinkgeld dat werd betaald door de plaatsen die bezocht werden⁴⁵. De Vlaamse steden Gent en Brugge betaalden 16 s. parisis aan de bezoekende bode⁴⁶. Als een messagier van Brugge naar Gent gestuurd werd, kreeg hij hiervoor een betaling van stad Brugge (20 s. par. per dag) plus een betaling van stad Gent (16 s. par.). Zijn eigenlijke vergoeding bedroeg dus minstens 36 s. par. Een consequente betaling voor de bezoekende boden die binnen de stad kwamen, is het drinkgeld voor de boden die de vrijgeleide van een jaarmarkt kwamen brengen. Deze werden in de Brugse rekeningen geordend per maand⁴⁷. Steden spraken waarschijnlijk onderling af hoeveel men voor elkaars bode betaalde. Dit bewijst

44 Deze prijzen werden berekend op basis van: A. VERHULST, 'De prijzen van graan, boter, kaas te Brugge volgens de 'slag' van het Sint-Donatianskapittel (1348-1801)', in C. VERLINDEN, *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant. Deel II. A. Vlaanderen, Brugge*, De tempel, 1959, p. 33-36. De 'hoet' was een inhoudsmaat. Eén hoet bevat ongeveer 166-172 liter graan.

45 Ook het verblijf in de hertog werd vaak door de bezochte stad vergoed. Zie H. VON SEGGERN, 'Zur Kommunikation zwischen den wendischen Hansestädten und der Grafschaft Holland im 15. Jahrhundert', in: D. EBELIG (ed.), *Landesgeschichte als multidisziplinäre Wissenschaft: Festgabe für Franz Irsigler zum 60. Geburtstag*, Trier, 2001, p. 339.

46 Bijvoorbeeld: BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1416-1417 (kopie van BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Fonds Rekenkamers, nr. 32471, f. 89r.: 'Pauuels den Broekere, der stede messagier van Ypre, die brieve brochte an de wet, 16 s.'. De voorbeelden zijn legio.

47 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1451-1452, f. 54v.: 'Meester Donase de Beer van dat hij betaelt heift diuerschen messagiers ende boden ghehuert van buten omme hier brieuen te brijnghene, van saufconduite van diuerschen maercten, duerwaeders van den camere van den rade, van coppien, van mandementen, van den gheheele maende van september, alszoot blijkt bider cedule van den vors meester Donase, 29 lb. 11 s. par'. Vervolgens volgden oktober (9 lb. 8 s.), november (14 lb. 14 s.), december (12 lb. 8 s.), januari (13 lb. 4 s.), februari (9 lb. 12 s.), maart (13 lb. 4 s.), april (14 lb. 4 s.), mei (7 lb. 4 s.), juni (7 lb. 8 s.), juli (12 lb. 10 s.) en augustus (14 lb. 4 s.).

het georganiseerde karakter van het bodensysteem van de laat-middeleeuwse steden.

Naast zijn taak als briefdrager kreeg de messagier nog andere opdrachten. Een blik op deze opdrachten geeft een beter beeld over de gehele jobinhoud van een messagier. De bijkomende taken waren ofwel zendingen door andere opdrachtgevers, ofwel andere opdrachten voor het stadsbestuur. Een eerste externe opdrachtgever was de algemeen-ontvanger van Vlaanderen en Artesië⁴⁸. In de rekeningen van deze functionaris werden ook stedelijke messagiers uitbetaald. Zo vervulde Laurens de Zaghere, messagier van Brugge van 1412 tot 1419, verschillende taken. Uit tabel 2. bleek reeds dat Laurens de Zaghere opvallend minder werd uitgestuurd dan zijn collega's. Om zijn jaarloon op te krikken, ging hij op zoek naar een andere werkgever. Die vond hij bij de algemeen-ontvanger van Vlaanderen. In de eerste rekening van Bartholomeus de Vooght⁴⁹ staat genoteerd dat Laurens vijfmaal uitgestuurd werd. De eerste keer werd hij vermeld als *messagier à cheval*, de laatste keer als *messagier de Bruges*⁵⁰. In totaal verdiende hij hierdoor 9 lb. 4 s. parisis bij. Voor een periode van twee jaar zijn die vijf opdrachten van Laurens te beperkt om te spreken van een volwaardige werkgever. Toch geeft de rekening wel aan dat de hertogelijke ontvanger, naast zijn eigen *chevaucheurs*, ook gebruik maakte van lokale messagiers om zijn brieven te verspreiden.

De lokale hertogelijke ambtenaren (de baljuws en schouten) dienden ook af en toe een bode uit te sturen. De baljuw van het Brugse

48 In de rekeningen van de '*Recette générale de toutes les finances*' kwamen in de categorie '*voyages voitures, chavaucheries et autres menues messageries*' geen stedelijke boden voor. Het waren hoofdzakelijk '*chevaucheurs de mon dit seigneur*'. Zie M. MOLLAT, R. FAVREAU en R. FAWTIER. *Comptes généraux de l'état bourguignon entre 1416 et 1420*, Parijs, 1965 (Recueil des historiens de la France. Documents financiers, V), deel 1, p. 114 en p. 189.

49 ADN, B 4090: rekening van 26 november 1416 tot juni 1418. Bartholomeus de Vooght was raadshoofd van de hertog en algemeen-ontvanger van Vlaanderen en Artois van 26 november 1416 tot 6 februari 1420.

50 M. MOLLAT, R. FAVREAU en R. FAWTIER, *Comptes généraux*, deel 3, p. 246: '*A Laurens Le Zaghere, aussi messagier à cheval, pour semblablement avoir porté lettres closes de par les dessus nommez au doyen de Liege en la ville de Gand, où il vacqua par II jours feniz le VIe jour du dit mois, pour ce 24 solz. A lui, pour avoir porté autres lettres closes de monseigneur en l'Oost pays de Flandres à plusieurs villes, chastellenies, baillys, fermiers, officiers et autres [...] pour ce 48 solz*'. Diezelfde Laurens werd ook vermeld op p. 247 en p. 251.

Vrije, die in Brugge verbleef, maakte gebruik van de Brugse boden Coernekijn⁵¹ en Coppin van den Walle⁵². Deze boden kwamen echter niet in de Brugse rekeningen voor (noch in de bodenlijsten, noch in de *pencioenen* bij messagiers, sergeanten of garsoenen). Waarschijnlijk waren het publieke boden, wonend in Brugge, maar inzetbaar voor eenieder die hen een opdracht gaf. De Brugse schout maakte slechts in één rekening gebruik van boden om brieven rond te dragen⁵³.

Bovenop hun jaarlijks loon voor hun dienst als messagier, konden enkele messagiers ook nog genieten van een pensioen in de huidige zin van het woord. Dit was lang niet gebruikelijk in de late middeleeuwen. Het ouderdomspensioen komt alleen voor bij de stad Brugge (niet bij de andere Vlaamse steden) en enkel voor de messagiers. De som bedroeg het normale jaarloon van een messagier

- 51 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, fonds Rekenkamers, nr. 13689: baljuwsrekening Brugse Vrije, januari 1414-mei 1414, f. 41v.: 'A Coernekijn, messagier de Bruges, liquelx du commandement de mondit seigneur fu hastiement envoié par le dit baillie le XXe jour de janvier darain passé a tout une grande farde de lettres closes de monseigneur adrechans a plusiers chevaliers et escuiers demourant ou dit bailliage de Bruges et es marces environ auquel voiage il vaca V jours a XVIII s. pour le jour monte, 4 lb. 10 s.'. Dit is waarschijnlijk dezelfde Cornekin die in de rekeningen van de algemeen ontvanger van Vlaanderen voorkwam. Zie M. MOLLAT, R. FAVREAU en R. FAWTIER, *Comptes généraux*, p. 250: 'Cornekin, chevaucheur de le ville de Bruges, pour son salaire d'avoir porté lettres closes de mon dit seigneur de Bourgogne à un grant nombre de fermiers [...]'. Ook in de stadsrekening van Ieper van 1418 kwam hij voor BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, fonds Rekenkamers, nr. 38643, stadsrekening Ieper 1418, f. 55r.: 'Cornekin, messagier van Brugghe lettren bringhende den XIIIsten dach in hoya maend an min heeren van de wet, 16 s.'
- 52 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, fonds Rekenkamers, nr. 13689: baljuwsrekening Brugse Vrije, januari 1414-mei 1414, f. 41v.: 'A Coppin van den Walle, messagier de la ditte ville de Bruges, liquelx semblement fu hastuement envoié par le dit bailli le XIXe jour de mars a tout une grande farde des dits lettres adrechans aux chevaliers et escuiers dessus nommez demourant ou dit bailliage ou quel voyage il a vachié par trois joirs a XVIII s. pour le jour comme dessus, monte, 54 s.'
- 53 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, fonds Rekenkamers, nr. 13770: schoutrekening Brugge, f. 18v.: 'A Willeke Rastaet liquelx fu par le dit escoutete envoié de Bruges a Lille portant lettres closes a messir des comptes pour le fait toucant certain arrest que le dit escoutete avoit fait sur l'avoir de feu Berthelin Betin par le commandement de nosdis seigneur comme il apert par leurs lettrez closes faites le darain jour de septembre mil CCCC et vint pour ce payé, 24 s.'. Idem, f. 19v.: 'Au dit Willeke liquelx fu envoyes pour le meismes causes de Bruges a l'Escluse portant lettres closes de mes dis seigneur a Godefroy le Sauvage, receveur general de Flandres et d'Artois, pour ce payé, 6 s.'. 'A Aernoud Plaetseman liquelx fu pour le meismes cause derechief envoié de Bruges a Lille portant lettrez closes de l'escoutete a mes dis seigneur des comptes toucant le meismes fait, pour ce payé, 24 s.'

(= 25 lb. parisis). De eerste betaling in dat verband was aan Janne f. Michiels, maar hij kreeg slechts geld voor een half jaar, aangezien hij in de tweede helft van het jaar overleed⁵⁴. Colaerd de Raed, die in dienst was als messagier van 1440 tot 1483, kreeg vanaf het schepenjaar 1478-1479 bovenop zijn jaarloon een bijkomende premie omdat hij *mids oudhede verlaten es van zijnder officie van den messagierscepe*⁵⁵. Ook Wouter van Campen, messagier van 1471 tot 1493 en vanaf 1498 opnieuw in dienst, kreeg bovenop zijn loon een jaarlijkse premie van 25 lb. parisis vanaf het jaar 1490-1491, zowel in de jaren dat hij in dienst was als in de periode tussenin van 1493 tot 1498⁵⁶. Jan van Diest was eveneens in dienst tot 1493 en opnieuw vanaf 1498. Hij kreeg een dergelijke jaarlijkse premie vanaf het jaar 1492-1493⁵⁷. Deze vier messagiers zijn de enige die

- 54 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, fonds Rekenkamers, nr. 32467: stadsrekening Brugge 1412-1413, f. 22v.: *'Item ghegheven Janne f. Michiels die der stede messagier plach te wesene den welken omme godswille gheconsenteirt was te hebbene zijn leuen lang XXV lb. parisis sjaers daerof hi hadde tote hi aflivich wart, van eenen halve jare dat viel te mede wintere int jaer M IIIc ende XII, 12 lb. 10 s. (parisis)'.*
- 55 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1479-80, f. 561v.: *'Item betaelt Colaerd de Raet de welke mids oudhede verlaten es van zijnder officie van den messagierscepe twelke bij zekeren langhen tijd wel ende ghetrauwelike bediend hadde ende hem bij dien bij der wet ende ghecommitteerden gheconsenteert es thebbene een garsoenscepe ende wedden daer toe dienende boven den wedden van den voorseide messagierscepe die hij ghebruken zal zijn leuen lanc gheduerende dus hier over zine wedden van desen jare, 2 lb 1 s. 8 d.'* Het jaar 1483 kreeg hij dit de laatste keer en kreeg hij bovenop zijn loon van 10 maanden een premie van 38 s. 1 d. (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1482-1483, f. 58r.). De daaropvolgende jaren werd deze premie niet meer toegekend (waarschijnlijk door overlijden van Colaerd de Raed).
- 56 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1490-1491, f. 59v.: *'Item betaelt Wouter van Campen den welken omme zinen goeden ende ghetrauwen dienst die hij zekeren langhe jaeren dezer stede ghedaen heift als messagier van eenen jare daer in zijn leuen ghebroken mids welk hij verzochte van de voorseide officie verlaeten te zine biddende omme voorzienichede dien welke hij verlate was ende hem gheconsenteirt de wedden zijn leuen lanc gheduerende ende toote dien een garsoenscip met alzulke rechte als daer toe dient dus hier in dezen jaere II lb. 1 s. VIII d. groten. Comt hier voer VIII maenden 28 s. 1 d. groten'.*
- 57 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1492-1493, f. 48v.: *'Item betaelt Jan van Diest wijlen messagier van de stede van Brugghe de somme van II lb. 1 s. VIII d. groten over zijn pencioen [bovengeschreven: als garsoen] van eenen jare duerands dat hem ooc bij mijnen heeren van de wet van de voornoemden stede uut consideracien van den goeden dienste die hij de zelver stede hier voortijds ghedaen hadde toegheleyt zijn de jaerlicxsche wedden als messagier ['messagier' doorstreept en 'garsoen' bovengeschreven] zijn leuen lanc gheduerende alst blijct bij acte dus hier de voorseide somme van, 2 lb. 1 s. 8 d. gr.'* In het jaar 1493-1494 verhoogde deze premie tot 3 lb. 10 d. (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1493-

een dergelijk pensioen ontvingen in Brugge. Andere messagiers verlieten misschien vroegtijdig hun functie, vervulden de functie niet lang genoeg of stierven vroeger. Alleszins, deze betaling toont aan welk belang de messagiers moeten gehad hebben voor de stedelijke politiek. Het is een indicatie dat messagiers hun leven lang in stedelijke dienst bleven werken. Pas diegene die echt te oud werden konden vervroegd stoppen, maar bleven wel hun jaarlijks pensioen behouden. Door dergelijke betalingen werden ze dan toch nog enigszins aan de stedelijke administratie gebonden. Waarschijnlijk was het een poging van het stadsbestuur om de kennis en informatie die de messagier in de loop van de jaren had opgedaan, binnenskamers te houden. De laatmiddeleeuwse stedelijke besturen spendeerden de nodige aandacht en middelen aan het onderhoud van trouwe en goede messagiers die te oud waren geworden voor een goede uitoefening van hun functie.

EN NA HUN DIENSTJAREN?

Dit brengt ons bij de vraag wat de messagiers deden na hun dienstjaren. Zoals vermeld kregen ze dus vaak een beperkte ouderdomspremie. Maar als we de namen van de Brugse boden vergelijken met de lijsten van de wetsvernieuwingen, blijkt dat er enkele stadsboden een zitje hadden in de besturen van enkele toezichtscomités, die werden gerekend tot de stedelijke ambachtsbesturen⁵⁸. Deze besturen (met deken en vindere) waren een eerste vorm van politieke participatie. Vaak was het een springplank voor een functie in het stadsbestuur⁵⁹. De messagiers die werden aangesteld als vinder van een dergelijk bestuur worden in tabel 3 uiteengezet.

1494, f. 44r.). Erna kende men jaarlijks 3 lb. toe. Het laatste jaar waarin hij een vergoeding kreeg was 1509-1510. Hij stierf of verdween in dat jaar want de rekening vermeldt: *'Jan van Diest, oud messagier, die onderhouden was te III lb. groten tsaers hier over den tijt van vier maenden verschenen laetst december XVe neghene, 20 s. gr.'* (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216: stadsrekeningen, 1509-1510, f. 51v.).

58 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 114. Te raadplegen via de leeszaal van het Brugse stadsarchief.

59 M. BOONE, 'Les métiers dans les villes Flamandes au bas Moyen Âge (XIVe-XVIe siècles): images normatives, réalités socio-politiques et économiques', in: P. LAMBRECHTS en J.-P. SOSSON (eds.), *Les métiers au Moyen Âge. Aspect économiques et sociaux*, Louvain-La-Neuve, 1994, p. 9-10.

Tabel 3: De Brugse messagiers en de functie van vinder

Naam	Messagier van - tot	Vinder van..	Jaartal
Ywein Line	1452-1483	Vogelmarkt	1481
Jan de Rivage	1458-1475	Zuivelmarkt	1477
Wouter van Campen	1471-1493 1498 - na 1511	Zuivelmarkt (Vogelmarkt)	1491, 1503, 1505, 1508
		Korenmarkt	1492, 1504, 1507
Jan van Diest	1479 - 1509	Korenmarkt Zuivelmarkt	1504, 1506 1508
Willem de Hollandre	1483-na 1511	Zuivelmarkt	1519, 1520, 1523, 1524 (deken in 1513, 1514)
		Korenmarkt	1515, 1518
		Vogelmarkt	1476, 1516

Door deze tabel worden enkele belangrijke patronen duidelijk. Allereerst wordt duidelijk dat de functie van messagier en die van vinder pas vanaf 1481 gecombineerd werden. Sommigen waren al vinder alvorens als messagier aan de slag te gaan (Willem de Hollandre in 1476), anderen na het beëindigen van hun functie als messagier (Jan de Rivage in 1477). Aangezien het stadsbestuur zijn fiat moest geven over de ambachtsbesturen (het stadsbestuur kon kiezen tussen één van de twee voorgestelde besturen⁶⁰), kwam deze combinatie dus zeker met toelating van het stadbestuur voor. Het valt moeilijk te zeggen of het stadsbestuur deze evolutie gedoogde, dan wel of het er actief naar streefde om leden uit zijn administratie te laten benoemen binnen de interne stedelijke structuren. Sommige jaren waren twee stedelijke messagiers ook samen vinder bij dezelfde markt (Jan van Diest en Wouter van Campen waren samen vinder van de zuivelmarkt in 1508). Willem de Hollandre slaagde er zelfs in zich op te werken tot deken van de zuivelmarkt in de twee opeenvolgende jaren 1513 en 1514. Men was overigens voornamelijk vinder van drie markten in het bijzonder, de zuivelmarkt, vogelmarkt en de korenmarkt. De korenmarkt was eigenlijk een comité van toezicht op de verhande-

60 A. VANDEWALLE, *De arbeidersofficiën van Brugge*, p. 9.

ling van graan op de markt van stadswege⁶¹. Dit waren vanuit het oogpunt van de bevoorrading van de stad belangrijke domeinen. Was dit een tactiek van het Maximiliaan-gezinde stadsbestuur (de meeste vindere werden aangesteld na 1490) om een sterkere greep te krijgen op enkele knooppunten binnen de stedelijke economie en werden de messagiers ingezet als flexibele machtspijonnen? Of was het aannemen van een functie van vinder integendeel een manier van de stedelijke messagier om zijn ervaring om te zetten in een vorm van aanzien en interne machtspositie?

CONCLUSIE

Dit artikel heeft een beter licht geworpen op de functie van de stadsbode. Voor een stad als Brugge, die actief was in verschillende regionale (politieke en economische) netwerken, was een stadsbode erg belangrijk. Het was deze bode die de contacten met de verschillende partners onderhield. Hij had een belangrijke representatieve functie. Dat uit zich ook in de manier waarop Brugge deze functie invulde. Zo was er een grote rekruteringszone, van Rijsel tot Vlaams-Brabant. Iemand uit een andere streek kon de kennis van deze streek hanteren in zijn functie als messagier. Het Brugse bestuur verkoos dus dergelijke kwaliteiten boven lokale familiebanden of patronagenetwerken. Eens de bode de functie verkreeg, ontving hij ook een degelijk loon. Zijn dagloon was dubbel zo hoog dan dat van een meester in de bouwnijverheid en hij was voltijds aan het werk en dus het merendeel van de dagen buitenshuis. Op deze manier kon hij zijn jaarloon ferm opkrikken. Ze kregen ook - en dat is zeer uitzonderlijk voor stedelijk personeel - na hun dienstjaren nog een ouderdomspensioen uitbetaald. Dit toont het belang aan dat de stad aan deze functie hechtte. Op het einde van de vijftiende eeuw werden enkele messagiers na hun loopbaan ook aangesteld als vinder van een stedelijk econcommissie. Op deze manier hadden de stadsboden van Brugge ook binnen de stad een belangrijke representatieve functie.

61 A. VANDEWALLE, *Beknopte inventaris*, reeks 406.

Ronald Van Belle

Grafzerkvondsten in Brugge (XIII^{de} EN XIV^{de} eeuw)

Dat tijdens de werkzaamheden bij de St.-Salvatorskathedraal naar aanleiding van de bouw van het “amfitheater” en aan het St.-Salvatorskerkhof bij het leggen van nutsvoorzieningen funerair materiaal ging te voorschijn komen was onvermijdelijk. Bij de graafwerken voor het amfitheater (februari 2011) kwamen twee XVII^{de}-eeuwse zerken deels bloot te liggen. Het ging om sterk afgesleten grafzerken in witte kalksteen (van Boulogne of Marquise). In 1840-1843 werd in St.-Salvators een nieuwe vloer geplaatst¹. De twee zerken, van mindere kwaliteitssteen, werden waarschijnlijk toen verwijderd en naar het kerkhof verwezen. Op één ervan kon men duidelijk de datum 1617 lezen. De teksten waren vrij afgeschuurd maar het was zeker mogelijk met wat geduld de namen en de teksten verder te ontcijferen. Bij een volgend bezoek waren ze helaas verdwenen, net als een zerk, die ooit met koper was belegd.

Twee grafzerken, waarvan één fragmentarisch bewaard, worden hierna besproken. De oudste, daterend van 1291, werd tijdens de graafwerken aan de St.-Salvatorskerk aangetroffen. De tweede met de datum 1325 werd in 2010 in de Mariastraat, dicht bij de O.-L.-Vrouwekerk gevonden. Wij willen met deze bijdrage aantonen dat dit vaak verwaarloosd archeologisch materiaal ons heel wat interessante gegevens kan verschaffen over de geschiedenis van Brugge.

DE ZERK VAN GAIDONS DE DINANT (+ ?) EN ECHTGENOTE (?) (+1291),
ST.-SALVATORSKERK, BRUGGE (AFB.1).

Het grafzerk fragment (h x br.: ca. 102 x 114 cm; dikte: 12 cm) werd buiten context aangetroffen bij het trekken van een sleuf. Bij het losgraven werd de zerk zwaar beschadigd (recente breuken); bij

1 L. DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge, Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, Geschiedenis en Architectuur*, dl.7, Tielt-Bussum, 1981, p. 65.

het overbrengen naar de opslagplaats van Raakvlak werd nog meer schade toegebracht en gingen zelfs deeltjes verloren, o.a. letters van het grafscript en delen van het huismerk².

De zerk toont een zeer zorgvuldig gegraveerd randschrift en een huismerk. Het onvolledige grafscript is in uncialen en deels in het Frans en deels in het Nederlands als volgt: "CHI GIST GAIDONS DE DINANT/ KI TRESPASS...", "... N ALS MEN SCRIFT / M° C° C . X° CI XIII KALENDEN VAN WEDE/MAENT BID OVER ..."³ (afb. 1). Gaidons' grafscript is in het Frans; het grafscript dat erop volgt is in het Nederlands en is waarschijnlijk dat van zijn echtgenote die misschien van Brugge was en daarom in het Nederlands gesteld werd. Het huismerk bestaat uit de letter A be kroond met een kruisje (afb. 2). De zerk vertoont geen sleet door betreding en verdween misschien uit de kerk na de grote brand van 1358, waarbij de toren en het schip zwaar beschadigd werden⁴. Een andere grafzerk blijkt toen bij de herstellingswerken als bouw materiaal te zijn gebruikt geweest⁵.

Typisch is dat Gaidon's grafzerk nooit volledig glad geschuurd werd, wat al meer vastgesteld werd met zerken ontdekt te Brugge uit de XIII^{de} en het begin van de XIV^{de} eeuw. De zerk is ons inziens ongetwijfeld een Brugse productie. Volgens F. Debrabandere is de naam "Gaidons" en zijn varianten Guedon, Guédon, Godot, Godin, Gadot, etc. een naam van romaanse oorsprong maar in wezen een vleivorm van een Germaanse God-naam⁶. Gaidons van Dinant was ongetwijfeld een ambachtsman afkomstig van Dinant

2 De letters ON van de voornaam werden op de wrijfprenst gedeeltelijk gereconstrueerd op basis van de foto's gemaakt bij de ontdekking. Ook waren toen enkele bijkomende letters bewaard wat de volgende reconstructie mogelijk maakt (tussen vierkante haken): "CHI GIST GAIDONS DE DINANT/ KI TRESPASSA E[N LAN]...", "[DIE OVERLEED INT JAER ONS HEERE]N ALS MEN SCRIFT / M° C° C . X° CI XIII KALENDEN VAN WEDE / MAENT BID OVER DE Z[I ELEN]".

3 Wedemaent komt overeen met de maand juni.

4 L. DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskathedraal*, p. 18-19.

5 R. VAN BELLE, 'Grafzerk van een onbekende burger en echtgenotes in de Sint-Salvatorskathedraal in Brugge', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 146 (2009), p. 347-356.

6 F. DEBRABANDERE, *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*, Amsterdam-Antwerpen, 2003, p. 520.

zoals blijkt uit zijn huismerk en zijn grafschrift in het Frans. Men denkt natuurlijk aan "Dinanderie", de koperwaar van messing voor allerhande gebruik, gaande van religieuze voorwerpen als koorlessenaars, kandelaars, schotels etc. alsook profaan vaatwerk en voorwerpen voor huiselijk gebruik van alle slag. Koperwerk uit Dinant kende vanaf de XII^{de} eeuw een groot succes. Aanvankelijk was de handel gericht op Duitsland, maar verschoof meer en meer naar Vlaanderen en Engeland. Dinantezen waren reeds in Engeland gevestigd vanaf het einde van de XI^{de} eeuw⁷.

Dinanderie werd reeds vermeld in het toltarief van Damme van 1252 uitgevaardigd door Margareta van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen en haar zoon Gewijde van Dampierre⁸. Het is één van de weinige producten waarvan de stad van vervaardiging in het toltarief wordt vermeld. Via Brugge werden ganse scheepsladingen koperwerk naar Engeland verstuurd. De Dinantezen genoten er voorrechten en vrijstellingen. Ze vestigden er een entrepot op de oevers van de Theems die de naam droeg van "Dinanter Hall" en die zou blijven bestaan tot einde XVI^{de} eeuw. Rond 1290 is een uitgeweken Dinantees te Lyon één der grootste belastingplichtigen van de stad en krijgt hij zijn geelkoper platen uit Dinant⁹. In 1325 laat de Dinantees Jan Barri zich als burger inschrijven te Brugge als "latoenmakere"¹⁰. De vestiging van Gaidons de Dinant in het kosmopolitische Brugge is dus waarschijnlijk best te verklaren in relatie met Dinanderieën. Laten we ook niet vergeten dat Brugge een belangrijke omslagplaats was

7 J. MULLER, *Geelkoper Dinanderie*, Brussel, 1983, p. 8.

8 L.A. WARNKÖNIG, *Histoire de la Flandre*, Brussel, 1835, dl. 2, p. 449. Vertaald uit het Latijn: "één kookpot of één schotel per stuk, of een koperen ketel van vijf solidi één denarie (tolheffing), van lager (minder) één obool, van tien solidi of hoger 4* denarii en niets meer. En als er meerdere zijn in één verpakking gemaakt bij Dinant of elders waar ze gemaakt plegen te worden, hoeveel er ook in de verpakking zitten, zijn ze 4 denarii verschuldigd" (Met dank aan D. De Queeker voor de vertaling).

9 J. MULLER, *Geelkoper*, p. 7.

10 A. JAMEES, *Brugse poorters opgetekend uit de stadsrekeningen en ingeleid door A. Jamees*, dl. 1, 128-147, Handzame, 1974, p. 22.

van ruwe koperen platen gegoten met kopererts uit de mijnen van Goslar in de Harz (Nedersaksen), Polen en Scandinavië.¹¹

DE ZERK VAN BOUDEN VAN DEN BROCKE (+1325), O.-L.-VROUWERK,
BRUGGE (AFB. 3).

De zerk werd ontdekt, buiten verband, bij de vernieuwing van de riolering in de Mariastraat dichtbij de O.-L.-Vrouwerk. De zerk (h. x br. : 203 x 102,5 cm; dikte: 14 cm) is van Doornikse kalksteen, is in vrij slechte staat van bewaring en schilfert af. Dit komt vaker voor bij grafzerken in Doornikse kalksteen die lang in een vochtig milieu hebben gezeten en te snel drogen of aan vrieskou zijn blootgesteld. Het grafschrift is gegraveerd op een doorlopende band, in uncialen en luidt als volgt: "HIER [LE]GHET . BOVD[EN . FS] / JANS . VAN . DEN . BROCKE . DIE . STAERF ... / ... /... [ANN]O . DOMINI . M . CCC . XXV . BID . OVER . DE . ZIELE".

De familienaam "van den Brocke" is een variant voor "van den Broucke"¹². De dode heeft de ogen geopend, de handen gevouwen en staat onder een gotische boog bedekt met klaverhogels en een klaverkruis. De boog rust op kleine kapitelen met klavermotieven en smalle dubbele kolommen. Ze is aan elke zijde geflankeerd door een nis met raamwerk, omgeven door pinakels. De spatie tussen de pinakels op de boog is gevuld met driehoeken bezet met visblazen. Bouden draagt een "rock", een "sorcoot" met korte mouwen maar voorzien van lange mouwslippen en een kaproen waarvan de kap naar achter is geschoven. Er werden geen gegevens over Bouden van den Bro(u)cke gevonden. De zerk is waarschijnlijk afkomstig uit de O.-L.-Vrouwerk et werd misschien verwijderd om plaats te maken voor nieuwe grafsteden¹³. Het grafschrift werd

11 S. COLLON-GEVAERT, 'Histoire des arts du métal en Belgique', *Koninklijke Akademie van België, Klasse der Schone Kunsten*, Serie 2, 7, Brussel, 1951, dl. 1, p. 249.

12 F. DEBRABANDERE, *Woordenboek*, p.189. Deze familienaam kent verschillende vormen: Brock, Brockere, Brokere, Brocke, Brouke, Broucke, Broek, Broecke enz.

13 In 1467 werd bij "hallegebod" beslist de concessies van de grafsteden in de St.-Jacobskerk en de O.-L.-Vrouwekerk te laten vernieuwen. Al wie er een familiegrafstede bezat moest, op straf van verval, de bewijsakte voorleggen. Zo kwamen opnieuw plaatsen vrij wat ook nieuwe inkomsten voor de kerk meebracht, zie J. COLLENS, 'Notice descriptive des caveaux avec peintures murales découvertes au ci-

in geen enkele grafchriftenverzameling aangetroffen, wat wijst op een oude verwijdering.

TYPOLOGISCHE KENMERKEN VAN EEN AANTAL BRUGSE ZERKEN

Karakteristiek voor de zerk van Bouden van den Bro(u)cke is dat de dakvulling uit driehoeken bestaat bezet met drie visblazen. Een gelijkaardige dakvulling werd aangetroffen op een ganse reeks van grafzerken in Brugge en zijn omgeving. Dit is onder meer het geval met verschillende grafzerken of fragmenten gevonden in de St.-Salvatorskerk¹⁴ waaronder de zerk van een man met zijn twee echtgenotes¹⁵, alsook op grafzerken aangetroffen in de grondvesten van de oude parochiekerk van St.-Kruis¹⁶. Het overzicht van dit patroon op deze en andere zerken uit het Brugse areaal spreekt dan ook voor zich (afb. 4 t/m afb. 17). In onze bijdrage over de zerk met de man en twee echtgenotes hadden wij er reeds op geduid dat dit specifiek dakpatroon niet voorkwam op Doornikse producties. L. Nys had reeds vroeger gewezen op de specifieke kenmerken van de grafzerken van St.-Kruis, die hij dan ook beschouwde als van typisch Brugse makelij¹⁷. Wij stellen ook vast dat deze zerken vaak een vereenvoudigde bovenarchitectuur vertonen. Ook ontbreekt bij de uitbeelding van de klederen het typisch plooienspel dat karakteristiek is voor Doornikse grafzerken.

metière de l' église Notre-Dame à Bruges, les 25 Novembre 1895 et 29 Janvier 1896' in: *Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire & des antiquités de la Flandre*, 44 (1895), p. 256.

14 L. DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskathedraal*, dl. 8, p. 109 met afb. 74. & R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten en memorietafereelen met persoonsafbeeldingen in West-Vlaanderen, een inventaris, funeraire symboliek en overzicht van het kostuum*, Brugge, 2006, p. 135 (Bru. 12C) & 136 (Bru. 13), met afb.

15 R. VAN BELLE, 'Grafzerk', p. 347-356.

16 L. DEVLIEGHER, '14de eeuwse Grafzerken uit Sint-Kruis (Brugge)' in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 126 (1989), p. 233-241 & afb.1; R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 406-407 (Stk. 1), met afb.; L. DEVLIEGHER, '14de eeuwse', p. 238-241 & afb. 4; R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 409-410 (Stk. 3), met afb. Het betreft o.a. de zerk van Simoen de Costere (+1384), zijn echtgenote Maergriete Aernouds (+1358) en haar zuster Lisbete(?) Aernouds (+1353).

17 L. NYS, 'La tombe de Pierre d'Ailly cardinal et évêque de Cambrai (+9 août 1420)', in: *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, 26 (1993), p. 34-35.

De Doornikse grafzerken uit die tijd zijn meer gekunsteld en vertonen in de regel een breed uitgewerkt baldakijn met typisch "schubbendak" ("à écailles", naar analogie met visschubben) (afb. 24). Onze lopende studie over Doornikse grafzerken toont aan dat dit driehoekenpatroon slechts heel uitzonderlijk voorkomt bij deze school. Slechts op één kleine grafzerk¹⁸ van ca. 1310 hebben wij een verkleind driehoekmotief met visblazen aangetroffen als dakvulling (afb. 25); op drie andere grafzerken¹⁹ komt dit motief voor op een sierband onder de voeten van de doden (afb. 19, 21 & 23).

Te noteren is dat wij het driehoekenpatroon ook hebben aangetroffen als dakvulling op enkele grafzerken bewaard in steden waarmee Brugge in de late middeleeuwen belangrijke handelsbetrekkingen onderhield. Deze zerken zijn ons inziens ook allen Brugse producties. Al deze zerken missen opnieuw de lijnsoepelheid van de gelijktijdige Doornikse producties (vooral bij de uitbeelding van de klederen), en tonen ook een vereenvoudiging van de architectuurpartijen. We bespreken hier drie exemplaren.

De grafzerk van Wessel Smalenburgh te Boston (Lincolnshire) (afb. 26)

Wessel Smalenburgh, was een handelaar uit Münster²⁰, gestorven in 1340 en lag begraven in de klooster der franciscanen te Boston²¹. Zijn zerk (h. x br.: 243 x 106,5 cm) van Doornikse kalksteen werd later overgebracht naar de St-Botulfskerk. Wessel draagt een "rock", een "sorcoot" met korte mouwen met korte mouwslippen en een kaproen waarvan de kap naar achter is geschoven.

18 De zerk van Jehane de Forest, zuster in de abdij van Beaupré (ca. 1310), te La Gorgue bij Rijsel.

19 Grafzerk van Boudewijn van Heile (+1320, St.-Niklaaskerk te Hannekenswerve), de grafzerk van Géraut Goffroy (+1373), Jehan de Tournai (+1375) en Allis Amorie (+?, ontdekt op het Tempelhof te La Rochelle, nu in de Sint-Lodewijkskathedraal aldaar); fragment van een grafzerk van een onbekende priester (ca. 1365/75, uit de Sint-Pieterskerk te Rijsel nu in het Museum van Schone kunsten).

20 "+ HIC . IACET . WISSELVVS . D/CTVS ./ SMALENBVRGH . CIVIS . ET . MERCATOR . MONASTERIENSIS . QVI OBIIT . FERIA . SEXTA ./POST . NATIVITATEM . BEATE . MARIE ./VIRGINIS . ANNO . DOMINI . M . CCC . XL . ANIMA . EIVS . REQVIESCAT . IN . PACE . AMEN"

21 Dr. & Mrs. M. TENNENHAUS, 'Hanseatic Merchants in England', in: *Transactions of the Monumental Brass Society*, vol. XI, part III, nr. 88, 1971 (pub. 1974), p. 189-197 & ill.

Onder zijn voeten ligt een hondje. De dakvulling bestaat, naast het driehoekenpatroon, ook uit een patroon met vierbladen (afb. 17). Welnu we treffen beide patronen eveneens aan op de grafzerk van Simoen de Costere († 1384), zijn echtgenote Maergriete Aernouds († 1358) en haar zuster Lisbete (?) Aernouds († 1353) uit de voormalige kerk van St-Kruis (afb. 7 & 18). Als handelaar van de Duitse Hanze in Boston stond Wessel Smalenburgh ongetwijfeld in contact met Brugge. De zerk is o.i. Brugs werk.

De Vlaamse zerk in het franciscanenklooster te Palma de Mallorca (afb. 27 & 28)

Deze zerk van een onbekend koppel is van Doornikse kalksteen (h. x br.: 254 x 117,5 cm, aan de zijkanten ingekort) en bevindt zich in het pand van het franciscanenklooster te Palma²². De zerk werd ooit gebruikt als altaartafel. De man draagt een “rock”, een “sorcoot” met korte mouwen en met korte mouwslippen en een kaproen waarvan de kap naar achter is geschoven. Onder zijn voeten ligt een hondje. Zijn echtgenote draagt een sorcoot en een sluier. De dakvulling bestaat uit een patroon van driehoeken (afb. 15). Gelaat en handen waren belegd met koper, zo ook de doorlopende, vrij smalle band, met het grafschrift die tevens de overledenen van elkaar scheidde. De tekening is vrij sober. De zerk dateert waarschijnlijk van ca. 1350. De aanwezigheid van een Vlaamse zerk te Palma hoeft ons niet te verwonderen gezien de handelsbetrekkingen tussen Vlaanderen en Mallorca. Graaf Lodewijk van Male kende in 1352 een vrijgeleide “(aux) *marchans, maronniers et autres bonnes gens des royaumes d’Arragon et de Millorques* [Mallorca]”²³. Op verzoek van de Vlaamse steden Gent, Ieper en Brugge kende Edward III, koning van Engeland, in 1345 een vrijgeleide aan de schepen uit Castilië, Catalonië en Mallorca die naar Vlaanderen reisden²⁴. De Brugse stadsarchieven gewagen in 1373 van drie schepen uit Mallorca die aangevallen werden door Engelse kapers, ondanks

22 Met dank aan D. & C. Chivers voor de afbeelding.

23 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l’ancien consulat d’Espagne à Bruges*, Brugge, 1901, p. 14.

24 J. FINOT, *Etude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l’Espagne au Moyen Age*, Parijs, 1899, p. 60.

hun vrijgeleide²⁵. Een XIV^{de}-eeuws document vermeldt de goederen die uit de verschillende streken van Spanje en Noord-Afrika naar Brugge kwamen. Zo is er sprake “*Dou royaume de Mailorgues vient aluns et ris, cuir, figues qui croissent au pays*”²⁶. Vlaams laken wordt vermeld in de “*Ordinacions de la Art Mercantirol*” van Palma van 1404²⁷. De zerk van Palma is waarschijnlijk die van een handelaar en zijn echtgenote en is o.i. Brugs werk.

De Vlaamse zerk in de St-Andrieskerk te Rippingale (Lincolnshire) (afb. 29 & 30)

Een zeer verweerde zerk (h. x br. : 259 x 130 cm) in Doornikse kalksteen in de St.-Andrieskerk te Rippingale stelt twee personen voor.²⁸ Hun beeltenissen waren uitgesneden in koper; dit inlegwerk ging inmiddels verloren zo ook het grafschrift dat op een smalle koperen band gegraveerd was. Men weet niets over deze doden. De dakvulling bestaat hier uit kleine driehoeken met drie visblazen (afb. 16). Dit motief wordt aangetroffen op verschillende zerken uit Brugge : fig. 9 & 10 en 14, gedateerd 1353²⁹. In het kader van de wolhandel met Engeland bestonden er intense handelsbetrekkingen tussen Brugge en Lincolnshire. Brugge verkreeg het stapelrecht van Engelse wol van 1340 tot 1348 en van juni 1349 tot september 1353. Edward III besliste toen dit stapelrecht te verdelen onder de steden Lincoln, Hull, York, Newcastle-on-Tyne, Westminster, Chichester, Bristol, enz. De zerk van Rippingale is waarschijnlijk Brugs en dateert vermoedelijk van ca. 1350 zoals gesuggereerd wordt door het fragment uit St.-Kruis (afb. 14) dat de datum draagt 1353 (en dus niet ca. 1370 zoals vooropgesteld door S.Badham en T. Sutton). De aanwezigheid van deze Brugse

25 J. FINOT, *Etude*, p. 121.

26 J. FINOT, *Etude*, p. 304.

27 ‘*Ordinacions de la Art Mercantirol de 1404*’ in: *Bulletin de la Societat Arqueologica Lulliana*, 33 (1930-1931), p. 335 en Ch. VERLINDEN, ‘*Contribution à l’étude de l’expansion commerciale de la draperie flamande dans la Péninsule Ibérique au XIIIe siècle*’, in *Revue du Nord*, 22 (1936), p. 8 & note p.16.

28 S. BADHAM & T. SUTTON, ‘*A Fourteenth Century Flemish Composite Slab from Rippingale, Lincolnshire*’, in: *Transactions of the Monumental Brass Society*, vol. XIII, part II, n° XCVIII (1981), p. 152-154.

29 Deze zerk is gekend dankzij een gedeeltelijke wrijffrent bewaard op de Provinciale Dienst voor Cultuur, zie: R. VAN BELLE, ‘*Grafzerk*’, p. 35 & fig. 5.

zerk te Rippingale is waarschijnlijk te zien in het kader van de handelsrelaties met Brugge en meer bepaald de wolhandel.

De drie beschreven zerken zijn allen vrij eenvoudig van tekening, de klederen missen het typische Doornikse plooienspel, de architectuur is vereenvoudigd en de dakvulling bestaat uit typisch driehoekenpatronen. Ze sluiten nauw aan bij een aantal zerken uit Brugge en omgeving en ontstonden waarschijnlijk in één of meerdere ateliers uit deze stad.

Er zijn nog een aantal grafzerken uit Lincolnshire die dicht aanleunen bij deze Brugse productie o.a. te Boston, te Wyberton (de zerk van Adam de Franton, +1325), Middleton, Sudbury en te Worlaby. De huismerken en grafschriften op deze en andere zerken wijzen erop dat de overledenen vaak tot de klasse van handelaars behoorden.

Documentaire verwijzing: de grafzerk van Henric Marcolt, Duits koopman

Een processtuk lijkt de productie van een grafzerk te Brugge voor een Hanzekoopman te bevestigen. Zo liet Lodewijk van Male in 1382 de goederen aanslaan afkomstig uit de rebelse steden Brugge en Gent. De goederen van de Hanzekoopman Rotgher van Ruden die uit Brugge kwamen werden door de kastelein van Beveren onderschept en aangeslagen.³⁰ De passus van de klacht van de Hanzevertegenwoordigers in 1387 luidt: "*Item nam die vorscreven casteleyn ute den selven schepe eenen steeniin sark op een graf te lecghene, die toehoorde Rotgher van Rūden, copman van Almanien, die hadde cost 5 P grote*", en verder "*Item een stene zarc daerup staet datter onderlicghen zoude Henric Marcolt, coepman van Almaengen*"³¹. Ene Rootgher (sic) van Ruden wordt in de ac-

30 K. KOPPMANN (ed.), *De Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256-1430*, 8 vols. (Leipzig, 1870-1897), III, pt. 1, p. 337; D. NICHOLAS, 'Trade, Urbanisation and the Family' in: *Studies in the History of Medieval Flanders*, Aldershot, 1996, p. 6-7.

31 D. NICHOLAS, 'Trade', p. 7, vtn. 12, die dit verkeerdelijk voorstelt als een stenen sarcofaag.

cijnslijsten van 1372-73 (n.s.) van Lübeck vermeld in verband met de handel in bier te Brugge³².

Verdwenen zerken uit Jabbeke en Brugge

Bij de sloop van de oude kerk van Jabbeke in 1871³³ volgde onderpastoor Charles Deceuninck de afbraakwerken van dichtbij en noteerde de vondsten³⁴. Verschillende zerkfragmenten werden aangetroffen als bouwsteen bij een vroegere verbouwing aan de kerktoeren³⁵. Tijdens een korte afwezigheid van Deceuninck hadden werklieden de stukken naar beneden gegooid. Deceuninck puzzelde een XIVde-eeuwse zerk weer samen en tekende die zeer getrouw na (afb. 31). Het grafschrift is gegraveerd in uncialen en luidt "[HIER] LEGHET GILLIS DIE / MOENEC DIE OVERLEET A INJAER ...". Deceuninck voegde als commentaar toe: "Ook kan men schoone rond zijn hoofd het kapken zien van eenen monnik". Wij menen dat hier geen monnik afgebeeld wordt maar een burger. Hij is gehuld in een "housse" en draagt een "kapertje" op zijn hoofd. Deze hoofdbedekking wordt veel aangetroffen in miniaturen van de XIIIde–begin XIVde eeuw. De zerk van Gillis die Moenec (de Meunic) dateert waarschijnlijk van 1310/20. Een gelijkaardige beeltenis komt voor op de nu verdwenen grafzerk van Gillis ... de Renes (begin 1300) waarvan een wrijfprent bewaard bleef (afb. 32)³⁶. De zerk van Jabbeke toont een dakvulling en voor-gevel bekleding met vierpassen, de dakvulling van de Brugse zerk "de Renes" vertoont eveneens vierpassen als dakvulling. Dit is ook het geval op een zerkfragment uit Nieuwpoort (Griele van ... ca 1310)³⁷. Deze versiering komt niet overeen met de Doornikse

32 W. PARAVICINI (ed), *Hansekauffleute in Brügge Steuer, Teil. Die Brügger listen 1360–1390*; K. KRÜGER (ed), Frankfurt am Main, 1992, nr. 62-116.

33 E. VAN DEN BUSSCHE, 'Quelques mots sur Jabbeke et son église récemment démolie', in: *La Flandre*, 5 (1873-1874), p. 157-166.

34 Stadsarchief Brugge, Fonds van Caloen, ref. 280 & kerkarchief te Jabbeke. Zie ook: L. PACKO, *Kerkgeschiedenis van Jabbeke*, St.-Andries, 1999, p. 13, 30-31 & afb. 15.

35 "Boven op den toren na het afbreken van de houten naalde vond men voor het sluiten van het metselwerk oude zerken waaronder enige van de XIve eeuw" en verder "Als men eenige meters metselwerk rond en afgebraken had kwamen insgelijk opnieuwe stukken van grafzerken die waren gelegd geweest op de kroning van de romaanse toren".

36 R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 128-129.

37 R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 355-356 & afb. Nwp.1.

typologie en de drie geciteerde zerken zijn waarschijnlijk eveneens Brugse producties.

BESLUIT

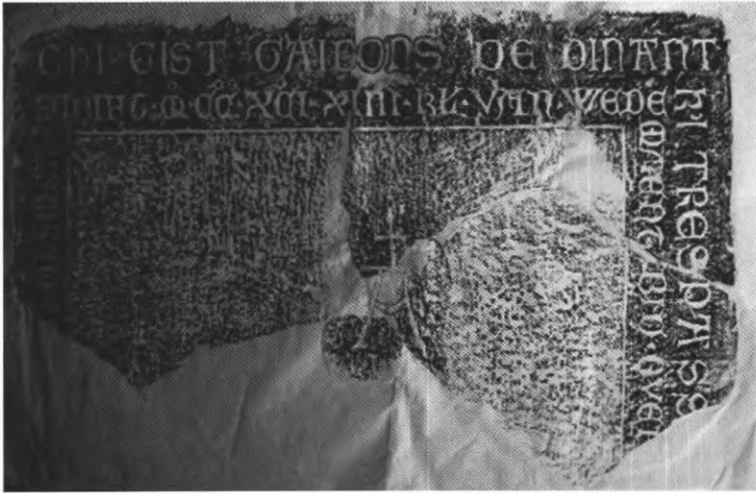
Het blijft een feit dat de grafzerken van de XIV^{de} eeuw te Brugge nog nauw aansluiten bij de Doornikse modellen. Misschien gingen Brugse steenhouwers te leer in Doornik maar meer waarschijnlijk vestigden zich Doornikse steenhouwers te Brugge. Doornikse steenhouwers waren trouwens actief te Brugge³⁸. We weten dat steenhouwers uit Doornik uitzwermden naar Écaussinnes³⁹ en dat ze actief waren in Brabant⁴⁰. Er bestonden zeker goede redenen om zich in Brugge te vestigen waar een grote vraag bestond naar grafmonumenten. De oorsprong van de productie van koperen grafplaten te Brugge is waarschijnlijk ook te zoeken in Doornik. Dit legt de aanwezigheid uit van specifieke Doornikse versieringselementen op de Brugse grafplaten zoals de versieringsband met een opvolging van vier- en vijfbladen. Bij de expansie van de productie van koperen grafplaten te Brugge op het einde van XIV^{de}, de XV^{de} en de XVI^{de} eeuw verdwenen deze Doornikse kenmerken mede onder invloed van de Vlaamse schilderschool met haar innovatieve concepten. De verspreiding van Brugse zerken en koperen grafplaten in het Westen werd mede in de hand gewerkt door het feit dat Brugge als draaischijf van de handel diende en er een sterke aanwezigheid van vreemde koopkrachtige kooplieden was. De zerk van Bouden van den Bro[u]jcke, gedateerd 1325, uit Brugge en aanverwante zerken te Boston, Ripplingale en Mallorca zijn belangrijke getuigenissen van deze vrijwel onbekende Brugse productie⁴¹.

38 J.P. SOSSON, *Les travaux publics de la ville de Bruges XIe-XVe siècles. Les matériaux. Les hommes*, [Brussel], 1977, pp. 93-94.

39 L. CLOQUET, 'Exportation des sculptures tournaisiennes', in: *Annales de la Fédération archéologique et historique de Belgique (Mémoires Xe Congrès de Tournai, 1895)*, dl. 10, Doornik, 1896, p.644 met ref. naar Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, 15189 (cartularium van het kapittel van Zinnik).

40 A. DE VALKENEER, 'Iconographie des dalles à gisants de pierre en relief en Belgique: Moyen Age roman et gothique', in: *Bulletin de la Commission Royale des Monuments et des Sites*, 1972, p. 50.

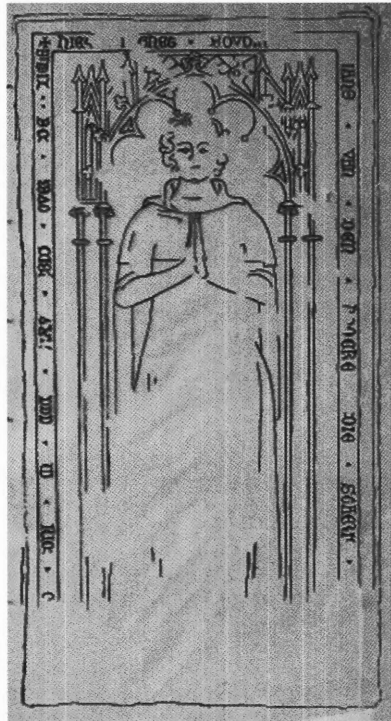
41 Wij bedanken Mevr. Bieke Hillewaert (Raakvlak) en Mevr. Eva Tahon (Musea Brugge) voor hun vriendelijk onthaal tijdens onze studiebezoeken.

afb. 1 Grafzerk van Gaidons de Dinant (+?) en echtgenote (+1291), St.-Salvatorskerk, Brugge. © RVB.

afb. 2 Huismerk van Gaidons de Dinant.

afb. 3 Grafzerk van Bouden van den Bro[u]jcke (+1325), O.-L.-Vrouwkerk, Brugge. © KIKIRPA.

afb. 4 Bouden van den Bro[u]jcke, (+ 1325), O-L-Vrouwekerk, Brugge.

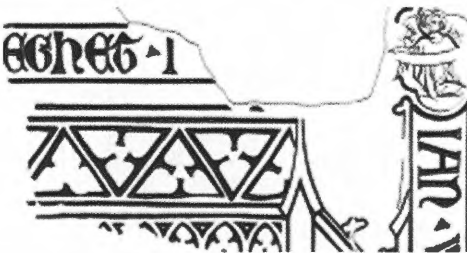
afb. 5 Desceppre (ca.1330-1340), dominicanenklooster, Brugge

afb. 6 Drie onbekende burgers (ca.1350), St.-Salvatorskerk, Brugge.

afb. 7 Simoen de Costere (+1383), echtgenote Maergriete Aernouds (+1358) en zuster Lisbete (?) Aernouds, (+ 1353), oude kerk van St.-Kruis.

afb. 8 Wilsoet (ca.1350), St.-Salvatorskerk, Brugge.

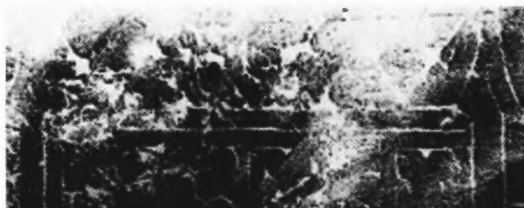
afb. 9 Onbekende vrouw (ca.1350), St.-Salvatorskerk, Brugge.

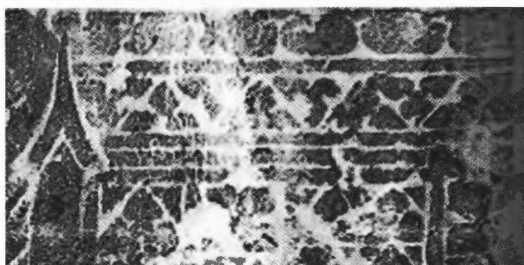
afb. 10 Onbekende vrouw (ca.1350), St.-Salvatorskerk, Brugge.

afb. 11 Gillis Vrilinc (+1353), St.-Vedastuskerk, Zerkegem.

afb. 12 Philips de ... (+1409), Ghertrude Muls (+1400) en onbekende man (+?), O.-L.-Vrouwekerk, Damme.

afb. 13 Twee of drie onbekende personen (+1353), oude kerk van St.-Kruis.

afb. 14 Pauwels de Brabandere en Kateline zijn vrouw (ca 1350-80), oude kerk van St.-Kruis.

afb. 15 Onbekende man en vrouw (ca. 1350), franciscaans klooster, Palma de Mallorca (Spanje).

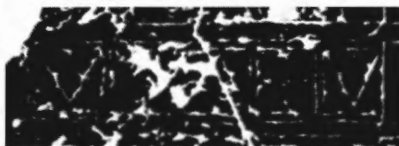

afb. 16 Twee burgers (ca.1350),
St.-Andrieskerk, Rippingale (VK).

afb. 17 Wessel Smalenburgh,
handelaar uit Münster (+1340),
eertijds in het klooster van de
franciscanen, nu in de
St.-Botulfskerk, Boston (VK).

afb. 18. Simoen de Costere (+1383),
echtgenote Maergriete Aernouds (+1358)
en zuster Lisbete (?) Aernouds, (+ 1353),
oude kerk van St.-Kruis.

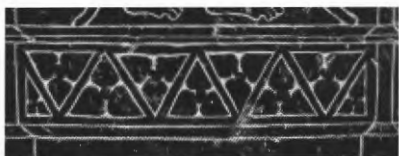
afb. 19 Ridder Boudewijn van Heile (+1320), St.-Niklaaskerk, Hannekenswerve
(NL)

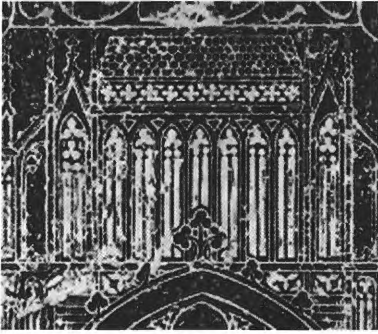
afb. 20 Drie burgers (ca.1350),
St.-Salvatorskerk, Brugge.

afb. 21 & 22 Gérard Goffryon (+1373), Jehan
de Tournai (+1375) en Allis Amorie (+?),
eertijds in het Tempelhof, nu in de
St.-Lodewijkskathedraal, La Rochelle (F).

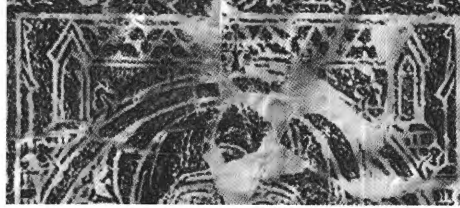

afb. 23 Onbekende priester
(ca. 1365/75), Sint-
Pieterskerk, Rijsel (F).

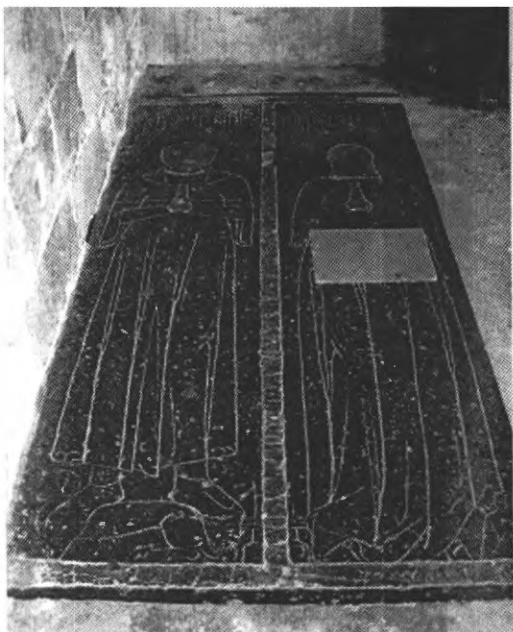
afb. 24 Baldakijn met "schubbendak", detail van de grafzerk van Guillaume du Chasteler (+1378) en Béatrice de Mortagne (+ 1352), Moulbaix (F).

afb. 25 Zerk van Jehane de Forest, zuster in de abdij van Beaupré (ca. 1310), La Gorgue bij Rijsel (F).

afb. 26 Grafzerk van Wessel Smalenburgh, handelaar uit Münster (+1340), St.-Botulfskerk, Boston (VK).

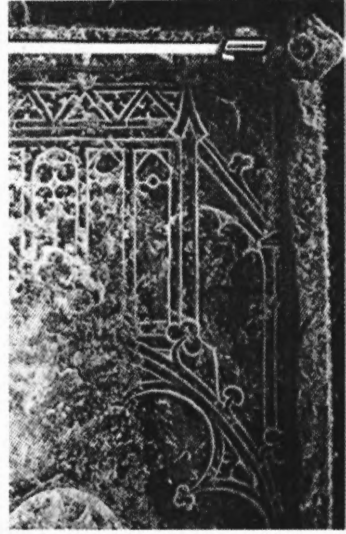
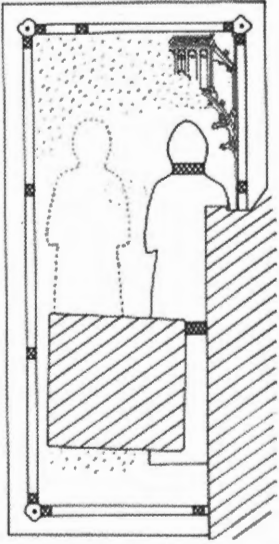

afb. 27 Grafzerk van een echtpaar (ca. 1350), franciscanen-
klooster, Palma de Mallorca (Spanje). © D. Chivers.

afb. 28 Grafzerk van een echtpaar, (ca. 1350), franciscanen-
klooster, Palma de Mallorca (Spanje). © D. Chivers.

afb. 29 Tekening van een verweerde grafzerk met twee personen (ca 1350), Ripplingale (VK). © S.Badham. De zerk is deels bedekt door een orgel en een luchtblazer (gearceerd gedeelte).

afb. 30 Detail van het baldakijn van de grafzerk met twee personen (ca 1350). Ripplingale (VK). Foto © S.Badham.

afb. 31 Tekening van Ch.Deceuninck van de grafzerk van Gillis die Moenic (ca 1310/20), eertijds te Jabbeke. © Stadsarchief Brugge, Fonds van Caloen, 28o.

afb. 32 Grafzerk van Gillis ... de Renes (begin 1300), eertijds te Brugge. Wrijfprent van A.F.Greenhill.

Beata Możejko

Die Gesandtschaft des Anselm Adornes im Jahr 1474 nach Polen. Zur Geschichte der Kontakte zwischen dem Herzogtum Burgund und dem König Kasimir IV. Jagellonicus (Jagiellończyk)

SAMENVATTING

In 1474 stuurde Filippo Callimachus¹ vanuit Thorn² een brief naar Brugge, gericht aan Tommaso Portinari, Florentijns koopman en bankier. In die brief wordt gewag gemaakt van een 'gezantschap' dat naar Polen gestuurd werd door 'een voortreffelijke hertog' (die door de uitgever van de brief terecht geïdentificeerd wordt als de Bourgondische hertog Karel de Stoute). De hertog werd vertegenwoordigd door ridder Anselm Adornes en door een verder niet bij name genoemd 'gemeen persoon' die de leiding had van het gezantschap. Deze persoon blijkt een franciscaner monnik te zijn, Ludovicus van Bologna, pauselijk legaat en patriarch van Antiochië.

Het is bekend dat Anselm Adornes in 1470-71 een pelgrimage ondernam naar het Heilig Land, naar Jeruzalem. Hij stierf in het begin van 1483. Zijn hart werd bijgezet in de Brugse Jeruzalemkapel, een stichting van hem en de familie Adornes. Zijn grafen dat van zijn echtgenote Margaretha kunnen daar, ook vandaag nog, bezocht worden.

De auteur van onderstaand artikel, Beate Możejko (Danzig), heeft in het Stadsarchief van Brugge bronnenmateriaal gevonden dat het raadsel van dit gezantschap oplost en in een ruimere context

- 1 Filippo Buonaccorsi, pseudoniem Callimachus: San Gimignano (Italië) 2 mei 1437 - Krakow (Polen) 1 november 1494. Italiaans humanist (Florence en Rome); werd beschuldigd van een poging tot moord op paus Paulus II en sloeg op de vlucht. Belandde uiteindelijk in Polen en trad in dienst van koning Kasimir IV; dichter, filosoof, diplomaat.
- 2 Thorn: Duitse naam voor de nu Poolse stad Torun; lid van de Duitse Hanze vanaf 1367; geboorteplaats van Copernicus.

plaatst. Het gaat om vier brieven waaraan de Poolse historici tot nu weinig aandacht hebben besteed. Een brief is van Scibor Bazynski, de starosta van Stuhm en woiwode van Marienburg³. Een andere komt van de Stadsraad van Danzig.

In combinatie met ander bronnenmateriaal kan besloten worden dat de zending van de legaat en van Anselm Adornes, in opdracht van de hertog, te maken had met de kaping op de Noordzee van een galei. De Florentijnse galei 'Sint-Andreas/Sint-Mattheus' voer onder neutrale Bourgondische vlag toen de vrijbuiterskapitein Paul Beneke uit Danzig het schip enterde voor de monding van het Zwin en de kostbare lading roofde. Die lading bestond vooral uit aluin maar het schip had ook laken aan boord en twee altaarstukken. Een daarvan was de triptiek 'Het Laatste Oordeel' van de hand van Hans Memling (nu in Danzig). De lading was deels eigendom van Tommaso Portinari zelf, deels van de Medicisbank en deels van paus Sixtus IV.

Pogingen om schip en lading terug te krijgen waren tot dan mislukt. Nu probeerde hertog Karel de Stoute het opnieuw met een rechtstreekse tussenkomst bij de Poolse koning. En dus trokken, in het voorjaar van 1474, Anselm Adornes en de legaat op reis en kwamen via Hamburg, Lübeck, Rostock – waar telkens andere opdrachten voor de Hanze moesten uitgevoerd worden – Stralsund, Greifswald en Wolgast aan in Danzig. De gezanten voerden eerst onderhandelingen in Danzig. Toen trokken ze naar een Landdag in Marienburg. Maar de koning verscheen daar niet. Na een bezoek aan Scibor Bazynski in Stuhm waagden ze in juni 1474, op een Landdag in Thorn, opnieuw hun kans. En daar was de Poolse koning Kasimir IV Jagellonicus⁴ wel aanwezig. Door 'intriges' van de legaat werden ze echter niet door de koning ontvangen. Anselm Adornes kon alleen nog met Callimachus spreken en die beloofde hem zijn steun in de zaak van de galei.

3 Woiwode en starosta: titels van officiële koninklijke vertegenwoordigers in het Koninkrijk Polen; in gebruik sinds de 14de eeuw. Stuhm en Marienburg zijn twee steden in het huidige Noord-Polen die, zoals Thorn, in 1466 overgingen van Pruisen naar Polen.

4 Het toegevoegde 'Jagellonicus' slaat op de Jagellodynastie die in Bohemen, Hongarije, Litouwen en Polen regeerde van de 14de tot de 16de eeuw.

Anselm Adornes vertrok haastig uit Thorn toen daar de pest uitbrak en hij was voor 7 augustus 1474 terug in Brugge. Ook een later gezantschap onder leiding van Johan Colbrandt (Sint-Donaas) mislukte. De zaak van de gekaapte galei werd pas op het einde van de 15de eeuw geregeld.

Im Jahr 1967 erschien ein von der Polnischen Akademie der Wissenschaften herausgegebener Briefwechsel zwischen dem aus Italien stammenden, seit den siebziger Jahren des 15. Jahrhunderts am Hof des polnischen Königs Kasimir IV. Jagellonicus tätigen Humanisten Philippus (oder Filippo) Callimachus und unter anderem dem florentinischen Bankier, Vertreter der Filiale der Medici in Brügge, Tommaso Portinari⁶. Ein Brief an diesen Empfänger ist in der Kopie mit dem Jahr 1470 datiert, jedoch bemerkt der Herausgeber, Bezug nehmend auf Feststellungen von Heinrich von Zeissberg, dass dieses Schreiben vermutlich 1474 entstand⁷. H. von Zeissberg weist nämlich auf die Tatsache hin, dass Filippo Callimachus in diesem Brief die Pest in Thorn erwähnt, die jedoch nicht 1470, sondern 1474 in der Stadt herrschte⁸.

Die Aufmerksamkeit des Lesers des genannten Briefes weckt nicht nur der Empfänger, Tommaso Portinari, sondern vor allem, dass in dem Schreiben von einem hervorragenden Herzog (den die Herausgeber richtig mit dem Herzog von Burgund, Karl dem Kühnen, identifizierten) nach Polen geschickten Gesandtschaft die Rede ist, die repräsentiert war vom Ritter Anselm Adornes und einem namentlich nicht erwähnten „nie-

5 Nederlandse samenvatting door Ludo Valcke. De redactie dankt prof. dr. Manfred Balzer te Münster voor het nalezen van de Duitse tekst. Die Autorin bedankt sich herzlich bei dr. Noël Geirnaert für die Unterstützung im Stadsarchief Brügge.

6 Über Tommaso Portinari siehe M. Boone, „Apologie d'un banquier médiéval: Tommaso Portinari et l'état bourguignon“, in: *Le Moyen Age*, 105, 1999, S. 31-54, mit der älteren Literatur.

7 *Philippi Callimachi Epistulae selectae* (künftig: *Philippi Callimachi*), ed. I. Lichońska, G. Pianko, commentariis historicis illustravit T. Kowalewski, Wratislaviae 1967, Nr. 8, S. 64-69 und Hinweise der Herausgeber, S. 9-10. Den Brief an Tommaso hat schon Heinrich von Zeissberg gedruckt: H. von Zeissberg, „Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter“, in: *Archiv für Österreichische Geschichte*, Vol. 55, 1877, S. 54-56 (Nr. 5).

8 H. von Zeissberg, *op. cit.*, S. 46-47.

derträchtigen Menschen“, der das gesamte Vorhaben leitete⁹. Eine erste Identifizierung von Anselm Adornes leistete H. von Zeissberg¹⁰, gegenwärtig ist bekannt, dass er aus einer Familie aus Genua stammte, die sich zu Ende des 13. Jahrhunderts in Brügge niederließ und dort tätig war. Er wurde 1424 als Sohn von Peter II (verstorben 1464) und Elisabeth Braderic geboren. Mit seiner Ehefrau Märgareta van der Banck hatte er 16 Kinder¹¹. 1468 reiste er nach Schottland, wo er geadelt wurde, und in den Quellen wird er als Ritter erwähnt. In den Jahren 1470-1471 unternahm Anselm Adornes eine Pilgerreise ins Heilige Land nach Jerusalem und ließ vorher sein Testament ausfertigen. Anselm wurde zu Beginn des Jahres 1483 in Schottland ermordet und begraben. Sein Herz wurde beigesetzt in der Jerusalemkirche zu Brügge (einer Stiftung seiner Familie, die er besonders gefördert hatte)¹²; neben ihm ist die Grabstätte seiner Ehefrau Margareta.

9 *Philippi Callimachi*, Nr. 8

10 H. von Zeissberg, *op. cit.*, S. 46-47.

11 Nach der Ahnentafel in: N. Geirnaert, *Het archief van de familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge*, Bd. 1, *Inventaris* (künftig: *Het archief*, Bd. 1), Brügge 1987.

12 Über ihn und die Familie siehe N. Geirnaert, „De Adornes en de Jeruzalemkapel. Internationale contacten in het laatmiddeleeuwse Brugge“, in: Id. & A. Vandewalle (red.), *Adornes en Jeruzalem. Internationaal leven in het 15de- en 16de-eeuwse Brugge. Brugge, Jeruzalemkapel, 9-25 sept. 1983, Catalogus*, Brugge 1983, S. 11-49; Id., „Adornes (Adournes, Adoerne, Adorne, Adorni, Adoerne, Adoren, Adorens, Adurnus), Anselm“, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Bd. 12, Brussel 1987, S. 2-13; Id., „Anselm Adornes and his daughters. Owners of two paintings of Saint Francis by Jan van Eyck“, in: *Investigating Jan van Eyck*, ed. S. Foister, S. Jones and D. Cool, Turnhout 2000, S. 163-168; R. Rößner, „Hansische Memoria in Flandren“, in: *Hansekaufleute in Brügge*, hg. W. Paravicini, Bd. 5, (Kieler Werkstücke. Reihe D: Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters, 15), Frankfurt am Main 2001, S. 80, 162, 187, 250, 255; N. Geirnaert, *Het archief van de familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge, Bd. II, Regesten van de oorkonden en brieven tot en met 1500* (künftig: *Het archief*, Bd. II), Brugge 1989, S. 8-9, Nr. 221; das Testament vor der Pilgerfahrt wurde veröffentlicht, ist jedoch leider für mich nicht zugänglich, siehe A. De Poorter, „Testament van Anselmus Adornes, 10 febr. 1470 (n. s.)“, in: *Biekorf*, XXXVII (1931), S. 225-239, wie auch Beschreibung der Pilgerfahrt: J. De Smet, „De reis van Anselmus Adornes naar het H. Land in 1470“, in: *Het Brugs Ommeland*, XIV, 1974, S. 164-153. Anselm selbst hinterließ von seiner Reise mit seinem Sohn eine Beschreibung in lateinischer Sprache, siehe (Angabe nach: *Het archief*, Bd. I, S. 13-14): *Itinéraire d'Anselme Adorno en Terre Sainte (1470-1471)*, ed. J. Heers en G. de Groër, Paris 1978 (*Sources d'Histoire médiévale publiées par l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes*). Auf die letztgenannte Veröffentlichung bezieht sich mehrmals bezüglich der Pilgerreise von Anselm Adornes H. Manikowska, *Jeruzolima-Rzym-Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008.

Außer dem erwähnten Brief stehen noch weitere Quellenangaben zur Verfügung, die Licht in das Dunkel der Gesandtschaft Anselms nach Polen bringen und auch ihren größeren Kontext aufzeigen. Es handelt sich um vier im Stadtarchiv zu Brügge aufbewahrte Briefe, darunter ein vom Stuhmer Starost und Marienburger Wojewoden Ścibor Bażyński verfasstes Schreiben und ein Schreiben des Danziger Stadtrates¹³. Diese Briefe in Verbindung mit Angaben aus anderen Quellen hanseatischer und auch flandrischer Herkunft¹⁴ geben der Forschung eine neue Perspektive. Erwähnenswert ist, dass trotz der Edition der Briefe von Filippo Callimachus die polnische Fachliteratur bisher die Frage der Gesandtschaft aus dem Herzogtum Burgund nicht näher betrachtet hat¹⁵. Allerdings wird dieses Thema in der westlichen Geschichtsschreibung behandelt, wie in dem 1881 erschienenen Artikel von T. de Limburg-Stirum über die Reisen des Anselm Adornes. Bezüglich der Gesandtschaft stützte sich dieser Forscher auf die erwähnten Quellen (darunter auch auf den Brief des Rates von Danzig) aus dem Brügger Archiv, doch waren ihm der weitere Kontext und insbesondere der Brief von Filippo Callimachus unbekannt. Er stellte jedoch schon fest, dass Anselm vom päpstlichen Legaten Ludwig von Bologna, der den Titel Patriarch von Antiochia führte, begleitet worden war, der weiter nach Persien mit einer Mission zum dortigen Pascha Uzun Hasan reisen sollte¹⁶. Das Thema der Gesandtschaft Anselm Adornes begegnet auch in neueren Arbeiten, wie denen von Richard J. Walsh und

13 *Het archief*, Bd. II, Nr 222-225. Originale: Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes, Ls. 29-32 (s. im Anhang die Nr. 2 und 3).

14 Wir denken hier an in den *Hanserecesse*, Bd. II/7, hg. G. von der Ropp, Leipzig 1892 (künftig: HR) und im *Hansischen Urkundenbuch*, Bd. 10, hg. W. Stein, Leipzig 1907-1916 (künftig: HU), veröffentlichte Quellen sowie in der unzureichend in der polnischen Historiografie bekannten Veröffentlichung: *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1467-1477). Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden, kasselrijen en vorstelijke amtenaren* (künftig: *Handelingen van de Leden*), ed. W. P. Blockmans, Brüssel 1971.

15 Dieser Hinweis bezieht sich auf die bereits vor 30 Jahren herausgegebene *Geschichte der Diplomatie*, Bd. I, Redaktion M. Biskup, Warschau 1982 (Kapitel über die Diplomatie zu Zeiten der Herrschaft von Kasimir Jagiellonicus, Verfasser: K. Górski).

16 T. de Limburg-Stirum, „Anselme Adornes ou un voyageur brugeois au XVe siècle“, in: *Messageur des Sciences historiques ou Archives des arts de la bibliographie de Belgique*, 1881, S. 25-26.

Noël Geirnaert. Walsh weist auf den in der polnischen Edition veröffentlichten Brief von Filippo Callimachus an Tommaso Portinari hin. Recht hat R. J. Walsh (und nach ihm N. Geirnaert), wenn er erklärt, dass es sich um den bekannten Streit zwischen Tommaso Portinari und den Danzigern handelte. Darin ging es um die im April 1473 durch den Kaper Paul Beneke, der die große Karavelle „Peter von Danzig“ befehligte, ausgeführte Kaperaktion der florentinischen Galeere „St. Andreas/St. Matthäus“ und die Erbeutung dieses Schiffes und dessen wertvoller Ladung, vor allem Alaun, und nicht zuletzt des „Jüngsten Gerichts“ von Memling. Diese Ladung gehörte der Bank der Medici und auch Papst Sixtus IV⁷. Die oben zitierten Forscher (Walsh und Geirnaert) bringen die Teilnahme des päpstlichen Legaten Ludwig von Bologna mit den Kreuzzugsplänen Karls des Kühnen gegen die Türken in Verbindung¹⁸.

Es sei an dieser Stelle darauf hingewiesen, dass Tommaso Portinari als Vertreter der florentinischen Bank in Brügge die Galeere auf ihre Reise schickte (ein Teil der Ladung gehörte ihm selbst) und nach dem Überfall, seine diplomatischen Beziehungen nut-

17 Über das Ziel der Reise von Anselm Adornes, das verbunden war mit der Rückgewinnung der Ladung der Galeere, schrieb schon H. von Zeissberg, *op. cit.*, S. 46-47, doch wurde dies in der Fachliteratur nicht vermerkt. *Philippi Callimachi* Nr. 8; R. J. Walsh, „Charles the Bold and the crusade: politics and propaganda“, in: *Journal of Medieval History*, 3, 1977, S. 71; Id., *Charles the Bold and Italy (1467-1477). Politics and Personnel. With a Postscript and Bibliographical Supplement by Werner Paravicini and an Editorial Preface by Cecil H. Clough*, Liverpool 2005, S. 164, Anm. 77, obwohl er hier den Kontext des Briefes nicht erklärte; einige Seiten weiter schreibt er über Tommaso und die Galeere und stellt kurz die betreffende Geschichte dar, S. 181. Zur Gesandtschaft auch: N. Geirnaert, „De Adornes en de Jeruzalemkapel“, S. 28; Id., „Adornes“, S. 10-11. Davon, dass Anselm Adornes u. a. in Danzig die Sache der florentinischen Galeere klären wollte, zeugen auch Rechnungsbücherquellen (Brügger Rechnungen 1473/1474), wo eine Auszahlung an ihn eben für solch eine Gesandtschaft verzeichnet ist, HR, Bd. II/7, S. 197, Anm.; vgl. ebenso *Handelingen van de Leden*, S. 205, Nr. 136. Die Aktion Paul Benekes wurde mit der Karavelle „Peter von Danzig“ ausgeführt. Die florentinische Galeere hatte außer Kostbarkeiten, Tuche und Alaun auch das Gemälde von Hans Memling „Das Jüngste Gericht“ an Bord. Das Gemälde gelangte in die Danziger Marienkirche, heute ist es im Nationalmuseum zu Danzig. Mehr dazu in der Monografie von B. Mozejko, *Wielka karawela Pierre de la Rochelle / Peter von Danzig 1462-1475* [Geschichte der Karavelle Pierre de la Rochelle / Peter von Danzig] (im Druck).

18 R. J. Walsh, „Charles the Bold and the crusade“, S. 71-72; N. Geirnaert, „De Adornes en de Jeruzalemkapel“, S. 25

zend, von den Danzigern die Herausgabe des Schiffes und der Schiffsladung verlangte. Doch hatte die Aktion von Paul Beneke einen weiteren historischen Kontext. Er wirkte nämlich zu Zeiten des Krieges der Hanse mit England und die Galeere stand unter der neutralen Flagge des Herzogs von Burgund. Die Klage wurde also im Herbst 1473 bei den Friedensverhandlungen in Utrecht vorgetragen. Die Danziger Abgesandten (mit dem Ratsherrn Berndt Pawest an der Spitze) wiesen die Anschuldigung jedoch geschickt zurück. Einzelheiten dazu sollen an anderer Stelle betrachtet werden¹⁹, hier sei nur festgestellt, dass Anfang 1474 wohl bereits klar war, dass die Danziger (und besonders der Stadtrat) nicht beabsichtigten, die Erwartungen des Herzogs von Burgund, Karls des Kühnen, noch die von Tommaso Portinari zu erfüllen, also keine Entschädigungen für das gekaperte Schiff und dessen Ladung zu leisten. Betrachtet man den gesamten Zusammenhang, so ist erneut H. von Zeissberg zuzustimmen, dass der genannte Brief von Filippo Callimachus an Tommaso Portinari nicht am 4. Juni 1470, sondern am 4. Juni 1474 verfasst wurde, nämlich nach der Kaperung der Galeere.

Wegen des Misserfolges bei den Rückgabeforderungen beschloss Karl der Kühne, möglicherweise von Tommaso Portinari darum gebeten, spätestens im Februar 1474 eine Gesandtschaft zum polnischen König Kasimir Jagellonicus zu senden²⁰. Diese Gesandtschaft wurde geleitet vom Franziskaner Ludwig von Bologna, päpstlicher Gesandter und Patriarch von Antiochia,

19 B. Mozejko, *Wielka karawela*.

20 Es ist nicht bekannt, wann die Entscheidung für die Gesandtschaft im Februar 1474 getroffen wurde; die Erneuerung seines Testaments durch Anselm Adornes, darüber später, und auch die späteren Ereignisse weisen auf Diesen Zeitrahmen hin. Bei den von Februar bis Mai 1474 stattfindenden Beratungen in Utrecht war die Rede von dieser Gesandtschaft, HR, Bd. II/7, Nr. 138. Darüber hinaus ist bekannt, dass ein Schreiben aus Danzig an Herzog Karl den Kühnen vor dem 3. Februar 1474 gesandt wurde, HR, Bd. II/7, Nr. 138, Paragraph 138; vgl. Nr. 165 über dieses Schreiben: *Der Briefwechsel Karls des Kühnen (1433-1477)*, ed. W. Paravicini, Bd. II, Frankfurt 1995, Nr. 2481. Übrigens auch hier Angaben zum Briefwechsel zwischen Karl dem Kühnen und Kasimir Jagellonicus, es sind dies jedoch nur Angaben zur Versendung solcher Korrespondenzen mit Verweis auf HR oder HU.

der bereits aus einer früheren Mission nach Polen bekannt war²¹. Dieser wurde, wie gesagt, vom Ritter Anselm Adornes begleitet²². Aufgrund des angeführten Briefes von Filippo Callimachus an Tommaso Portinari ist zu vermuten, dass dieser Ludwig von Bologna meinte, als er über den Fehler des umsichtigen Herzogs schrieb, der die Leitung der Gesandtschaft einem Unbekannten übertrug, der sich aus unbekanntem Gründen für Filippo Callimachus dazu noch als niederträchtig erwies.

Wie bereits erwähnt, verknüpfte die bisher erschienene Fachliteratur die Teilnahme Ludwigs von Bologna mit einer breiter angelegten diplomatischen Aktion, die auf die Kreuzzugspläne Karl des Kühnen zielte. Noch im Herbst 1473 erhielt Ludwig 405 Pfunde für seine geplante Reise über Deutschland zu Uzun Hasan, den er zu einem Zusammenwirken gegen die türkischen

- 21 Zur Person sind zweifellos weitere Forschungen erforderlich. Quelle (bisher in der polnischen Fachliteratur nicht bekannt) erwähnen ihn als Gesandten nach Danzig und zum König Kasimir IV. Jagellonicus, Lodowicus (Ludwig), Patriarch von Antiochia – so im Brief des Stadtrates von Lübeck an Wismar vom 26. März 1474: *Het archief*, Bd. II, Nr. 222. Im Brief des Stuhmer Starosten und Marienburger Wojewoden Ścibor Bażyński vom 4. April 1474 wird Ludwig erwähnt als päpstlicher Gesandter und Patriarch von Antiochia, ebenda Nr. 22, im Brief des Stadtrates von Danzig vom 15. Juni 1474 als „orator et nuntius“ des Heiligen Stuhls und Patriarch von Antiochia, ebenda Nr. 224. Die Teilnahme des Patriarchen von Antiochia an der Gesandtschaft nach Polen bestätigen auch Rechnungsquellen, nämlich *Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg* (weiter: *Kämmereirechnungen*), Hsg. K. Koppmann, Bd. 3 (1471-1500), Hamburg 1878, S. 156. Von der früheren Mission Ludwigs nach Polen wissen wir aus der Chronik des Jan Długosz, der unter dem Jahr 1465 verzeichnet, dass „der Patriarch von Antiochia Ludwig aus Bologna, Bruder des Ordens der Kleineren Brüder, in einem Gefolge von 200 Pferden, gesandt vom Obersten Schäfer Paul II. und dem Kaiser und Herzog von Österreich, Friedrich, in einer Gesandtschaft zum Khan der Tataren Hadshigerej nach der Reise durch Ungarn nach Strigorien und von dort durch russisches, dem Polnischen Königreich unterstelltes Gebiet, unter der Eskorte von König Kasimir, am 10. August (...)“ (*Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 12 (1462-1480), Warszawa 2006, S. 131). Über die Missionen Ludwigs siehe: J. Richard, „Louis de Bologne, patriarche d’Antioche, et la politique bourguignonne envers les états de la Méditerranée orientale“, in: *Publications du Centre européen d’Études bourguignonnes*, XX (1980), S. 63-69; J. Paviot, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l’Orient (fin XIVe siècle - XVe siècle)*, Paris 2003, S. 157, 158, 190, 191, 265-270 (hier insbesondere über Missionen in den Jahren 1459-1463), 287, 319, 338. Für den Hinweis auf diese Arbeit danke ich Herrn Professor Werner Paravicini herzlichst.
- 22 *Het archief*, Bd. II, nr. 222-225, Regesten. Originale: Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes, Ls. 29-32.

Ottomanen²³ überreden wollte. Über Anselm Adornes ist bekannt, dass das mit der Pilgerreise in das Heilige Land verbundene Testament (seine Verfügungen) am 16. Februar 1474 durch Herzog Karl dem Kühnen erneuert wurde²⁴. Wie man vermuten kann, war dies mit der von Anselm geplanten Reise in der Gesandtschaft nach Polen verbunden. Von Bedeutung ist hier, dass in dieser herzoglichen Urkunde Anselm Adornes bezeichnet wird als „ridder, raadsheer en kamerheer *Anselmus Adournes*“, „heer van *Corthuy* en van *Ronsele*“²⁵. Beide Gesandten Karls des Kühnen erhielten von ihm Schreiben²⁶, die, wie wir uns denken können, an König Kasimir IV. Jagellonicus gerichtet waren. Im Zusammenhang mit der geplanten Reise berechtigten die Kaufleute aus Brügge Anselm zu Gesprächen mit Rostock in ihrem Namen²⁷, und die Handelsgenossenschaft der genuesischen Kaufleute in Brügge wandte sich gemeinsam mit den Kaufleuten der Stadt an ihn mit der Bitte um Hilfe bei der Ausführung von Bestellungen auf ein Schiff in Danzig²⁸. Klar ist damit, dass die Mission von Anselm Adornes nicht auf die Gesandtschaft zum

23 J. Paviot, *op. cit.*, S. 190-191; 338; R. J. Walsh, *Charles*, S. 71-72.

24 *Het archief*, Bd. II, Nr. 221, Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes, Ls. 28; gedruckt: T. de Limburg-Stirum, *op. cit.*, S. 41-42.

25 *Het archief*, Bd. II, Nr. 221, es ist dies eine Aufstellung, in der schon in niederländischer Sprache seine Titulierung angeben war und kursiv sind die Quellenlesungen gekennzeichnet, vgl. aus Nr. 222: „ridder en kamerheer van de hertog van Bourgondië“, „ridder“ – Nr. 223, „edele“ – Nr. 224. Originale: Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes, Ls. 28-32.

26 Davon, dass sie solche Schreiben mit sich führten, zeugt ein Brief der Danziger, *Het archief*, Bd. II, Nr. 224. Stadsarchief Brugge, (Archief van de Familie Adornes), Ls. 31 (gedruckt: T. de Limburg-Stirum, *op. cit.*, S. 42-43).

27 Das kann gefolgert werden auf Grundlage des Briefes vom 26. März 1474 in: *Het Archief*, Bd. II, Nr. 222. Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes, Ls. 29. Hier ist jedoch unklar, ob es sich um genuesische Kaufleute aus Brügge oder hanseatische Kaufleute in Brügge handelt.

28 Diese Bestellung ist bekannt aus Schreiben vom 28. Mai 1474, HU, Bd. 10, Nr. 314 (hanseatisches Handelskontor in Brügge nach Danzig), dann vom 1. August 1474, Nr. 331 (genuesische Genossenschaft nach Danzig) und Nr. 332 (Schreiben des Hansekontors in Brügge, hier wird Anselmus Adornes erwähnt). Es ging u. a. darum, dass Danzig sich absichern wollte, dass das Schiff nicht gegen die Stadt genutzt würde und nicht in die Hände von Tommaso Portinari fiel, siehe B. Możejko, *Z dziejów floty gdańskiej w XV wieku*, w: Komturzy, rajcy, żupani. Studia z dziejów średniowiecza, Nr. 11, Red. B. Śliwińskiego, Malbork 2005, S. 174. Über Italiener in Brügge, dabei auch über Familien aus Genua, siehe R. Rößner, *op. cit.*, S. 249-253; von den mit Genua verbundenen Familien nennt sie ihren berühmtesten Vertreter, Anselm.

polnischen König Kasimir Jagellonicus beschränkt war. Er erhielt Aufträge zur Erledigung verschiedener Angelegenheiten in den Hansestädten, die auf seinem Weg nach Polen lagen – auch in Hamburg und Lübeck (wie aus weiteren Quellen folgt). Ein Aufenthalt in Danzig erscheint also hinsichtlich der Fragen um die Galeere selbstverständlich.

Und gerade in dieser Sache sollte Anselm Adornes sich zuerst zu einer weiteren Folge der Verhandlungen nach Utrecht begeben als Gesandter der so genannten „Vier Leden Flanderns“, d. h. als Gesandter der Verwaltung für die vier Zentren in Flandern, und zwar Brügge, Gent, Ypern und das Brügger Freiamt²⁹. Außer Anselm Adornes erschienen am 2. März 1474 in Utrecht: Meister Johann Coolbrant, der übrigens die gesamte die Galeere betreffende Angelegenheit leitete (er sprach bei den Verhandlungen)³⁰, Gelies van der Grafft, Bürgermeister und Schöffe der Stadt Brügge, Gerard de Groote, Meister Wilhelm Witz (Willem Wijts) und Meister Johan van den Riine³¹. Am 3. März 1474 kam die Sache der Galeere zur Sprache und es wurde eine von Danzig zu zahlende Entschädigung in Höhe von 10-11 Tausend Groschen gefordert³². Die Antwort des Danziger Vertreters, Ratsherr Berndt Pawest, war dieselbe wie Ende 1473, nämlich Ablehnung³³. Daraufhin verfassten am 5. März 1474 die oben Genannten im Namen der „Vier Leden Flanderns“ ein Schreiben an den Stadtrat von Danzig, in dem sie ihrer Hoffnung auf eine positive Lösung des Problems der Entschädigung für Tommaso Portinari bis zum 24. Juni 1474 Ausdruck gaben. Dem Schreiben war eine Aufstellung der erlittenen Verluste Portinaris beigefügt³⁴. Wie die Verfasser dieses

29 W. Blockmans & W. Prevenier, *The Promised Lands. The Low Countries under Burgundian Rule, 1369-1530*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999 (auf Grundlage der holländischen Auflage von 1988).

30 HR, Bd. II/7, Nr. 138, Einzelheiten in B. Mozejko, *Wielka karawela*.

31 Über die letztgenannten drei Personen, siehe Personenverzeichnis in: *Handelingen van de Leden*. Alle sind erwähnt in HR, Bd. II/7, Nr. 138, Paragraph 107, S. 267, Paragraph 144, S. 275.

32 HR, Bd. II/7, Nr. 138, Paragraph 140, 145, 147, 155 (hier über Höhe der Entschädigung), 156.

33 HR, Bd. II/7, Nr. 138, Paragraph 135.

34 HR, Bd. II/7, Nr. 171.

Schreibens berechtigterweise andeuteten, ist es in Verbindung zu bringen mit der Gesandtschaft von Anselm Adornes in die Hansestädte; und – von uns ergänzt – zum polnischen König Kasimir IV. Jagellonicus. Es lässt sich also vermuten, dass sich Anselm zusammen mit dem Patriarchen Antiochias, dem päpstlichen Gesandten Ludwig, um den 5. März 1474 auf seinen Weg zuerst über Hamburg³⁵ nach Polen machte. Der Ankunststag in Hamburg ist nicht bekannt, doch ist bekannt, dass eine Reise per Schiff von Utrecht nach Amsterdam und weiter nach Hamburg etwa 11 Tage in Anspruch nahm³⁶. Angenommen, sie brachen von Utrecht aus um den 5. März 1474 auf, so hätten sie nach 11 Tagen um den 16./17. März in Hamburg ankommen können; dort blieben sie möglicherweise einige Tage, und am 26. März 1474 waren sie schon in Lübeck, wo sie vom dortigen Stadtrat bewirtet wurden. Sicherlich erfolgte die Reise von Hamburg in das 60 km entfernte Lübeck schon auf dem Landweg³⁷. Schon am 23. März 1474 sandte der Rat von Lübeck ein Schreiben nach Wismar, in dem um Hilfe und Unterstützung für den Patriarchen Antiochias Ludwig und für Anselm Adornes auf ihrer Reise nach Danzig gebeten wurde. Auf dem Weg beabsichtigten sie Aufenthalte in Rostock, Stralsund, Greifswald und Wolgast³⁸. Es ist also zu erschließen, dass sie ihre Reise auf dem Landweg fortsetzen wollten. Interessant ist, dass der sich damals (belegt am 24. März 1474) ebenfalls in Lübeck aufhaltende Berndt Pawest angab, dass er nicht so bald zu Hause (also in Danzig) sein würde, denn die Reise durch Pommern sei zur Zeit beschwerlich³⁹. Anselm Adornes und der Patriarch von Antiochia Ludwig trafen um den 25. April 1474 in Danzig ein, wo

35 Den Aufenthalt der Gesandten in Hamburg bestätigen Rechnungsbücherquellen; unter 1474 verzeichnete Ausgaben: *Kämmereirechnungen*, Bd. 3, S. 156, sowie Ausgaben der Stadt Brügge, HR, Bd. II/7, S. 197 (hier nur bezüglich Anselms).

36 Dies folgt z. B. aus einem Brief von Johann Osthusen vom 24. Oktober 1473, HR, Bd. II/7, Nr. 51.

37 Siehe auch Brief von Berndt Pawest, der am 24. März 1474 dem Stadtrat Danzigs seine Ankunft aus Amsterdam in Lübeck meldete, HR, Bd. II/7, Nr. 167. Vgl. 168, es ist die Rede davon, dass er dort am 23. März eintraf. Er traf sich möglicherweise sogar mit Anselm Adornes, denn er wusste davon, dass die Vier Mitglieder Flanderns auf eine günstige Lösung der Sache mit Tommaso bis Juni zählten, Nr. 167.

38 *Het archief*, Bd. II, Nr. 222. Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes, Ls. 29.

39 HR, Bd. II/7, Nr. 167.

sie vom Rat der Stadt empfangen wurden. Sie stellten dem Rat das Anliegen ihrer Mission vor, informierten auch darüber, dass sie beabsichtigten, bei König Kasimir Jagellonicus vorstellig zu werden, um ihm das Schreiben von Karl dem Kühnen auszuhändigen⁴⁰. Anselm Adornes überreichte sicherlich den Danzigern auch die Aufstellung über die von Tommaso Portinari durch die Aktion von Paul Beneke erlittenen Verluste und den von den Vertretern der „Vier Leden Flanderns“ verfassten Brief vom 5. März 1474. Doch nichts wies darauf hin, dass die Danziger (der Danziger Stadtrat) eine andere Meinung hatten als die, die von Berndt Pawest bei den Verhandlungen in Utrecht vertreten worden war. Anselm nutzte auch seinen Aufenthalt in Danzig zu Gesprächen, um auf der Werft in Danzig ein Schiff für die genuesischen Kaufleute aus Brügge bauen zu lassen, wobei er den Danzigern versicherte, dass dieses Schiff nicht von Tommaso Portinari genutzt werden würde⁴¹.

Die Danziger setzten die Gesandten des Herzogs von Burgund, Karls des Kühnen, sicherlich über den derzeit in Marienburg stattfindenden Kongress (Tagfahrt) der Stände Königlich-Preußens mit Vertretern des Königs Kasimir Jagellonicus in Kenntnis, der ebenfalls dort erwartet wurde. Aus Danzig begaben sich die Ratsherren Reinhold Niederhof und Georg Bock⁴² zu diesem Kongress, und, so ist anzunehmen, wurden sie von den Gesandten des Herzogs von Burgund begleitet. Entgegen den Erwartungen (Brief von Ścibor Bażyński vom 17. April 1474) erschien der König nicht in Marienburg; er blieb weiter in Łęczycza. In Marienburg waren nur die königlichen Abgesandten⁴³ vertreten, sicherlich war dort auch der Stuhmer Starost und Marienburger Wojewode Ścibor Bażyński, der nach Abschluss der Beratungen

40 *Het Archief*, Bd. II, Nr. 224; Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes, Ls. 31, auch aus dem vom Danziger Stadtrat am 15. Juni 1474 ausgefertigten Geleitschreiben (dort ist die Rede vom Aufenthalt in Danzig am 25. April 1474).

41 Von diesen Befürchtungen war die Rede noch in späteren Briefen, HU, Bd. 10, Nr. 331 und 332 (August 1474).

42 *Acten der Ständetage Preussen Königlichen Antheils*, hrsg. F. Thunert, Bd. I, Danzig 1896 (weiter Thunert), Nr. 159, 160, 161.

43 *Ibidem*, Nr. 161.

beide Gesandte auf die Burg Stuhm einlud, wo sie bis zum 6. Mai 1474 weilten. Der Gastgeber war sehr wissensdurstig und fragte den Patriarchen von Antiochia Ludwig nach der Rolle von Anselm Adornes in der Gesandtschaft. Als Antwort hörte er, dass dieser beabsichtigte, „die Welt kennen zu lernen“⁴⁴. Ścibor Bażyński stellte deshalb einen Geleitbrief für den Legaten für die Reise zu König Kasimir Jagellonicus aus⁴⁵. Beide Gesandten, wie es scheint, begleitet von Ścibor Bażyński⁴⁶, begaben sich zu einem weiteren Stände-Kongress (Tagfahrt) nach Thorn⁴⁷, wo ebenfalls König Kasimir IV. Jagellonicus erwartet wurde.

Der Kongress dauerte vom 29. Mai bis zum 15. Juni 1474; der polnische König erschien dort erst um den 5. Juni (am 4. Juni war er noch in Nieszawie)⁴⁸. Doch schon vor dem Eintreffen des Königs soll es zu einem skandalösen Verhalten von Ludwig gekommen sein, der, nach dem in Thorn weilenden Filippo Callimachus, statt effektiv tätig zu werden und Anselm zu unterstützen, diesen verließ und sogar betrog und sich „gewöhnlichen Intrigen“ gewidmet haben soll⁴⁹. Filippo Callimachus gab seiner Meinung deutlich Ausdruck, dass Herzog Karl der Kühne einen Fehler begangen habe („es irrte die Klugheit des hervorragenden Herzogs“), als er an die Spitze der Gesandtschaft einen „niederträchtigen Menschen, der sich gewöhnlich an Tafeln der Herrn nährt“⁵⁰ stellte, der „all das, von dem rechte und ehrliche Leute sich fernzuhalten haben“⁵¹ versucht. Allerdings ist nicht bekannt, worum es genau ging, doch

44 *Het archief*, Bd. II, Nr. 223, auch im Brief von Ścibor Bażyński vom 4. April 1474, in dem der Marienburger Wojewode, der sich auch als Gouverneur Preußens titulierte, an die Situation vom 6. Mai 1474 anknüpft.

45 *Ibidem*, Bd. II, Nr. 223, der Text ist jedoch recht unklar. Stadsarchief Brugge, (Archief van de Familie Adornes), Ls. 30.

46 Die Anwesenheit von Ścibor Bażyński in Thorn bestätigt Thunert, Nr. 164.

47 Den Aufenthalt von Anselm bestätigt der Brief von Callimachus: *Philippi Callimachi*, Nr. 8.

48 Siehe Thunert, Nr. 164, I. Sułkowska-Kurasiowa, *Itenerarij Kazimierza Jagiellona (sostajanie podgatouki) Moskva* 1989, S. 309, nach Jan Długosz war der König am 15. Juni bereits in Piotrkowo, wo er sich nachweislich ab dem 4. Juni aufhielt.

49 *Philippi Callimachi*, Nr. 8

50 So auch im Brief vom 4. Juni 1474, *ibidem*, Nr. 8.

51 *Ibidem*, Nr. 8, er schrieb auch, dass „dieser (Ludwig – BM) all dies versuchte, von dem rechte und ehrliche Leute sich fernzuhalten haben“.

es genügt, dass Filippo Callimachus im Verhalten des Legaten die Ursache für den Misserfolg der gesamten Mission sah. Ganz anders verhielt sich Anselm Adornes, indem er sich vor dem 4. Juni 1474 mit Filippo Callimachus traf und ihn in der Sache des Tommaso Portinari mit den Danzigern um Unterstützung und Hilfe bat⁵². Wie wir uns sicher denken können, übergab Anselm Callimachus auch den Brief Karls des Kühnen an den polnischen König Kasimir Jagellonicus. Der italienische Humanist versprach Unterstützung, was er übrigens im Brief an Tommaso Portinari vom 4. Juni 1474 bestätigte. Jedoch erklärte er darin auch, dass sowohl wegen der tobenden Pest als auch wegen des Übermaßes an Verpflichtungen sich nicht viel in der Sache erledigen ließe⁵³. Anselm soll somit auf weitere Bemühungen wegen der Seuche verzichtet haben und „(übergab) mir (Callimachus) mit großer Herzlichkeit die Angelegenheit“⁵⁴. Filippo Callimachus versprach Tommaso Portinari Unterstützung, falls dieser zukünftig jemanden mit der Erledigung der Angelegenheit beauftragen sollte⁵⁵. Diese letzte Aussage zeugt wohl am deutlichsten vom Misserfolg der Mission der beiden Gesandten Karls des Kühnen. Jedenfalls verließ Anselm Thorn vor dem 4. Juni 1474, wie Filippo Callimachus dies in dem an Portinari gerichteten Brief erwähnt⁵⁶. Jedoch noch am 4. Juni 1474 stellte Ścibor Bażyński ein Schreiben aus, das eine Art Geleitschreiben war und die Beschreibung der Zusammenkunft mit der Gesandtschaft im Mai auf der Burg zu Stuhm enthielt⁵⁷. Dieser Brief wurde sicherlich nach Danzig geleitet, wo Anselm bereits am 15. Juni 1474 war und vom dortigen Stadtrat das Geleit für die Rückreise⁵⁸ erhielt, die wegen der herrschenden Pest vermutlich in grosse Eile angetreten wurde. Am 1. Juli 1474 war Anselm Adornes bereits in Lübeck, von wo er die

52 Ibidem, Nr. 8.

53 Ibidem, Nr. 8.

54 Ibidem, Nr. 8.

55 Ibidem, Nr. 8.

56 Ibidem, Nr. 8.

57 *Het archief*, Bd. II, Nr. 223; Stadsarchief Brugge, (Archief van de Familie Adornes), Ls. 30

58 Ibidem, Bd. II, Nr. 224; Stadsarchief Brugge, (Archief van de Familie Adornes), Ls. 31.

Reise nach Bremen plante⁵⁹. In Lübeck wurde ihm ein vom dortigen Stadtrat an die „Vier Leden Flanderns“ sowie an die Ältesten des Hansekantors in Brügge gerichtetes Schreiben übergeben⁶⁰. Noch am 17. Juli 1474 empfahlen die Ältesten des Hansekantors, nichts vom Misserfolg der Mission von Anselm Adornes wissend, den Danzigern, sich für die Frage der Entschädigung für Tommaso Portinari, der die Unterstützung von Karl dem Kühnen genießt, zu interessieren⁶¹. Vor dem 7. August 1474 kam Anselm Adornes nach Brügge zurück, wo er sich mit den Ältesten des Hansekantors traf und ihnen die Briefe aus Lübeck⁶² übergab. Über den päpstlichen Legaten Ludwig von Bologna ist bekannt, dass er im Mai 1475 beim in Tabriz residierenden Uzun Hasan ankam⁶³.

Anselm gelang es nicht, sich weder mit König Kasimir Jagellonicus zu treffen oder etwas in der Sache Tommaso Portinari zu erreichen. Der weitere Verlauf der Angelegenheit zeugt davon, dass Filippo Callimachus wohl keinerlei Maßnahmen zu Gunsten von Tommaso Portinari unternahm. Mit einem Misserfolg endete auch die nächste Gesandtschaft Karls des Kühnen in Sachen der Galeere. Diese Gesandtschaft wurde im November 1474 unter der Führung des Scholastikers und Kanonikers vom Hl. Donatian in Brügge, Johann Colbrandt, nach Danzig entsandt. Eine Entschädigung für die Galeere wurde erst Ende des 15. Jahrhunderts vereinbart⁶⁴.

59 Ibidem, Bd. II, Nr. 225. Stadsarchief Brugge, (Archief van de Familie Adornes), Ls. 32

60 HR, Bd. II/7, Nr. 246.

61 HR, Bd. II/7, Nr. 240, es sei hier an die von Anselm Adornes nach Danzig gebrachten Briefe (Kopien) erinnert (in denen auf die Gesandtschaft im Frühjahr Bezug genommen wird). Möglicherweise war somit Anselm am 17. Juli 1474 noch nicht nach Brügge zurückgekehrt.

62 HR, Bd. II/7, Nr. 246, Brief der Ältesten des Kantors in Brügge an Lübeck, 7. August 1474.

63 R. J. Walsh, *Charles*, S. 71-72

64 Einzelheiten siehe B. Możejko, *Wielka karawela*.

Anhang

1.

26. März 1474 (Sonnabend vor dem Sonntage Iudica Anno lxxiii)

Reg.: siehe N. Geirnaert, *Het Archief van de familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge, Regesten van de oorkonden en brieven tot en met 1500*, Brugge 1989, nr. 222:

Burgemeesters en raad van Lübeck laten weten aan het stadsbestuur van Wismar, dat Ludowicus, patriarch van Antiochië, en Anselmus Adorn, ridder en kamerheer van de hertog van Bourgondië, op doorreis zijn naar Dantziqk via Wismar. Aangezien Anselmus zich enige tijd geleden in Brugge voor de kooplieden verdienstelijk heeft gemaakt, vragen ze hem behulpzaam te zijn en hen een wagen en paarden tot Rostock te lenen, zoals ze ook aan het stadsbestuur van Rostock hebben geschreven. Daar zouden ze een wagen krijgen tot in Stralsund en van daaraf tot in Greifswald, waarmee ze dan veilig door Wolgast en Pommern kunnen reizen.

Originele brief op perkament, 28 x 18, 8 cm, met sporen van een opgedrukt wassen zegel van de stad Lübeck

Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge, Inv. Nr. 29.

Beschrijving: N. Geirnaert, in Id. & A. Vandewalle, *Adornes en Jeruzalem. Internationaal leven in het 15de- en 16de-eeuwse Brugge. Brugge, Jeruzalemkapel, 9-25 sept. 1983, Catalogus*, Brugge, 1983, Nr. 44.

Den Ersamen unde wisen Mannen herrnn Borghermestern unde Radmannen tor Wismer unsen besundern guden frunden

Unsen fruntliken grut mit vormogen alles guden touoren.

Ersamen vorsichtigen herrn besundern guden frunde.

De Erwerdigeste here Ludowicus patriarcha Antheyotentis⁶⁵ und de ge-

65 Franziskaner, päpstlicher Legat Ludwig von Bologna, Patriarch von Antiochia

strenge her Anselmus Adorn⁶⁶ Ritter des irluchtigen hochgeboren fursten und here herrn hertoge van Burgundien etc. Camerarius togerer dessen breves werden in Iuwe Stad komende ume vort van dar erer werwe halven over land na Dantzyk⁶⁷ to reysende unde wate denn so wy berichtet zin. De erstren her Anselmus also des gemenen kopmans gudere unlanges geleden to Brugghe⁶⁸ in Vlandern tosceret weren zyck to des ersame kopmans besten umme sodan rostement dale toslande flitiger bewiset hefft. Bidden und beghern wy degher fruntliken gy en gunstich vorderlick und behulpen willen zcu war en van iuw des behoff zinde wert. Unde en iuwer Stad wagen mit perden lenen und ze dar medebeth to Rostock⁶⁹ schicken willen. So wy ok dem Rade to Rostock gescreven hebben umme en ene wagen beth tom Stralessunde⁷⁰ to lenende dergeliken, de ze vort besorgen scholen beth tom Gripeswelde⁷¹ umme fruder by eren hern war en des furder behoff und van node zynde werdt toverfogende so dat ze deste beth dorch Wolgast⁷² und dat land to Pomern in veligenn und zeke-
renn geleyde reysen mogen.
Iuw gutliken hyr inne to bewisende dat vorschulden wy umme iuwe Ersamheide de wy Gode salichliken bevelen alle wege gerne^a.
Screven under unser Stad Secret an den Sonnavende vor dem Sondage Iudica Anno etc lxxiiij

Borgermeister unde Radmannen der Stad Lubecke⁷³

66 Anselm Adornes (1424-1483), Patrizier aus Brügge, Diplomat, Mitglied des Rates bei Herzog Karl dem Kühnen; nähere Einzelheiten, siehe N. Geirnaert, „Adornes, (Adournes, Adorne, Adorni, Adoorne, Adoren, Adores) Anselm, Brugs patriciër. Internationaal handelaar, diplomaat en vorstelijk raadsheer“, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Bd. 12, Brussel 1987, S. 2-13.

67 Poln. Gdańsk, ehemalige Hansestadt, Danzig, heute Stadt im Norden Polens.

68 Brügge, heute Stadt in Belgien.

69 Rostock, ehemalige Hansestadt, heute in Mecklenburg-Vorpommern, Deutschland.

70 Stralsund, ehemalige Hansestadt, heute in Mecklenburg-Vorpommern, Deutschland.

71 Greifswald, ehemalige Hansestadt, heute in Mecklenburg-Vorpommern, Deutschland.

72 Wolgast, ehemalige Hansestadt, heute in Mecklenburg-Vorpommern, Deutschland
a ?

73 Lübeck, ehemalige Hansestadt, heute in Schleswig-Holstein, Deutschland.

2.

4. Juni 1474 (am Sonnabende der Trinitatis im jar Unsers Herren Tausenndtvierhundertunndvierunndsibbennczigsch)

Reg.: siehe N. Geirnaert, *Het Archief van de familie Adornes en de Jeruzalemschtichting te Brugge, Regesten van de oorkonden en brieven tot en met 1500*, Brugge 1989, nr. 223:

Stibor von Baysen (poln. Ścibor Bażyński), woiwode van Marienburg, koninklijke opperste hoofdman in het land van Pruisen, oorkondt dat op 6 mei 1474 de pauselijke legaat Lodwicus, patriarch van Antiochië, zich bij hem heeft aangeboden, vergezeld van ridder Anshelmus Adornes, op het slot Sthum. Toen hem gevraagd werd waarom Anselm Adornes met hem was meegekomen, antwoordde de legaat dat Adornes alleen maar het land wilde bekijken (alleyn die Lande zu beschauen) en geen boodschap had over te brengen. De woiwode verleent dan ook aan de legaat een vrijeleide om naar koning Kasimir van Polen, grootvorst van Litouwen, te reizen.

Originele brief op perkament, 32x26 cm, het zegel ontbreekt, Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge, Inv. Nr. 30.

Wir Stibor vonn Baysenn⁷⁴ Marienburgischer woywoda unnd koniglicher Majestat in denn Lannden Preaunszyn Obrester Hauptmann, thun kunth unnd offenbar bekennenn inn unnd mit dissem comiserni offenenn Briefe vor allenn unnd itczlichenn die em werdenn sehenn addit horenn leszenn, dass im jar unnsers herenn Tauwsenndvierhundertundvierundsibbennczigstenn am tage Johannis ante portam latinam⁷⁵ der Erwardige in Got vater unnd herre her Lodwicus bobistliches^a stules senndebote unnd Patriarcha Antiocenus⁷⁶ zcu unns uffis slosz Sthum⁷⁷genannt ist gekomenn. Denn wir denne so

74 Stibor von Baysen (poln. Ścibor Bażyński), des Königs von Polen Gubernator in Preußen, der Stuhmer Starost und Marienburger Wojewode, siehe: T. Borawska, *Bażyński Ścibor (zm. 1480)*, w: *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, pod red. S. Gierszewskiego, t. I, Gdańsk 1992, s. 73-75.

75 6. Mai 1474.

a päpstliches.

76 Ludwig von Bologna.

77 Poln. Sztum, Stadt in der Nähe von Malbork (Marienburg), im Spätmittelalter Sthum, Burg im Königlichen Preußen, Sitz der Starostei.

das billich was uffgenomen habenn unnd noch geboclikeith enntpfangenn. Under vilenn mit em gereth enn gefroget woruumb unnd umb wes willenn der gestrenge unnd Eddle Anshelmus Adornes⁷⁸ mit seyner wirdikeit in disse lannde were gekomenn unnd gezogenn. Des eyynn Anndtwort seyne wirdikeith unns was gebannde sprechennde alleynne die lande czu beschauwenn were gekomenn. Sunder mit seiner wirdikeit wie wol her were gezogen, dach kein bevel noch Botschaft mit dem gleich onszgeschickt hette zcu werbenn noch andernn vilenn frogenn, die czu schreiben nicht sein vann nothen. Her vonn unns in meynungen zcu unsern allirdignedigstenn herrn hern Kasimiro vonn Gotszgnaden Konige czu Polen Groszfurste czu Littauwen in Reunszen und Preunszen Herren und Erbelinge etc⁷⁹ zcu czyhennde ist geschedenn die Gewerbe syner wirdikeit mitte gegeben ann die konigliche Maiestat czu brengenn, dass deme so und wir das bynnen kortczennn czeythnn dirfarenn noch senny worgebynn nicht ist volendet noch her czu koniglicher Maiestat gekomenn dass die sachen so sein gescheennn und gereth.

Wir Stibor von Bayszinn obengenant zcu merem gezeugnis der werheit unnser anngbornne ingesegil unndene am dissin densenn Brieff haben lassen hannen.

Der gegebenn ist in der Stadt Thornn⁸⁰ ufft Gemeynn Tagefart mit unnsrem allignedisenn Herren Konige obenngenant gehalten.

Am Sonnabende der Trinitatis im jar Unsers Herren Tausenndt vierhundertunndvierunndsibbennnczigsch.

3.

15. Juni 1474 (Datum Dantzik in die sanctorum Viti et Modesti martyrurum, anno Domini millesimo quadringesimo septuagesimo quarto)

Reg.: siehe N. Geirnaert, *Het Archief van de familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge, Regesten van de oorkonden en brieven tot en met 1500*, Brugge 1989, nr. 224:

⁷⁸ Anselm Adornes.

⁷⁹ Kasimir IV. Jagellonicus (geb. 1427, gest. 1492), Sohn von Wladislaw dem Jagellonen, König Polens und Herzog Litauens.

⁸⁰ Thorn, poln. Torun, heute Stadt in Polen (in der Wojewodschaft Kujawsko-Pomorskie).

Proconsul en consules van de stad Dantzik in Pruisen oorkonden dat Ludowicus, orator en nuntius van de Apostolische Stoel, patriarch van Antiochië, en de edele heer Anshelmus Adournes, heer van Corthuy, raadsheer, gezant en kamerheer van hertog Karel de Stoute, zich bij hen hebben aangeboden op maandag 25 april en o.m. verklaarden dat zij naar Kazimirus, koning van Polen enz., waren afgevaardigd door hertog Karel de Stoute, wat zij bewezen door het tonen van hun geloofsbriefen.

Originele brief op perkament 29,3x21,5 cm met sporen van een zegel in rode was op een dubbele staart van perkament.

Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge, Inv. Nr. 31.

Beschrijving: N. Geirnaert, in Id. & A. Vandewalle, *Adornes en Jeruzalem. Internationaal leven in het 15 de- en 16de-eeuwse Brugge. Brugge, Jeruzalemkapel, 9-25 sept. 1983, Catalogus, Brugge, 1983, Nr. 45.*

Gedrukt: T. de Limburg-Stürum, *Anselme Adorne ou un voyageur brugeois au XVe siècle, Messenger des sciences historiques ou archives des arts de la bibliographie de Belgique, 1881, S. 42-43* :

Universis et singulis principibus tam spirtualibus quam secularibus, duxibus, comitibus, baronibus, militibus, officariis, dignitariis, iudicibus, burgimagistris, consulibus locorum ac rectoribus et aliis quibuscumque cujuscumque status, conditionis aut dignitatis fuerint dominis nostris graciosis et amicis super observandis. Nos proconsul et consules oppidi Dantzik⁸¹ in Prussia, cum humilima recommendatione et votivorum successum optatu, tenore presentium palam recognoscimus et attestamus quod reverendissimus pater et dominus Ludowicus, sacrosancte apostolice sedis orator et nuntius ac patriarcha Antiochensis⁸², die lune proxima post dominicam qua in ecclesia Dei Misericordia⁸³ domini decantatur, associato sibi nobili et generoso domino Anselmo Adournes milite, domino de Corthuy, consiliario, ambassadeore et cambellano serenissimi excellentissimeque principis et domini, domini Karoli, Dei gratia ducis Burgundie, Brabantie, Lymburgie,

81 Burgermeister und Ratmannen der Stadt Danzig.

82 Päpstlichen Legat Ludwig von Bologna, der Patriarch von Antiochia.

83 25. April 1474

Lutsemburgie, etc. comitisque Vlandrie, Arthezii, Borgundie, Hannonie, Hollandie et Zelandie, etc. domini nostri gratiosi, in medio nostri in aula hyemali pretorii civitatis noster personaliter constitutus, inter recensendum seu legationis causa, inter alia verba absolvit, quo ad serenissimum illustrissimumque principem et dominum, dominum Kazimirum⁸⁴, Dei gratia Polonie regem, magnum ducem Lithuanie, Russie, Prussieque dominum et heredem, etc., dominum nostrum graciousissimum per memoratum potentissimum dominum ducem Burgundie, etc., legationis sibi cura et officium credite atque concessa forent; produxitque illic coram quasdam patentes litteras antedicti serenissimi domini ducis ad eundem dominum nostrum graciousissimum regem Polonie etc., ut asseruit exaratas, sueque preclse Majestati per eum presentandas; qui tamen reverendissimus pater, memorato domino Anshelmo derelicto apud prefatum serenissimum dominum regem Polonie etc., dominum nostrum gratiocissimum in civitate Thorunensi⁸⁵, ubi sua Majestas pro festo Penthecostes proximo⁸⁶ personaliter aderat, aliquotque diebus illic vitam agens, minime comparuit, nusquamque visus est, uti e spectabilium virorum Georgii Bogk⁸⁷ et Johannis Schefeken⁸⁸, oratorum nostrorum, ad convencionem generalem in loco nominato constitutam atque observatam deputatorum testimonio sufficienti sumus edocti.

Iccirco in fidem hujus et testimonium secretum nostre civitatis presentibus est subappensum etc.

Datum Dantzik in die sanctorum Viti et Modesti martyrum, anno Domini millesimo quadringesimo septuagesimo quarto.

84 Kasimir IV. Jagellonicus.

85 Thorn (poln. Toruń).

86 29. Mai 1474.

87 Georg Bock (1430-1504), Danzig: Schöffe (1461), Ratmann (1464), Richter (1471), Bürgermeister (1484), Burgraff (1488, 1489, 1490) (J. Zdrenka, *Rats- und Gerichtpatriziat der Rechten Stadt Danzig (1342-1792)*, Hamburg 1989-1991, S. 488).

88 Johann (Hans) Schewecke (1418-1490), Danzig: Schöffe (1462), Ratmann (1464), Richter (1473), Bürgermeister (1484), J. Zdrenka, *Rats- und Gerichtpatriziat*, S. 496.

4.

1. Juli 1474 (am avende Vistationis Marie Anno lxxiiij)

Reg.: siehe N. Geirnaert, *Het Archief van de familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge, Regesten van de oorkonden en brieven tot en met 1500*, Brugge 1989, nr. 225:

Burgemeesters en raadslieden van Lübeck schrijven aan het stadsbestuur van Bremen dat Ancelmus Adournes, ridder, heer van Cortuy, lid van de raad en kamerheer van de hertog van Bourgondië, die in opdracht van de hertog een reis onderneemt, hen heeft gevraagd het stadsbestuur van Bremen te verzoeken hem te helpen en hem vrijgeleide te verlenen.

Originele brief op perkament, 28,5 x 21,4 cm, met sporen van een opgedrukt zegel.

Stadsarchief Brugge, Archief van de Familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge, Inv. Nr. 32.

Den Ersamen volwisen herrn Borgmesteren unde Radmannen der Stad Bremen unnsen besunderen guden Frunden.

Unsen fruntliken grut mit vormogen alles guden touoren. Ersamen wolwisen herrn besundern guden frunde.

De gestrenge here Ancelmus Adournes⁸⁹ Ritter, her van Cortuy etc., Raed und Camerlingk des godmechtigen herrn des hertogen van Burgundien etc de denne in erliken werven van des sulfsten erbenen hochgeboren fursten unde hern hern Ladewiges⁹⁰ hertogen to Burgundien utgewesen ist, hefft uns angelanget umme ende an Iuwe Ersamheide gutliken toverscriven. Hyr umme is unse fruntlike begheer mit vlitiger andach biddende iuwe upgemelte Ersamheid deme vorgeanten herrn Ancelmo dar tho guntich fordelick raedlick unde behulpen willen syn, alze he van Iuwen Ersamheiden dat eschende unde begerende wert dat he mit leve synes weges na den ergemelten herrn hertogen van Burgundien mit iuwes gnedigen herrn geleyde in syner gnaden Lande unde gebede teen und reysen moge umbelettet unde umbhindert. Dat vorschulden wy umme de ob-

89 Anselm Adornes.

90 Irrtum – statt Ludwig: Karl, Herzog von Burgund.

gemelten iuwe Ersamheide de god friste in salicheyt to langen tiden, mit ulite gerne.

Screven under unser stad secret am avende Vistationis Marie Anno etc lxxiiij.

Borgermesteren und Radmmanen der Stad Lubeke.

5.

4. Juni 1474 (*die quarta Inii, anno quadringentismo septuagesimo supra M^a*)

Brief von Filippo Callimachus an Tommaso Portinari, in dem davon die Rede ist, dass er sich mit Ritter Anselmus Adornus, dem Gesandten Karls des Kühnen, getroffen hatte und Kenntnis erhielt über die Angelegenheiten Tommasos mit den Danzigern. Die wütende Pest und insbesondere die Intrigen der Person, die die Gesandtschaft leitete (Legat des Papstes), hatten zur Folge, dass die Mission erfolglos war. Filippo Callimachus lobte das Engagement Anselms und versprach Tommaso Unterstützung bei günstigerer Gelegenheit.

Gedruckt: H. von Zeissberg, *Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter*, Archiv für österreichische Geschichte, Vol. 55, 1877, S. 54-56 (Nr. 5).

Und auch: *Philippi Callimachi Epistulae Selectae, edidit et in linguam Polonam vertit Latinas* Irmina Lichońska, *Italicas* Gabriela Pianko, *commentariis historicis illustravit* Thaddaeus Kowalewski, Wratislaviae MCMLXVII, Nr 8, S. 65-68.

Philippi Callimachi⁹¹ ad Tommam Portinarum⁹² Epistola

Spectabilis et maior honorande. Esti nulla ultra citroque collata officia nobis amicitiae causam dederint, patriam, quae nobis communis est, satis alterum alteri obligare arbitror. Eamque ob causa cum magnificus eques

⁹¹ Irrtum – richtige Jahreszahl: 1474.

⁹² Filippo Callimach, eigentlich Philippo Bounaccorsi, italienischer Humanist, Aufenthalt u. a. am Hof von Kasimir Jagellonicus, verst. 1496 in Krakau, von Wit Stwosz (Stoss) ausgeführtes Grabmal in der Dominikanerkirche St. Trinitatis zu Krakau.

Anselmus Adornus de causa, quam cum Gdanensibus agis, mihi mentionem fecisset, libentissime uerba accepi utroque omnem meam operam et facultatem obtuli, si modo causa ipsam ipse prosequi uellet aut posset. Sed cum neque tempus longam actionem admitteret neque locus propter ingruentem pestilentiam ad agendum nunc esset commodus, asseruit se necessario cogi inceptum deserere mihi que unice et affectuose rem commodauit, propter quod multa tibi tum de illius diligentia et studio in rebus tuis tum de uoluntate mea scripturus eram, si aut Anselmus⁹³ non tam celeriter ad subueniendum honestati incliti ducis⁹⁴ sui festinasset aut ego non tam multis negotiis fuisset implicitus, propter quae nunc breuiter scribere cogor. Sed neque multa uiro, ut te esse interligo, sapientia scribenda sunt.

Summa haec est, quia non solum propter patriam debeo, sed etiam propter uirtutem tuam, quidque ingenio inuenire, studio perficere, auctoritate mouere potero, id omne futurum pro fauore tuae causae, si cuipiam commiseris agendum. Sed ne tibi nimium vel magnum aliquid de me pollicearis, ab Anselmo ipso intelliges me longe plura pro amicis uelle, quam possim, plusque esse in me bonae uoluntatis quam opis. Tamen illud qualecunque paruam liberaliter oblatum non est sprendendum teque obsecro, ut in partem accipias bonam, siue usui tibi futurum intelligis siue non, debeasque hoc etami uirtutem tuae tum etami Anselmo, qui eo usque, ut par est, te effert, ut etami absentibus et aliis, qui nunquam te uidere, sis carus et uenerabilis. Sed quam carus tibi esse debet Anselmus propter huiusmodi in te studium, tantum illi compati debes propter infelicem exitum legationis suae, in quo non ipse, sed si dici licet, sapientia incliti ducis errauit, qui hominem sordidum et qui apud princeps pransitari consueuit, huic optimo uiro non collegam modo, sed quasi moderatorem et ducem dedit in legatione. Sed de illo Deus uidebit ac forstasse homines primum. Nam in ea se negotia ingessit, quo non procul est ab infortunio, actumque est bene cum maiestate ducis, quod hoc homo suus non deprehenderetur in machinationibus illis, quae nomen ac famam suam coinquinare poterant, nisi Anselmus (ut reor) Deo uolente ab illo fuisset destitutus. Sed uadat ille in malam rem. Vestrum est Anselmum consolari, cuius animum scio mirum in modum afflictum et sane (non) immerito, cum ipse omnia egerit, quae uir bonus atque integer agere debuit, ille uero omnia illa temptauerit, a quibus boni atque integri debent abstinere. Nobis sane fuit admirationi, cum audiuimus, quod talis homo legatu tam

93 Tommaso Portinari, Florentinischer Bankier, Vertreter der Filiale der Medici in Brügge.

94 Anselm Adornes.

principia ueniebat. Cum uero renuntiatum est, quod collegam decepisset et ad solista artes se conuertisset, nulli fuit mirum, quin immo de constantia magis mirati essemus. Erat haec in maximis rebus legato neque incognito homini committenda, sed ferenda esset nota illorum, qui eum delegere ad tale negotium, si aut sine incommodo aut sine nota aliorum foret praesertim huius optima uiri, cuius animus ita exulceratus est, cum uideat plus aliorum malam naturam, quam suam bonam potuisse, quod non modiocri eget consolatione, quam ego, dum prasens fuit, quantum potui, sibi praesiti, ex quo discessit, per litteras subministraui. Nunc tibi commendo, quoniam te sibi plurimum debere sentio propter ipsius erga te integerrimum affectum; plura scriberem, si otium liceret. Commendo me humanitati tuae rogoque, ut satam inter nos per Anselmum amicitiam, et per me susceptam tu quoque conseruare atque fouere uelis. Vale. Ex Thoron⁹⁵, die quarta Inii, anno quadringentismo septuagesimo supra M.

95 Poln. Toruń, Thorn, heute Stadt in Polen (in der Wojewodschaft Kujawsko-Pomorskie).

Andries Van den Abeele

Joseph-Basile Van Praet opnieuw bekeken

Simone Balayé (1925-2002)¹ heeft in haar monumentaal werk *La Bibliothèque Nationale des origines à 1800* (Genève, 1988) terecht geschreven: *Van Praet n'a pas encore fait l'objet de l'étude qu'il mérite*². Een kwarteeuw later is dit nog niet anders. In een recente publicatie van de Bibliothèque nationale wordt hij nochtans genoemd als *l'un des plus grands conservateurs qu'ait connu le département*³.

Wat we weten over de Bruggeling Joseph-Basile-Bernard Van Praet (Brugge 29 juli 1754 - Parijs 5 februari 1837), die in uitzonderlijke tijden conservator van de Bibliothèque nationale in Parijs werd, komt voornamelijk voort uit beknopte en niet altijd accurate levensberichten die kort na zijn dood verschenen en sindsdien werden overgeschreven of met enige fantasie aangevuld. Wat Simone Balayé hieraan bij kleine toetsen heeft toegevoegd, toont nochtans aan dat er heel wat méér over hem te zeggen valt. Hopelijk zal ooit iemand in de archieven van de Bibliothèque Nationale alles wat over Van Praet te vinden is, in detail uitpluizen. Het belang dat hij heeft gehad voor de ontwikkeling van de Bibliothèque du Roy, die in zijn tijd achtereenvolgens werd omgedoopt tot Bibliothèque nationale, Bibliothèque impériale en Bibliothèque royale, om later (maar toen was hij er niet meer bij) opnieuw Bibliothèque nationale te worden, wettigt een betere kennismaking.

DE BIOGRAFISCHE NOTITIES

In afwachting van een exhaustieve biografie, zijn we voornamelijk aangewezen op de biografische notities die kort na de dood van

1 Michel DELON, *In memoriam Simone Balayé (1925-2002)*, in: *Revue d'histoire littéraire de la France*, 2002/4 Vol. 102, p. 699-700.

2 A .w., p. 297.

3 Jean-François FOUCAUD, *Bibliothèque nationale de France, Gardes et conservateurs du département des Imprimés de 1720 à 1998*, Paris, 2006.

Joseph-Basile aan hem werden gewijd en die van de hand waren van personen die hem op latere leeftijd, al dan niet van nabij, hadden gekend. Het gaat om teksten van de hand van baron de Reiffenberg⁴ (1837), Alexis-Paulin Pâris⁵ (1837), Pierre Daunou⁶ (1839) en Charles Magnin⁷ (1843).

Frederic-Auguste de Reiffenberg (1795-1850), filosoof en historicus, was directeur van de Koninklijke Bibliotheek in Brussel en reisde af en toe naar Parijs. Hij leerde Van Praet pas persoonlijk kennen in 1822 of 23 en was dus zeker geen deskundige over de jeugdijaren, zelfs niet over het geheel van de carrière van zijn veertig jaar oudere collega⁸. Pierre Daunou (1761-1840), een voormalig priester en vicaris-generaal, lid en voorzitter van de Conseil des Cinq-Cents, lid en kortstondig voorzitter van het Tribunaat (1800-1802), werd hoofdrijksarchivaris (1804-1840), met een onderbreking waarbij hij opnieuw parlamentslid was (1819-1831)⁹. Charles Magnin (1793-1862) was een jonge collega van Van Praet, die in 1832, na de dood van Louis Demanne (1773-1832) 'conservateur-administrateur des imprimés' was geworden¹⁰. Alexis-Paulin Pâris (1800-1881) was een nog jongere medewerker (1828)

4 J. STECHER, *Frédéric-Auguste de Reiffenberg*, in: Biographie nationale de Belgique, T. XVIII, Brussel, 1905, col. 887-918.

5 *Notice sur Paulin Pâris*, in: Histoire littéraire de la France, T. XXIX, Parijs, 1885.

6 R. LIMOUZIN-LAMOTHE, *Pierre Daunou*, in: Dictionnaire de biographie française, T. X, Parijs, 1965; Philippe SEGUIN, *240 dans un fauteuil. La saga des présidents de l'Assemblée*, Parijs, Seuil, 1995, blz. 551-554; Gérard MINARD, *Pierre Daunou, l'anti-Robespierre. L'itinéraire d'un juste*, Toulouse, Privat, 2001.

7 SAINTE-BEUVE, M. *Charles Magnin ou un érudit écrivain*, in: Nouveaux lundis, nouvelle édition, Paris, Calmann Lévy, 1884, tome cinquième, p. 476-478; Henri WALLON, *Notice sur la vie et les travaux de M. Charles Magnin*, Paris, 1874.

8 F. A. de REIFFENBERG, *Notice biographique sur Mr. Jos. Bas. Bern. Van Praet, conservateur de la Bibliothèque royale à Paris*, lue dans la séance de l'Académie des sciences et belles-lettres du 16 décembre 1839, in: Annuaire de l'Académie Royale des sciences et des belles-lettres de Bruxelles, 1840, p. 161-178. Idem in: Annuaire de la Bibliothèque royale de Belgique, 1840, p. 123-143.

9 P. DAUNOU, *Notice historique sur la vie et les ouvrages de M. van Praet*, lue à la séance publique du 9 août 1839, par M. Daunou, secrétaire perpétuel de l'Académie des inscriptions et belles-lettres, Paris, F. Didot frères, [1839].

10 C. MAGNIN, *Joseph Van Praet* in: Biographie Universelle (Louis Michaud), 1843, T. 34, p. 283-286, evenals een tweede, wat uitbreider *Notice historique sur J. B. B. Van Praet*, Paris, imprimerie Duverger, 1845.

en adjunct-conservator (1831) in de afdeling manuscripten van de Bibliothèque nationale¹¹.

De necrologieën die deze heren aan Van Praet wijdden waren bedoeld om te worden voorgelezen tijdens de jaarvergadering van geleerde genootschappen en nadien in hun annalen te worden gepubliceerd of in een biografisch woordenboek te worden opgenomen. Uiteraard ging hierbij de belangstelling hoofdzakelijk naar de activiteiten van Joseph Van Praet als bibliothecaris. De teksten hadden niet de bedoeling een accurate en uitvoerige levensbeschrijving te zijn. Vooral over zijn jeugd en over het begin van zijn loopbaan waren de auteurs maar heel gedeeltelijk ingelicht.

DE JEUGDJAREN VAN VAN PRAET

De geboorte- en doopdatum van Joseph Van Praet staat vast: 29 juli 1754, hoewel verschillende auteurs 27 juli schreven. Zelfs in de notities van de Bibliothèque nationale staat nog altijd de datum van 27 juli¹². Zijn kinderjaren bracht hij uiteraard in Brugge door, in de Kuipersstraat, in de schoot van het gezin van Joseph-Ignace Van Praet en Marie-Anne Hergosse, lakenhandelaars en vanaf 1762 boekhandelaars en drukkers. In die overstap vond ook de carrière van Joseph-Basile zijn oorsprong, zoniet was hij wellicht ook lakenhandelaar geworden. De eerste opvoeding die hij genoot was minstens tweetalig, gelet op de Franse herkomst van zijn moeder. Pâris en Magnin (beiden in een eerste notitie) en Daunou zegden niets over zijn jeugdijaren, terwijl Reiffenberg, Pâris en Magnin (beide laatsten in een tweede notitie) een paar oppervlakkige elementen vermeldden, waarvan de oorsprong niet bekend is en de exactheid problematisch. De auteurs waren geen Bruggeling en drie onder hen waren veel jonger dan Van Praet. Ze konden bij de familie niets meer vernemen: alle broers en zussen van Joseph-Basile waren overleden. De enige bron, behalve wat Joseph hen

11 A.-P. PÂRIS, *Nécrologie Van Praet*, in: *Messenger des sciences et des arts de la Belgique*, Gent, 1837, p. 160-163. *Notice sur Mr. Van Praet*, in: *Mémoires de la Société des Antiquaires de France*, 1839.

12 Jean-François FOUCAUD, a. w.

eventueel zelf zou hebben meegedeeld, kon Jules Van Praet (1806-1887)¹³ zijn, maar die wist, als hij al werd geraadpleegd, waarschijnlijk ook niet zo veel over de jeugd van zijn oom.

Trouwens, die jeugdijaren en zijn eerste activiteiten, alvorens hij in de bibliotheek belandde, interesseerden de auteurs van de levensberichten niet erg. Hun onvolledigheid lag aan de basis van de onnauwkeurigheid en de onjuistheden van latere geschriften, zoals die van de twintigste-eeuwse auteurs Paul Bergmans¹⁴ en Carlo Bronne¹⁵, die vroegere verkeerde berichten kopieerden en er een en ander bij fantaseerden. In Brugge is in recente jaren over Joseph-Basile Van Praet en zijn familie geschreven door Lori Van Biervliet¹⁶ en door mezelf¹⁷.

VAN PRAET EN LE COLLÈGE D'ARRAS

Vanaf een bepaalde leeftijd verliet Van Praet Brugge om leerling te worden in een school in Frankrijk. Om welke school ging het, vanaf welke datum en tot wanneer? De logica dicteert dat hij rond 1765 aan middelbare studies begon en die rond 1772 beëindigde. In een paar biografische notities wordt gemeld dat hij op vijftienjarige leeftijd, dus pas in 1769 naar een Frans college trok. Het is dan ook goed mogelijk dat hij de drie eerste jaren van het middelbaar

13 Ernest DISCAILLES, *Jules Van Praet*, in: *Biographie nationale de Belgique*, T. XVIII, Brussel, 1905, col. 165-194.

14 Paul BERGMANS, *Joseph-Basile-Bernard Van Praet*, in: *Biographie nationale de Belgique*, T. XVIII, Brussel, 1905, col. 154-163; *Joseph-Ignace Van Praet*, col. 163-165; *L'imprimeur-libraire brugeois Joseph-Ignace Van Praet*, in: *Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique*, 1904.

15 Carlo BRONNE, *Jules Van Praet*, Brussel, 1943.

16 L. VAN BIERVLIET, *Nieuw licht op J. B. B. Van Praet met aantekeningen over zijn relatie met J. Goethals-Vercruyse*, in: *Biekorf*, 1990, p. 262-271; *De boekenas Brugge-Parijs. Joseph-Basile Van Praet (1752-1837), bibliothecaris in Parijs en weldoener van de openbare bibliotheek Brugge*, in: L. VANDAMME (red.), *The Founding Fathers. Het bibliotheeklandschap in Brugge omstreeks 1800*, Brugge, 2004, p. 47-74.

17 A. VAN DEN ABEELE, *Drukker Joseph Van Praet in de Kuipersstraat*, in: *Biekorf*, 1995, p. 196-211; *De Brugse drukker-uitgever Joseph Van Praet (1724-1792) en zijn tijd*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis in Brugge*, 1996, p. 98-138; *De zoons van drukker-uitgever Joseph Van Praet*, in: *Biekorf* 1997, p. 206-221; *Jules Van Praet*, in: *Bulletin van de Vereniging van de adel, Brussel, 2002*; *Bibliotheken en boekenbedrijf in Brugge op het einde van de 18de eeuw. De wereld omheen Joseph-Ignace Van Praet*, in: *The Founding Fathers*, a. w., p. 9-26.

onderwijs in een Brugse school doorliep, bij de jezuiten of bij de augustijnen, en vervolgens de drie hoogste jaren in Frankrijk.

Waar in Frankrijk? Steunende op wat Charles Magnin in zijn meer uitgebreide biografische notitie schreef, vermelden sommige levensberichten dat hij in een college in de stad Atrecht op internaat was. Was dit wel juist? Er bestond natuurlijk wel een middelbare school in Atrecht, maar is het wel daarheen dat Van Praet werd gestuurd? Zeer waarschijnlijk niet. Baron de Reiffenberg vermeldde immers duidelijk dat hij in het *Collège d'Arras* in Parijs had gestudeerd: *Il fréquentait en 1769 à Paris le Collège d'Arras*. Dit was één van de talrijke kleine colleges die afhingen van het *Lycée Louis-le-Grand* en langs daar van de Universiteit van Parijs. Na veel ups and downs was het Collège d'Arras in 1762, net als 27 andere colleges, administratief overgenomen door Louis-le-Grand¹⁸. Gesticht in de veertiende eeuw, had het Parijse Collège d'Arras vanaf de zestiende eeuw een tegenhanger aan de universiteit van Douai en was er ook een College van Atrecht in Leuven.

Als de Reiffenberg gelijk had, dan proefde Van Praet al heel vroeg van de sfeer van de hoofdstad en werd hij wellicht toen al door zijn vader aan een collega-boekhandelaar toevertrouwd. In dit geval is er veel kans dat hij bij die collega inwoonde en als extern het college bezocht. Was hij houder van een beurs in Collège d'Arras? Niet helemaal onmogelijk, maar toch weinig waarschijnlijk aangezien zijn vader niet arm was. Het is niet zeker, maar ook niet onmogelijk dat Van Praet toen kennis maakte met de jonge heren Camille Desmoulins (1760-1794) en Maximilien de Robespierre (1758-1794) die vanaf 1769 in het Collège d'Arras school liepen, al was het in een jongere klas.

Bij nadere lezing kan ook de vermelding bij Magnin in dezelfde zin als die bij Reiffenberg worden gelezen. Hij schreef immers: *Envoyé à l'âge de quinze ans au collège de la ville d'Arras*, waarmee

¹⁸ Maurice DONNAY, *Le lycée Louis le Grand*, Parijs, éditions Gallimard (NRF), collection Collèges et Lycées, Parijs, 1939.

hij niet persé een school in Atrecht kan bedoeld hebben maar, net als Reiffenberg, het Parijse college dat de naam van die stad droeg. Pâris was in zijn tweede biografische notitie wel van oordeel dat Van Praet in de stad Arras college had gelopen en niet in Parijs. Hij schreef dit om Reiffenberg tegen te spreken. Zijn argument was dat het Collège d'Arras in Parijs tegen die tijd geen beurzen meer toekende. Alsof Van Praet een beurs nodig had om zijn studies te bekostigen.

Een eerste klein mysterie dus, dat hopelijk tot opsporingen kan leiden in de leerlingenlijsten van het Parijse *Collège d'Arras*, als ze voor die jaren nog bestaan¹⁹. Ik ga er alvast van uit dat de verklaring door Reiffenberg te duidelijk is om niet bij voorkeur te worden aanvaard en dat de tegenindicatie die Pâris verwoordde op niets dan een 'sentiment' berustte. Dat Van Praet vanaf zijn vijftiende in de Franse hoofdstad woonde en studeerde moet natuurlijk invloed op hem hebben gehad en hem op een heel andere manier hebben doen evolueren dan wanneer hij in een provinciestad zoals Brugge of Atrecht was opgegroeid.

VERBLIJFPLAATS TUSSEN 1772 EN 1779

Vervolgens, zo schreef Reiffenberg, bracht Van Praet zeven jaar in Brugge door: *rentré en 1772 dans la maison paternelle, il fut après sept années d'apprentissage envoyé de nouveau à Paris*. Volgens Reiffenberg, zo begrijp ik het, werkte hij dus in de ouderlijke zaak, terwijl Charles Magnin schreef dat hij die jaren doorbracht *à étudier l'histoire et les langues du Nord de l'Europe*, zonder te vermelden waar hij dat deed. Het één noch het ander is tot hiertoe door documenten bevestigd en hier ben ik geneigd om Reiffenberg niet te volgen.

Men kan immers evengoed de hypothese vooropstellen dat Van Praet nauwelijks of zelfs in het geheel niet bij zijn vader werkte, maar na zijn studies onmiddellijk ergens anders, hoogst waarschijnlijk in Parijs, aan de slag ging. Immers, gedurende de ganse

19 Navraag bij de Bibliothèque nationale en de Archives nationales in Parijs heeft hieromtrent niet veel hoop gegeven.

periode 1772-1779 is er nauwelijks een spoor van hem te bespeuren in Brugge. In 1772 werd hij lid van de Sint-Jorisgilde (waar zijn vader sinds 1749 en zijn moeder sinds 1750 lid van waren) maar dat betekende niet dat hij ook aan de activiteiten van de schuttersclub deelnam. Zijn opname kan tijdens een vakantiebezoekje aan Brugge gebeurd zijn. Zijn vader, regisseur van de gilde, hield er aan dat zijn kroost lid werd, zonder dat noodzakelijk verwacht werd dat ze aan de activiteiten deelnamen. Samen met Joseph (18 jaar), werd in 1772 ook François (13 jaar) ingeschreven, in 1780 volgde de dochter Felicité (31 jaar) en in 1781 Augustin (11 jaar). Het lidmaatschap op bijzonder jonge leeftijd van de twee jongste zoons was trouwens ongebruikelijk²⁰. Hoezeer een dergelijk lidmaatschap kon worden uit zijn verband gerukt en misbegrepen toonde Pâris aan toen hij schreef dat Van Praet *Chevalier de l'Arbalète* werd in een vereniging die in zijn ogen *une espèce de milice bourgeoise de la ville de Bruges* was.

Joseph Van Praet senior, die een hoofdrol speelde in de Sint-Jorisgilde, maakte graag bekenden, die bij hem op bezoek kwamen, tot lid van 'zijn' schuttersvereniging. Dat ze alleen maar op papier lid werden en niet aan de activiteiten deelnamen noch enige andere verplichting (lidmaatschapsbijdrage of doodschuld bvb.) op zich namen, spreekt vanzelf. Als ze het toch deden was er weinig kans dat ze die later honoreerden. In 1750 schreef hij zijn schoonmoeder Marie-Anne Lanel en zijn schoonzus Marie-Jeanne Hergosse, als lid in. De banden tussen de Herregoudts in Brugge en de Hergosses in Amiens waren relatief nauw, want Joseph Van Praet en zijn vrouw hadden de schilder David Herregoudts (1603-1663) als gemeenschappelijke betovergrootvader. Daarbij waren de overgrootvaders, de broers Jan-Baptist Herregoudts (1646-1721) en Guillaume Hergosse (1640-1711) aan elkaar verbonden door het beroep van kunstschilder en in de volgende generaties was men dit niet vergeten²¹. Ook zonder het huwelijk Van Praet

20 Stadsarchief Brugge, Archief Sint-Jorisgilde, doodschuldenboeken 1636-1856.

21 Andries VAN DEN ABEELE, *Jan-Baptist Herregoudts, schilder en brouwer*, in: Biekorf, 1995, p. 87-92; *De Herregoudtsportretten en Joseph Van Praet*, in: Biekorf, 1995, p. 286-288.

– Hergosse hadden Joseph en de familie van zijn vrouw dus familiebanden. In 1785 was het een schoonbroer of neef, Etienne Hergosse, evenals nog verschillende andere relaties uit Amiens die in de Sint-Jorisgilde werden opgenomen. Zelfs Jean-Jacques de Bure, zoon van de boekhandelaar in Parijs werd dat jaar ter gelegenheid van een bezoek aan Brugge (in gezelschap van Joseph-Basile?) in de schuttersgilde ingeschreven.

Buiten die ene vermelding in 1772, duikt Joseph-Basile, voor zover ik het kon nagaan, in het Brugge van die tijd maar één keer op in het verenigingsleven. Die ene keer is zijn vermelding op 29 augustus 1773 als ‘Van Praet de Jonge’, samen met ‘Van Praet de Jongste’, bij de schutters van Sint-Joris. Die ‘jonge’ kon op die datum alleen maar op hem betrekking hebben²². Natuurlijk kan het dat hij toen nog niet naar Parijs vertrokken was, of dat hij in vakantie naar Brugge was teruggekeerd. Voor het overige werd hij geen lid van de gilde van Sint-Sebastiaan in de Carmersstraat, waar zijn vader nochtans in 1774 lid van werd en zijn broer François in 1778; hij werd geen lid van de gilde van Sint-Sebastiaan in Sint-Kruis, waarvan zijn vader sinds 1752 lid was en zijn broer François in 1778 lid werd; hij werd geen confrater van de Kunstacademie, waarvan zijn vader de penningmeester was. Hij werd evenmin lid van de Kamer van Koophandel, waarvan zijn vader sinds 1746 lid was en François in 1781 lid werd²³. In de activiteiten van de familiezaak wordt hij nergens vernoemd, ook niet wat betreft de samenstelling van catalogi voor veilingen. Ontstaat hieruit niet een redelijk vermoeden dat hij Brugge al in het begin van de jaren zeventig had verlaten en er na zijn studies niet meer of nog slechts sporadisch verbleef?

Er is nog een bijkomend element dat mijn overtuiging ondersteunt, namelijk het feit dat Joseph-Ignace Van Praet tot in 1787 alleen aan het hoofd stond van de drukkerij en boekhandel Van Praet. Het is, volgens de gewoonten van die tijd, bijna onmogelijk dat de vader zijn zoon Joseph-Basile, als hij bij hem werkte,

22 Stadsarchief Brugge, Archief Sint-Jorisgilde, Resolutieboek 1772-1805.

23 Andries VAN DEN ABEELE & Michaël CATRY, *Makelaars en handelaars*, Brugge, 1992.

niet zou geassocieerd hebben en na 1772 geen handel zou gedreven hebben onder de naam *Joseph Van Praet en Zoon*. Verschillende van zijn collega's handelden aldus: Cornelius De Moor (rond 1790), Joseph De Busscher (in 1793), Joseph Bogaert (in 1795). Een opvolger hebben was voor een éénmanszaak een pluspunt en schiep bij de klanten vertrouwen voor de toekomst. Het is trouwens wat Joseph Van Praet zelf ook deed, het jaar nadat Augustin (1770-1831), zijn jongste zoon, in het familiebedrijf als drukkersgast begon en zijn eerste netwerk leverde voor het boek van zijn vader over de Sint-Jorisgilde (1786). De vader was duidelijk blij met de activiteiten van zijn zoon en vermeldde ze met voldoening in het voorwoord. De '*en zoon*' verscheen voor het eerst op de drukwerken Van Praet in het jaar 1787. Het kan niet anders dan dat dit naar de achttienjarige Augustin verwees, en niet naar de oudere zoons Joseph-Basile en François. Des te meer omdat er minstens één document bewaard is, daterende uit 1791, waarop de jongeman samen met zijn vader als zaakvoerder ondertekende²⁴.

Toen Joseph-Basile aan het beroepsleven begon, had zijn vader nog een gezin ten laste met vier andere kinderen, onder wie twee jonge zoons. Het is mogelijk dat hij de opbrengst van zijn zaak niet voldoende achtte om er ook zijn oudste zoon, die wellicht een eigen gezin zou stichten, te laten van leven. Nog afgezien van de ambities die Joseph-Basile kan hebben gekoesterd, en die na enkele jaren verblijf in Parijs alleen maar kunnen gegroeid zijn, lijkt dit een aannemelijke reden om te veronderstellen dat de vader er geen bezwaar tegen had dat zijn oudste zoon elders, meer bepaald in Parijs, zijn geluk ging beproeven. Door hem zijn middelbare studies te laten voleindigen niet bij de augustijnen of bij de jezuïeten in Brugge, maar in het Collège d'Arras in Parijs, gaf hij hem in feite de pap in de mond.

AANKOMST IN PARIJS

Over het tijdstip van de (tweede) aankomst van Joseph Van Praet in Parijs, na zijn studies, en van het begin van zijn boekhandels-

24 Stadsarchief Brugge, archief librariërs, n° 73.

activiteiten, zegden Daunou en Pâris niets en bleef Magnin vaag. Latere auteurs volgden Reiffenberg, zonder nochtans aandacht te schenken aan het feit dat hij schreef *il fut de nouveau envoyé à Paris*, een *de nouveau* die normaal refereerde naar het eerdere verblijf in Parijs, tijdens zijn schooltijd. In deze optiek werd maar vaag gewag gemaakt van een veronderstelde langdurige werkzaamheid in Brugge, na het beëindigen van zijn studies en vooral- eer definitief naar Parijs te vertrekken.

Ik ga verder door op de hypothese dat, tot bewijs van het tegendeel, Van Praet al vanaf 1772 buiten Brugge en meer bepaald in Parijs bij een boekhandelaar werkte. Het was waarschijnlijk bij Desaint²⁵, gevestigd in de Rue du Foin St-Jacques, een straat van boekhandelaars en boekbinders, dat hij in dienst trad en er enkele jaren bleef. Desaint wordt immers door Magnin en Pâris als de eerste werkgever van Joseph Van Praet vernoemd. Jean Desaint (1692-1776) was de zoon van een boekhandelaar in Beauvais. In 1767 had hij zijn Parijse boekhandel overgelaten aan zijn neef Nicolas Desaint (1731-1771), eveneens uit Beauvais overgekomen, maar die voortijdig stierf. Tot in 1807 werd de zaak toen verder geleid door Catherine Chauchat, de weduwe van Nicolas Desaint. Het is dus bij haar dat Joseph-Basile Van Praet moet gewerkt hebben. Het is aanlokkelijk te denken dat er contacten konden bestaan tussen enerzijds Jean en/of Nicolas Desaint en hun beider vaders in Beauvais en anderzijds Joseph Van Praet sr., die zijn vrouw in het naburige Amiens had gevonden. De archieven van de firma Desaint zijn recent terechtgekomen in de Bibliothèque Historique de la Ville de Paris. Na de inventaris in uitvoering zal misschien in een of ander document de naam Van Praet te voorschijn komen.

Later, zo wordt gemeld, stapte Van Praet over naar het veilinghuis en de boekhandel van Guillaume De Bure aan de Quai des Augustins. Langs die kaai waren twee homoniemen gevestigd. Guillaume-François De Bure (1732-1782), specialist in oude druk-

25 Sabine JURATIC, *Autopsie d'une famille: les Desaint*, in: Revue française d'histoire du livre, 1998, n° 98-99, p. 189-198.

ken, was bescheiden in zijn activiteiten. Het is zonder enige twijfel bij de andere Guillaume De Bure (1734-1820)²⁶ dat Van Praet ging werken. Zoon van boekhandelaar Jean De Bure (1702-1786) en schoonzoon van boekhandelaar Marie-Jacques Barrois en die zijn vrouw Marie Didot (uit de gelijknamige drukkersfamilie), was hij in 1759 tot de Gilde van de librariërs toegetreden en mocht hij zich weldra tooien met de eretitel 'libraire de la bibliothèque du Roy'. Hij was het die de catalogus voor de veiling van het boekenbezit van hertog de la Vallière opstelde en publiceerde, werk waarin – daarover zijn alle biografen het eens - Van Praet een belangrijk aandeel had²⁷. Van 1774 tot 1780 was De Bure geassocieerd met zijn broer François De Bure, maar van 1780 tot 1803 werkte hij alleen en kon hij best hulp gebruiken.

In 1778 verzeilde Guillaume De Bure een week achter de tralies van de Bastille, omdat hij geprotesteerd had tegen het feit dat de boeken die hij publiceerde, door anderen mochten nagedrukt worden als piraatdrukken, mits ze een taks betaalden. Speelde de herinnering aan deze gevangenschap mee toen hij zich in 1789 aan de kant van de Revolutie schaarde? Onder de Convention behoorde hij tot het in oktober 1792 opgerichte *Comité de l'instruction publique* en het jaar daarop was hij lid van de *Commission des Monuments (section des lettres)*. Vanaf 1795 werkte hij actief mee aan het opstellen van de algemene catalogus van in beslag genomen bibliotheken. Hij werd de uitgever van de *Académie royale des sciences* en van de *Académie des inscriptions et belles lettres*, waar Van Praet later lid van werd. In 1803 werden zijn zoons Jean-Jacques en Marie-Jacques zijn vennoten en in 1813 trok hij zich terug. Tot in 1838 zouden zijn zoons onder de naam 'De Bure Frères' verder publiceren en veilingen organiseren, vanuit hun vestiging in de Rue Serpente. Het huis De Bure bleef al die tijd bevoorrechte leverancier van de Bibliothèque impériale, vanaf 1815 Bibliothèque royale

26 M. PREVOST, *De Bure*, in: Dictionnaire de biographie française, Parijs, T. VII, 1956.

27 *Catalogue des Livres de la Bibliothèque de feu M. le Duc de la Valliere*. Première Partie contenant les Manuscrits, les premières Éditions, les Livres imprimés sur vélin & sur grand papier, les Livres rares, & précieux par leur belle conservation, les Livres d'Estampes, &c. dont la Vente se fera dans les premiers jours du mois de Décembre 1783. Paris: G. De Bure, 1783.

en was tevens drukker-uitgever van de enkele publicaties van Joseph Van Praet²⁸.

Ik kan moeilijk geloven dat mijn hypothese onjuist zou blijken en Van Praet niet in of kort na 1772 maar pas in 1779 bij Desaint en nadien bij De Bure terecht zou zijn gekomen. Als hij pas in 1779 weer in Parijs kwam, lijkt de periode wel heel kort om bij twee verschillende huizen te hebben gewerkt, want zoals vaststaat, nam Van Praet dienst in de Bibliothèque du Roy vanaf 1 juli 1784. Ook hieruit meen ik te kunnen concluderen dat de begindatum van zijn Parijse activiteiten in 1772 te vinden is, waarbij 1779 het jaar kan zijn waarin hij de weduwe Desaint verliet om bij De Bure in dienst te komen.

DE REVOLUTIEJAREN

Of het nu in 1772 dan wel in 1779 was dat Van Praet aan zijn loopbaan in Parijs begon, het zou hem vanaf 1784 een vaste plaats bezorgen in de Bibliothèque du Roy en hem leiden naar de top van de Bibliothèque Nationale. Een loopbaan die zich over meer dan een halve eeuw uitstreckte.

De verschillende biografische nota's vermelden dat Van Praet, na zijn intrede bij de aanzienlijke boekhandelaar De Bure, zich een vleierende reputatie verwierf door het (mee) opstellen van de catalogi van de bibliotheek van de hertog de La Vallière, voor een veiling die in december 1783 plaats vond en gevolgd werd door verdere veilingen in 1784. Kort daarop, 1 juli 1784, kwam hij in dienst van de Bibliothèque du Roy, met de graad van 'premier écrivain', aanbevolen door de conservator, abbé René Desaulnays en aangeworven door de hoofdbibliothecaris Jean-Charles Lenoir (1732-1807)²⁹. Bij Simone Balayé treft men over deze loopbaan enkele elementen aan die in de hierboven vermelde biografische notities niet voor-

28 Paul DUPONT, *Histoire de l'imprimerie*, T. II, Paris, Edouard Rouveyre, [1853], met *Chronologie de l'histoire de l'imprimerie*.

29 Vincent MILLIOT, *Jean-Charles-Pierre Lenoir, lieutenant général de police de Paris (1774-1785) : ses « Mémoires » et une idée de la police des Lumières*, dans *Mélanges de l'École Française de Rome*, t. 115, 2003, p. 777-806.

komen. Zo vermeldt ze dat hij op een bepaald ogenblik zijn wedde verhoogd zag tot 2000 livres, om te verhinderen dat hij zou ingaan op een aanbod om in de keizerlijke bibliotheek in Wenen te gaan werken³⁰.

Pâris heeft ook over de intrede van Van Praet in de Bibliothèque royale in 1784 wat fantasie verkocht. Volgens hem was op dat ogenblik zijn vader net gestorven (Joseph-Ignace Van Praet overleed echter pas in 1792) en riep zijn moeder hem dringend op om de leiding te komen nemen van het familiebedrijf³¹. Zowel de chronologie als de feitelijke evolutie van Josph-Basile enerzijds, van het bedrijf anderzijds, tonen aan dat dit complete nonsens was.

Vanaf 1789 begon een moeilijke periode voor de Bibliothèque du Roy en de medewerkers. In 1790 werd hun wedde aanzienlijk verminderd, die van Joseph Van Praet werd gereduceerd tot 800 livres. Hij moest anderzijds heel hard werken, onder meer omdat hij de taken overnam die de secretaris van de bibliotheek, abbé Martin, vanwege zijn hoge leeftijd niet meer aankon³². Pas in december 1791, in een rustiger periode tussen twee hevige revolutiefasen, werd hij door Anne-Louis d'Ormesson (1753-1794)³³, opvolger van Lenoir, bevorderd tot 'deuxième commis'. Zijn wedde was 2.000 franken, het jaar daarop 2.200 en in 1793 3.000 franken³⁴. Van Praet werd verzocht een nota op te stellen over de toestand van de bibliotheek, met voorstellen om het personeelsbestand te reduceren, zonder dat de werking in het gedrang zou komen³⁵. Het belet niet dat hij en zijn collega's niet alleen de Bibliothèque du Roy konden behoeden voor plundering maar ze zelfs konden uit-

30 S. BALAYE, a.w., p 301.

31 A.-P. PÂRIS, a. w. 1839, p. C.

32 S. BALAYE, a. w., p. 295.

33 Anne Louis Lefèvre d'Ormesson dit «Monsieur de Noiseau» (26/02/1753 - op 20/04/1794 gequillotineerd) was conseiller aux requêtes (06/09/1770), président à mortier in het Parlement van Parijs (15/03/1779), afgevaardigde van de adel in de Etats Généraux van 1789 en hoofd van de Bibliothèque nationale in 1791-92. (L. NORMAND, Anne-Louis Lefèvre d'Ormesson de Noyseau, in: Dictionnaire biographique français, Parijs, 2010).

34 DE REIFFENBERG, a. w.

35 S. BALAYE, p. 359.

breiden. Zo slaagde hij er in 1792 in, de aankoop te doen van een volledige collectie van uitgaven door Collard Mansion³⁶.

Na 10 augustus 1792 werd de bibliotheek herdoopt tot 'Bibliothèque nationale'³⁷ en werd Nicolas Chamfort (1741-1794)³⁸ aan het hoofd gesteld. Van Praet werd benoemd tot adjunct-conservator van de gedrukte werken. Het jaar daarop werd het in Parijs gevaarlijk. De Terreur kondigde zich aan. Een ontevreden ondergeschikte bediende van de bibliotheek, Tobiesen-Duby³⁹, klaagde in augustus 1793 zijn oversten aan. Hij maakte een nota, die in *Journal de la Montagne* werd gepubliceerd, over de '*membres de la Bibliothèque qui par leur incivisme infectent l'esprit public et dévorent le pain de la nation à la place de bons patriotes*'. Naast Chamfort zelf, kwamen enkele bibliothecarissen op de lijst voor, opgetuigd met kleurrijke epitheta: *Desaulnays, aristocrate outré – Van Praet, aristocrate sournois – Barbé du Bocage, aristocrate ricaneur – Capperonnier, très dissimulé*⁴⁰ – *Barthélémy, faux et dissimulé*⁴¹. Dergelijke aanklachten waren levensgevaarlijk. Op 2 september 1793 werd de ganse top van de bibliotheek gearresteerd: Chamfort, Jean-Jacques Barthélémy (1716-1795), Desaulnays, Capperonnier (1745-1820), etc. Joseph Van Praet kon ofwel arrestatie vermijden ofwel na korte tijd ontsnappen (de verhalen hierover zijn niet helemaal duidelijk) en hij dook onder bij Louis-François Barrois (1748-na 1835), bekend als een actieve revolutionair⁴² en de schoonbroer van Guillaume de Bure. Bij hem was hij veilig en moest men geen

36 Idem, p. 334.

37 Bette Wynn OLIVER, *From Royal to National: The Louvre Museum and the Bibliothèque Nationale*, Lexington Books, Plymouth, 2007.

38 R. LIMOUZIN-LAMOTHE, *Sébastien de Chamfort*, in : Dictionnaire de biographie française, Parijs, Tome VIII, 1959; Émile DOUSSET, *Sébastien-Roch-Nicolas Chamfort, un moraliste du XVIIIe siècle et son temps*, Parijs, Fasquelle, 1943; Claude ARNAUD, *Chamfort, biographie*, Parijs, Laffont, 1988.

39 Hij was een zoon van de numismaat Pierre-Ancher Tobiesen-Duby (1721-1782), van wie hij een paar werken postuum uitgaf.

40 Victor de BEAUVILLE, *Jean-Augustin Capperonnier*, in : Biographie montdidérienne, Parijs, impr. Claye, 1875.

41 Marie-Nicolas BOUILLET & Alexis CHASSANG (dir.), *Jean-Jacques Barthélémy*, in Dictionnaire universel d'histoire et de géographie, Parijs, 1878.

42 Frédéric BARBIER, Sabine JURATIC & Annick MELLERIO, *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et gens du livre à Paris 1701-1789*, A-C, Genève, Droz, 2007.

huiszoeking vrezén. Twee of drie maanden later (elders wordt vermeld: na een paar weken), toen het wat kalmer werd, verliet Van Praet zijn schuilplaats en hernam hij zijn activiteiten⁴³. De verminderde werkingskosten maakten dat hij ook conservator werd van de handschriften, secretaris van de bibliotheek, boekhouder en zelfs huisbewaarder. Zijn directe chef, abbé Desaulnays had zich voor alle veiligheid teruggetrokken in zijn geboortedorp Lannion, nadat hij naamloos een pamflet had verspreid tegen Tobiesen-Duby en ter verdediging van zichzelf en zijn collega's⁴⁴. Chamfort had eveneens een verdediging gepubliceerd, maar onvervaard onder eigen naam⁴⁵.

In november 1793 werd, in opvolging van Chamfort, een hevige revolutionair aan het hoofd van de Bibliothèque nationale geplaatst. Over deze Jean-Baptiste Lefebvre de Villebrune (1732-1809)⁴⁶, arts, filoloog en vertaler schreef Pâris: '*Pédant ambitieux et lâche qui, ne pouvant obtenir l'estime de ses collègues, prit le parti de chercher à se débarrasser de leur contrôle*'. De beschuldigingen die de man in april 1794 tegen Van Praet uitte waren dat hij Belg was, vijand van de Natie en in contact met vijanden van de Republiek⁴⁷. Hij stuurde zijn aanklacht naar de 'Section Lepelletier', het revolutionaire orgaan dat over de wijk regeerde. Maar vrienden binnen deze sectie zorgden ervoor dat de brief niet naar de Tribunal révolutionnaire werd gestuurd maar bij Van Praet zelf terecht kwam⁴⁸.

Niet alleen kon Van Praet zich opnieuw doorheen die moeilijke fase handhaven, maar was hij zelfs geweldig actief. In april 1794 slaagde hij er o.m. in een groot deel van de bibliotheken van de onthoofde hertog van Orléans, genaamd Philippe Egalité (1747-1793) en van de naar het buitenland gevluchte minister Henri

43 S. BALAYE, p. 363-366.

44 *Courtes observations sur les dénonciations de Tobiésen-Duby contre les employés à la bibliothèque nationale*, 29 september 1793.

45 *Sébastien Chamfort à ses concitoyens, en réponse aux calomnies de Tobiesen-Duby*, 1793.

46 *Villebrune (Lefebvre de)*, in: *Biographie universelle ancienne et moderne*, T. XVII, Brussel, 1843-47.

47 S. BALAYE, a. w., p. 377.

48 C. MAGNIN, a.w., p. 284.

Bertin (1720-1792)⁴⁹ naar de Bibliothèque nationale over te brengen⁵⁰. Ook speelde hij een heldhaftige rol bij de redding van de in de oude abdij van Saint-Germain-des-Prés opgeslagen bibliotheken, nadat op 19 april 1794 een ontploffing brand veroorzaakte en door het blussen heel wat bijkomende waterschade werd aangebracht.

Van Praet gaf tijdens deze gevaarlijke periode ontegensprekelijk blijken van fysieke moed. Hij had zich wellicht onzichtbaar kunnen maken en zich schuil houden op rustiger plekken, bijvoorbeeld in Brugge, waar toen nog de Oostenrijkers aan de macht waren. Dat deed hij niet en terwijl hij de koppen zag rollen van heel wat bekenden uit zijn naaste omgeving, bleef hij op post. Wellicht heeft hij de naar Parijs gevluchte Bruggelingen gekend, zoals priester Van den Steene, Jan van Severen of Jean-Baptiste Van Hûele⁵¹ die als aanhangers van Hebert en Desmoulin in maart-april 1794 werden van kant gemaakt. Zijn voormalige bazen in de bibliotheek stierven dat jaar een gewelddadige dood, respectievelijk op 13 april (Chamfort, aan de gevolgen van zijn zelfmoordpoging) en op 20 april (d'Ormesson, onder de guillotine). De journalist Jean-Louis Carra (1745-1793)⁵² die korte tijd d'Ormesson had opgevolgd aan het hoofd van de bibliotheek, was al op 31 oktober 1793 geguillotineerd. Zijn actuele baas had Van Praet aangeklaagd als vijand van de revolutie wat in die meest bloedige episode van de Terreur bijna zeker tot terechtstelling leidde. Dit belette hem niet om vanaf 19 april dag en nacht in de weer te zijn om de door ramp getroffen bibliotheken in Saint-Germain-des-Prés letterlijk uit de brand en uit het water te slepen.

49 M. PREVOST, *Henri Bertin*, in : Dictionnaire de biographie française, Parijs, T. VI, 1954.

50 S. BALAYE, a. w., p. 383.

51 Andries VAN DEN ABEELE, *Jean-Othon Van Huele, een revolutionaire ééndagsvlug in Brugge*, in: Liber Amicorum André Vanhoutryve, Brugge, 1990, p. 195-205; *Jan-Baptist van Severen, een spoorloos verdwenen Bruggeling*, in: Brugs Ommeland, 2002, p. 243-249; *De priester en revolutionair Erasmus Van de Steene en zijn familie*, in: Brugs Ommeland, 2007, p. 159-186.

52 *Jean-Louis Carra*, in : Biographie Universelle, a. w.

DE JAREN VAN EXPANSIE

Vanaf augustus 1794 klaarde de hemel weer op. De Terreur liep ten einde en de republikeinse legers veroverden nieuwe gewesten. Van Praet was nauw betrokken bij het overbrengen van oorlogsbuit uit de veroverde gebieden, meer bepaald uit de Oostenrijkse Nederlanden. Zo tekende hij voor ontvangst van zeventien kisten kostbare boeken uit het prinsbisdom Luik en van zeven kisten uit Brussel, met daarin 500 'manuscris magnifiques' uit de Bibliothèque de Bourgogne⁵³. Deze gratis aanwinsten voegden zich bij de aanzienlijke bibliotheken die toestroomden vanuit kloosters en abdijen, afgeschafte verenigingen en corporaties of gevluchte adellijke families. Dit belette niet dat Van Praet in die periode ook heel wat aankopen deed, zowel op veilingen in Frankrijk als bij Duitse verkopers⁵⁴.

Onder het Directoire werd het rustiger. Op 26 oktober 1795 werd de Bibliothèque nationale gereorganiseerd. De 'gardes des livres' heetten voortaan 'conservateurs' en Van Praet werd daarbij ook nog tot 'trésorier' van de instelling benoemd. De gehate Lefebvre de Villebrune verliet de bibliotheek op 5 november 1795. Zijn grote ambtswoning binnen de bibliotheek werd in twee verdeeld en voortaan bewoonden Van Praet en zijn collega, de orientalist Louis-Matthieu Langlès (1763-1824) elk een appartement⁵⁵.

Van Praet had tegen die tijd een grote reputatie verworven. Zo schreef l'abbé Grégoire in het rapport dat hij opmaakte in opdracht van de Commission d'instruction publique: *Le citoyen Van Praet (...) est le seul homme utile que les agents de l'ancien régime aient placé à la Bibliothèque. Sans lui, elle serait dans un état de confusion plus grande encore que celui qui existe. (...) Sans son activité et son zèle, la Bibliothèque serait absolument arriérée pour les livres*

53 S. BALAYE, a. w., p. 388.

54 Bibliothèque Nationale Parijs, Archives modernes, n° 270, Inventaire par Van Praet des imprimés allemands achetés en mars 1798; n° 2782, Notes concernant les acquisitions de livres imprimés (1797-1819).

55 S. BALAYE, a. w., p. 403.

*étrangers. C'est toujours lui que l'on trouve, c'est toujours lui que l'on consulte.*⁵⁶

Het was duidelijk dat Van Praet geen scrupules had om de oorslogsbuit in ontvangst te nemen, zelfs uit zijn vroegere vaderland en dat hij van mening was dat de genaaste boeken op de best passende bestemming terecht kwamen. Hij ging nog verder. Samen met zijn collega Jean Capperonnier (1745-1820)⁵⁷ gaf hij aan de bezettende Franse overheid in Duitsland (misschien ook in de Zuidelijke Nederlanden) lijsten door van waardevolle boeken die ontbraken in de Bibliothèque nationale en die ze moesten opsporen en naar Parijs sturen. Beide heren hadden geen moeite om zich in gedachten aan te sluiten bij de zegevierende bezettingsleiders toen ze schreven: *Les monuments de l'art et de l'imprimerie deviennent aussi des monuments de nos victoires*⁵⁸.

Alleen al wat betreft het verzamelen van incunabelen zou Van Praet aanzienlijk werk verrichten en aan de basis liggen van het feit dat de *Bibliothèque nationale* thans met zijn 12.000 wiegendrukken (8.500 edities vertegenwoordigend), één van de drie belangrijkste bewaarplaatsen ter wereld is van vroege drukwerken. Hij profiteerde ervan om een aantal incunabels, gedrukt in Brugge, voor zichzelf aan te kopen. Het zijn die boeken die hij, gedeeltelijk tijdens zijn leven en gedeeltelijk bij testamentaire beschikking, zowel aan de Bibliothèque nationale⁵⁹ als aan de bibliotheek van zijn geboortestad schonk⁶⁰. Daarnaast begon hij de massa aan-

56 Idem, p. 423; Henri GREGOIRE, *Convention nationale. Instruction publique. Rapport sur les destructions opérées par le Vandalisme, et sur les moyens de le réprimer, séance du 14 fructidor l'an second* (31 augustus 1794).

57 M. PREVOST, *Jean Capperonnier*, in: *Dictionnaire de biographie française*, Tome VII, Paris, 1956.

58 S. BALAYE, a. w., p. 426.

59 Geneviève GUILLEMINOT-CHRETIEN, *Le testament de Joseph Van Praet (1754-1837) et son legs à la Bibliothèque nationale*, in: *Revue de la Bibliothèque nationale*, 49 (1993), p. 26-29.

60 *Discours qui ont été prononcés en séance publique du conseil communal de la ville de Bruges le 9 juin 1837, lors de la remise au Conseil par Monsieur le Ministre d'Etat, gouverneur de la province, des éditions de Colard Mansion, léguées à la Bibliothèque publique de cette ville par Monsieur Joseph Van Praet, natif de cette même ville*, Brugge, D. Bogaert-Dumortier, [1837].

gevoerde boeken te sorteren en voor het eerst een 'Réserve' van waardevolle boeken tot stand te brengen, die bij zijn dood uit 50.000 volumes bestond. Het totaal van de aangevoerde boeken werd door abbé Grégoire op 7,5 miljoen exemplaren geschat.

Van Praet beperkte zich niet tot het ontvangen en opstapelen van boeken die uit alle windstreken op hem afkwamen. Ook al vermenigvuldigde hij het boekenbezit van de Bibliothèque nationale, hij beseftte dat het zinloos was om talrijke exemplaren van een zelfde boek te bewaren. De beweging werd dan ook in gang gezet om aan de openbare bibliotheken in de provinciehoofdsteden flinke hoeveelheden boeken te bezorgen. De bibliotheken in de Oostenrijkse Nederlanden, nu deel van de Franse republiek, stonden op zijn lijsten en kisten met boeken arriveerden in Brussel, in Gent, in Brugge en andere steden. De bibliothecaris van Brussel, Carlos de la Serna Santander (1752-1813)⁶¹ en de bibliothecaris van Brugge, de jonge William Edwards waren zelf gedurende verschillende weken in 1798 actief in het grote depot van het oude klooster van de Franciscanen (de 'Cordeliers'), waar de meeste uit België meegenomen boeken zich bevonden en waar ze zochten naar wat ze graag weer naar hun land en stad wilden brengen⁶². Van Praet keek met enige argwaan toe en vergunde wat hij aanvaardbaar vond. In Brugge was men hem dankbaar. In de *Annuaire du Département de la Lys pour l'An XIII* (1805) schreef iemand (wellicht Edwards): *Il manquait un grand nombre de bons ouvrages; le bibliothécaire Edwards est parvenu à s'en procurer quelques-uns, grâce aux soins de Van Praet, l'un des conservateurs de la bibliothèque impériale, qui a saisi cette occasion de donner des preuves de son attachement au pays qui l'a vu naître.*

Bij zo opwindende werkzaamheden, die zelden een bibliothecaris te beurt vielen, is het duidelijk dat na de dood van zijn vader, voorgevallen in volle revolutietijd, Joseph-Basile zich noch bemoeide

61 *Santander (Charles-Antoine de Laserna et)*, in: *Biographie universelle ancienne et moderne*, T. XVII, Brussel, 1843-47.

62 Jan VANDAMME, *Het bibliotheekwezen in Brugge voor 1920*, Brugge, 1971, p. 32.

met, noch interesseerde voor de familiale boekhandel en drukkerij in Brugge.

RELATIES MET DE BRUGSE FAMILIE

Na de dood van Joseph-Ignace Van Praet in 1792 werd de firma in de Kuipersstraat gedurende vijftien jaar verder bestuurd onder de naam *Weduwe Jos. Van Praet en Zoon*. Er bestaat geen enkele aanwijzing dat Joseph-Basile zich met de Brugse familiezaak zou hebben bezig gehouden. Ter plekke stonden immers drie mogelijke overnemers klaar, indien de weduwe er wilde mee ophouden: François, Augustin en de ongetrouwde dochter Félicité. De *en zoon* verwees zonder twijfel naar één van die twee in Brugge wonende zonen en, zoals ik hierboven aangaf, quasi zeker naar Augustin.

François Van Praet, die in 1801 trouwde (hij was toen 42) met de zus van zijn vriend en revolutiekompaan Valentin Jacoby⁶³, nam zijn intrek in het huis gelegen naast de drukkerij en was op weg om een voorname rol te spelen in het bestuur van het departement van de Leie. Toen de zaak in 1809 definitief werd opgedoekt, was François al beslissend andere wegen opgegaan en was sinds verschillende jaren een vooraanstaand lid van het departementaal bestuur, wat hij tot in de Hollandse tijd zou blijven. Augustin was, naast de leiding van de drukkerij en boekhandel, zonder universitaire diploma's maar als self-made man, aan zijn carrière begonnen van zelfstandig rechtbankgriffier. Vanaf 1823 woonde hij in het huis 'De Clavere' in de Wollestraat⁶⁴.

De broers hielden ongetwijfeld contact met hun Parijse oudste broer. Getuige daarvan, het feit dat de jonge zoon van Augustin, Jules Van Praet, aan hem werd toevertrouwd voor de aanvulling van zijn intellectuele opvoeding.

63 Andries VAN DEN ABEELE, *Valentin Jacoby, burgemeester van Sint-Kruis*, in: Brugs Ommeland, 1992, p. 37-53.

64 Jan D'HONDT en Werkgroep Brugse Huizengeschiedenis, *De Clavere*, in: Cahiers van Levend Archief vzw, Brugge, 2004.

CONSERVATOR IN PARIJS

Over de periode van volle activiteit van Van Praet als één van de hoofden van de Bibliothèque, is wat méér bekend omdat verschillende van zijn biografen die periode in zijn leven geheel of gedeeltelijk hadden meegemaakt en dus vanuit hun herinneringen konden schrijven.

De bibliotheek werd het centrum van zijn leven en alle activiteiten die hij ontplooidde, draaiden daar rond. Het feit dat hij in de Bibliothèque nationale zelf woonde maakte dat hij in constante voeling met de boeken leefde.

De briefwisseling die Van Praet ontving vanwege talrijke correspondenten met vragen om informatie of om het lenen van boeken, is bewaard⁶⁵.

De lofwoorden over Van Praet waren talrijk. Enkele voorbeelden: Charles Van Hulthem zwaaide hem, publiek en in zijn bijzijn in 1806 de volgende lof toe: *l'homme dont les connaissances bibliographiques et le zèle à accroître le dépôt confié à ses soins, ne sont égalés que par sa rare modestie et son désir d'être utile à tous ceux qui aiment les livres, les sciences et les arts.*

Het jaar daarop voegde hij daar aan toe: *distingué par ses connaissances bibliographiques et littéraires, recommandable par son honnêteté et son affabilité, toujours prêt à être utile, à servir ceux qui aiment les lettres, les arts et les sciences et qui a gagné l'estime et l'amitié de tous ceux qui le connaissent.*

Een andere aandachtige waarnemer was de Engelse bezoeker aan de bibliotheek, Thomas Frognall Dibdin (1776-1847)⁶⁶, bibliothecaris van lord Georges Spencer (voorvader van prinses Diana), in

65 Bibliothèque nationale Parijs, Archives modernes, n° 2782 Notes et correspondance adressées à Van Praet; n° 2783 Correspondance adressée à Van Praet.

66 John V. RICHARDSON, *Thomas Frognall Dibdin*, in: Oxford Dictionary of National Biography, T. XVI, Oxford, 2004.

diens kasteel van Althorp. Hij herinnerde zich Van Praet, die hij in 1818 uitgebreid leerde kennen, als een keurig geklede heer die, achter een tafel gezeten, bezig was boeken te bestuderen en titels en nummers in een groot folioregister in te schrijven, tegelijk talrijke bevelen gevende aan zijn personeel⁶⁷. Zijn verzorgd uiterlijk en zijn elegante verschijning contrasteerden met die van zijn slordige suppoosten. Hij droeg zijn zestig jaar niet⁶⁸, want zijn stappen waren snel en stevig en hij zag er jonger uit dan zijn leeftijd. Deze geboren Vlaming zorgde ervoor dat het Franse enthousiasme getemperd werd door de ernstiger gevoelens van de Noorderling. De dag dat hij verdween, zou Frankrijk niemand meer vinden, oordeelde Dibdin, zo gezegend met de passende talenten, als hij.

Dibdin vertelde ook nog dat Van Praet vertrouwd was met alle sluikwegen en alle verborgen trappartijen in het gebouw. Als hij plots verdween langs een of andere geheime trap kwam hij gewind weer te voorschijn door een al even verborgen deur. Dibdin berekende dat Van Praet dagelijks op zijn minst 4 km aflegde tijdens zijn onvermoeibare op- en neer lopen doorheen de bibliotheek. Zonder enige pretentie of betweterij, vuurde hij, wanneer hij boeken overhandigde, op zijn kalme en onopvallende manier een stevige batterij informatie af op zijn bezoekers. Van Praet heeft ongetwijfeld de vriendelijke beschrijving door Dibdin gelezen, hetzij bij het verschijnen van het boek, hetzij bij de publicatie van de Franse vertaling. Hij zal wellicht mee hebben geholpen om de vele fouten in het oorspronkelijk werk aan te duiden, zoals die door de vertalers in voetnota's werden vermeld⁶⁹.

Na de dood van Van Praet bleven de beschrijvingen even lovend. In de Biographie universelle stond: *Van Praet était le modèle parfait de l'exactitude, de l'urbanité, de cette simplicité de mœurs qui, mieux que la morgue, inspire l'estime et le respect. Il communiquait*

67 Reverend Thomas Frognall DIBDIN, *A bibliographical, antiquarian and picturesque tour in France and Germany*, Volume II, London, 1821.

68 In feite was hij er toen al 64.

69 Theodore LIQUET & Georges A. CRAPELET, *Voyage bibliographique, archéologique et pittoresque en France, par le rév. Tho. Frognall Dibdin, traduit de l'anglais, avec des notes*, Parijs, Renouard, 1825.

*avec autant d'obligeance que d'aménité, à tous les hommes studieux, les immenses trésors que contenait le dépôt confié à ses soins*⁷⁰.

De Reiffenberg, die hem aan het werk had gezien, beschreef hem in zijn biografische notitie, geïnspireerd op of toch zeer gelijklopend met Dibdin, als volgt: *De taille médiocre, fort vert, fort alerte, fort propre, la mine prévenante quoique fort distraite, je le vois encore, poudré à blanc, en pantalon et en habit bleu, à la boutonnière duquel était noué imperceptiblement un ruban rouge souvent oublié. Je le vois harcelé par une foule d'individus plus ou moins importants, donnant des ordres à une demi-douzaine d'employés, montant vingt fois de suite dans les galeries supérieures et dans les combles et disparaissant par un passage dérobé pour reparâître quelques instants après par une autre porte secrète, un livre à la main.*

Na 1815 begon opnieuw een moeilijke episode in het leven van Van Praet. Na de ondergang van het keizerrijk was het uur van de vergelding aangebroken en moest onrechtmatig verworven erfgoed (en dat gold voor boeken en archieven evenzeer als voor kunstwerken) worden teruggegeven aan Duitse en Italiaanse vorstendommen en aan het Verenigd koninkrijk der Nederlanden. Van Praet zag de plaatselijke bibliothecarissen of regeringsambtenaren op hem afkomen met lijsten van wat ze allemaal terugeisten. De meest bekende werken moest hij noodgedwongen bovenhalen en teruggeven. Dit gold onder meer voor de schitterende handschriften uit de Brusselse Bibliothèquede Bourgogne. Van harte gebeurde de restitutie niet en Van Praet gebruikte veel slinkse middelen om aan teruggave te ontsnappen. Een aantal boeken had hij opnieuw doen inbinden en de stempels van hun vroegere bezitters waren hierbij 'toevallig' verdwenen. Andere vond hij des te minder terug omdat hij ze zorgvuldig had verstopt. Hij verweerde zich ook door voor wat België betrof aan te voeren dat destijds de bibliothecarissen van Brussel (La Serna Santander) en Brugge

70 *Van Praet (Joseph Basile)*, in : *Biographie universelle ancienne et moderne*, T. XX, Brussel, 1843-1847.

(Edwards) wel 150 kisten met boeken hadden opgeladen uit het depot van de geconfisqueerde boeken in Parijs en dus al vooraf in ruime mate vergoed waren. Hij vond het welletjes.

Dit was een ander facet van de vriendelijke en dienstwillige man. Als het er op aankwam het bezit van 'zijn' bibliotheek af te scherpen, schrok hij er niet voor terug wat minder fraaie middelen aan te wenden, *des fraudes pieuses*, noemde Pâris het. Hij die destijds aangeklaagd was als onbetrouwbare Belg, toonde nu aan dat hij op en top een verdediger van het Franse bezit was geworden, ook als het om onrechtmatig verkregen oorlogsbuit ging. Toen een incunabel uit 1461 ter sprake kwam, de *Fabulen van Aesopus door Albrecht Pfister gedrukt in Bamberg*, die hij recent aan de bibliotheek van Wolfenbüttel had moeten teruggeven, vertrouwde hij aan Thomas Dibdin toe: "*Alas, Sir, nothing pained me more. Truly...*"⁷¹.

DE PARIJSE VRIENDEN VAN JOSEPH-BASILE VAN PRAET

Doordat hij in de Bibliothèque nationale woonde, beschikte Van Praet over een prestigieus kader waarin hij zijn intellectuele vrienden op passende wijze kon ontvangen.

Hij behoorde tot een vriendenclub van geleerde mannen die in meerderheid net als hij vrijgezel waren en die in hun intellectuele arbeid hun volle ontplooiing vonden. Enkele van die heren zijn gekend. Jean-Denis Lanjuinais (1753-1827)⁷² was de bekende professor kerkelijk recht, die doorheen de verschillende regimes een politieke loopbaan op het hoogste niveau doorliep. De constitutionele bisschop, politicus en geleerde Henri Grégoire (1750-1831)⁷³ was één van de spilfiguren rond wie de vriendenclub draaide. De voormalige vicaris-generaal in de Pas-de-Calais, Pierre Daunou

71 Th. DIBDIN, a. w., Letter II.

72 L. NORMAND, *Jean-Denis Lanjuinais*, in: Dictionnaire de biographie française, T. XIX, Parijs, 2001; Philippe SEGUIN, *240 dans un fauteuil*, Paris, 1995, p. 757-760 (Lanjuinais).

73 G. MICHAUX, *Henri Grégoire*, in: Dictionnaire de biographie française, T. XVI, Parijs, 1985; Rita HERMON-BELOT, *L'Abbé Grégoire, la politique et la vérité*, Paris, Seuil, 2000; Bernard PLONGERON (introduction), *L'abbé Grégoire et la République des savants*, Parijs, 2001.

(1761-1840) doorliep een belangrijke politieke en intellectuele loopbaan. Bon-Joseph Dacier (1742-1833)⁷⁴ kon bogen op een schitterende carrière als hellenist, en werd in 1800 conservator van de handschriften in de Bibliothèque nationale. Louis-Mathieu Langlès⁷⁵ was conservator van de geschriften die met oriëntalisme te maken hadden en woonde in het appartement naast dat van Joseph-Basile in de Bibliothèque nationale. De voormalige seminarist Aubin-Louis Millin (1759-1819)⁷⁶ was de uitgever van de *Magasin encyclopédique ou Journal des Sciences* en gedurende enkele jaren collega van Van Praet in de Bibliothèque nationale, waar hij conservator van de medailles was. Een andere van zijn collega's was Jean-Baptiste Gail (1755-1829)⁷⁷, professor aan de Collège de France en conservator van de Griekse en Latijnse handschriften in de Bibliothèque nationale, die bekend stond als *austère et ennuyeux*. Dominique Vivant Denon (1747-1820)⁷⁸, deelnemer aan de expeditie van Bonaparte in Egypte, die in 1814 als grote aanhanger van Napoleon zijn ambt verloor van hoofd van de nationale musea, wat hem de tijd verleende om zijn eigen uitzonderlijke collecties te ordenen, hoorde ook tot de vrienden.

Dan was er ook nog de Brabander Charles Lambrechts (1753-1825), voormalige rector van de Oude Leuvense universiteit, die het onder het Directoire tot Minister van Binnenlandse zaken had gebracht⁷⁹. En ook nog Lambrechts' alter ego, Charles-Albert d'Outrepont (1746-1809), rechter bij het Hof van Cassatie en zijn zoon de gentleman-literator Charles-Thomas d'Outrepont (1777-

74 D. LYON, *Bon-Joseph Dacier*, in: Dictionnaire de biographie française, T. IX, Parijs, 1961.

75 L. NORMAND, *Louis-Mathieu Langlès*, in: Dictionnaire de biographie française, Parijs, T. XIX, 2001.

76 Bon-Joseph DACIER, Notice historique sur la vie et les ouvrages de M. Millin, Parijs, 1921.

77 Roman D'AMAT, *Jean-Baptiste Gail*, in: Dictionnaire de biographie française, T. XV, Parijs, 1982.

78 M. L. BLUMER, *Dominique Vivant Denon*, in: Dictionnaire de biographie française, T. X, Parijs, 1965.

79 L. NORMAND, *Charles Lambrechts*, in: Dictionnaire de biographie française, T. XIX, Parijs, 2001; Fernand LELEUX, *Charles Lambrechts, un démocrate inconditionnel*, z. pl., 1989.

1840)⁸⁰. Deze laatste was de algemene legataris en testamentuitvoerder van Lambrechts en bezorgde in die hoedanigheid aan Van Praet, als aandenken, een vroege uitgave van het werk van Sallustius, waarschijnlijk één van de incunabels die zich thans in de collectie van de Bibliothèqu nationale bevinden. Van Praet haastte zich deze schenking aan Van Hulthem te melden, samen met details over ziekte, dood en autopsie van Lambrechts⁸¹.

Deze heren – en ongetwijfeld nog andere – geven een tamelijk goed beeld van de kringen waarin Van Praet zich bewoog. De meeste van zijn geleerde vrienden hadden een reputatie van gematigde ideologen en van opposanten aan het politiek regime van hun tijd. Ze waren onder het keizerrijk en daarna onder de geres-taureerde monarchie van harte republikein gebleven, ook al hadden ze zich aan die regimes goedschiks kwaadschiks aangepast. Hun invloed als ‘liberalen’ was niet te onderschatten, hoewel ze voorzichtig bleven. Pas onder de constitutionele en meer liberale Julimonarchie van 1830 zouden ze zich meer in harmonie met het regime gaan voelen.

Met deze vrienden werden niet alleen bijeenkomsten met ernstige discussies gehouden, onder meer in het appartement van Van Praet, maar met hen zocht hij ook graag ontspanning. Thomas Dibdin bracht in 1818 enkele weken door in Parijs en meer bepaald in de Bibliothèqu nationale, en hij schreef er uitgebreid over. Over Van Praet schreef hij onder meer dat hij zich vaak, zoniet dagelijks, repte ‘aux Italiens’ (*as the evening shades prevail, away hies he to his favourite ‘Théâtre des Italiens,’ and the scientific treat of Italian music*)⁸². Dit betekent dat hij na de dagtaak van zijn appartement naar het kortbij gelegen theater liep, in de Salle Favart op de Place Boeldieu of in andere opeenvolgende zalen waar de Italiaanse opera zich ophield. In het eerste kwart van de 19de eeuw (tot aan de brand van 1838, die Van Praet niet meer meemaakte) was dit één

80 *Outrepoint (Charles-Lambert d’)* en *Outrepoint (Charles-Tomas, comte d’)*, in: *Biographie universelle ancienne et moderne*, T. XIV, Brussel, 1843-1847.

81 F. LELEUX, a. w., p. 399.

82 Th. DIBDIN, a. w., Letter II.

van de meest levendige ontmoetingsplekken in Parijs, waar opera en muziekkuitvoeringen een onverminderd succes kenden⁸³.

Dibdin beschreef ook twee feestmalen waaraan hij, samen met Van Praet in 1818 deelnam. Het eerste was een *superbe déjeuner à la fourchette* ten huize van Aubin Millin, waarbij veertien gasten aanzaten. Onder hen twee intellectuele markiezinnen (*two marchionesses of the 'bas bleu' order*), verschillende conservators van de Librairie royale en verschillende andere voorname maar niet nader genoemde literaire personaliteiten. We zaten er aangenaam bijeen, te eten, te drinken en gezellig te roddelen, schreef Dibdin. Langlès (*all animation and all intelligence*), Gail (*with his playful sallies and reparties*) die contrasteerden met Capperonnier (*the balanced attitude and grave remarks of the respectable Capperonnier*) waren erbij, en natuurlijk Van Praet, die er de boeken volledig leek te hebben vergeten terwijl hij zich overgaf aan champagne en liqueuren⁸⁴.

Dibdin zelf nodigde de heren conservators uit voor een diner dat hij organiseerde op dezelfde dag waarop zijn vrienden van de *Roxburghe Club* hun bijeenkomst in Londen hielden. De conservators Denon, Gail, Langlès, Millin en Van Praet waren van de partij. Ze werden door Dibdin onthaald in de salons en de tuin van traiteur Grignon in de Rue Neuve des Petits Champs, dicht bij de Bibliothèque royale. Van Praet, die hij duidelijk als de belangrijkste onder hen beschouwde, nodigde hij uit om samen met hem over de tafel te presideren. Hij had hem nog nooit zo vrolijk en praatgraag gezien. *They could not have been happier*⁸⁵.

DE BELGISCHE VRIENDEN VAN JOSEPH-BASIEL VAN PRAET

Er was nog een andere groep waar Van Praet zich goed bij voelde en dat waren de Belgen in Parijs. Ik heb de twee diners beschreven

83 Jean MONGREDIEN, *Le Théâtre-Italien de Paris (1801-1831), chronologie et documents*, Lyon, Symétrie, 2008, 8 vol.; François BRONNER, *La Schiassetti... Une saison parisienne au Théâtre-Italien. 1824-1826*, Paris Ed. Hermann, 2011.

84 Th. DIBDIN, a. w., Letter II.

85 Th. DIBDIN, a. w., Letter II.

die de Gentenaar Charles Van Hulthem (1764-1832)⁸⁶, met Van Praet als eregast, organiseerde op 8 september 1806 en op 8 oktober 1807⁸⁷. Van Hulthem was toen één van de zeldzame Belgen die lid waren van 'Le Tribunat'. Dit wetgevend lichaam, dat omwille van zijn onafhankelijkheid Napoleon mateloos op de zenuwen werkte, werd in 1807 afgeschaft, zodat de bijeenkomst dat jaar een vorm van afscheid was vanwege Van Hulthem die toen naar Brussel vertrok en slechts sporadisch naar Parijs terugkwam. Hij organiseerde er alvast geen diners meer, hoewel er natuurlijk nog andere gelegenheden kunnen geweest zijn waarop de Belgen elkaar ontmoetten.

Op de bijeenkomsten van 1806 en 1807 werd Van Praet, zoals ik hierboven vermeldde, bijzonder in de bloemen gezet door van Hulthem. Zelf nam hij het woord niet, wat in overeenstemming is met de bescheidenheid die hem algemeen werd toegedicht. Vooral in de bijeenkomst van 1807 waren heel wat Parisiens aanwezig, die tot de genodigden van Van Praet behoorden, zoals Dacier, Langlès, Millin, de algemene inspecteur van het universitair onderwijs François Noël (1755-1821)⁸⁸ en de vaste secretaris van het Institut de France (afdeling schone kunsten) Joachim Lebreton (1760-1819)⁸⁹.

Onder de 'Belgen' waren er heel wat Bruggelingen. Van Praet ontmoette er Brugse kunstenaars, onder wie Joseph Brulois, Jan Calloigne, Joseph De Meulemeester, Joseph-François Ducq, Bernard Duvivier, Louis Gerbo, Albert Gregorius, François Kinsoen, Augustin Vanden Berghe en Mathieu van den Bogaerde. Het is niet vermetel te denken dat tijdens de maaltijd een aardig mondje Brugs werd gesproken. Frans-Jozef Beyts (1763-1832),

86 V. JACQUES, *Charles van Hulthem*, in: *Biographie nationale de Belgique*, T. IX, Brussel, 1886-87, col. 692-705; F. LELEUX, *Charles van Hulthem*, Brussel, 1965.

87 Andries VAN DEN ABEELE, *De Club van de Belgen in Parijs onder Napoleon. Toen de woorden 'Belg' en 'Vlaming' synoniem waren*, in: *Le livre et l'estampe*, Brussel, 2008, p. 117-153.

88 François Noël, in: *Biographie Universelle, ancienne et moderne*, T. XIV, Brussel, 1843-47.

89 Joachim Lebreton, in: *Biographie Universelle, ancienne et moderne*, T. X, Brussel, 1843-47.

die korte tijd in Parijs had gewoond en er af en toe verbleef, was erbij in 1806. François Busschop (1763-1840), rechter in het Hof van Cassatie zat aan in 1807, net zoals de Leuvense senator Charles Lambrechts. Ze woonden allebei vele jaren in Parijs. De drie waren maar zeer matige aanhangers van Napoleon Bonaparte, maar lieten zich toch in de empireadel opnemen, Busschop als ridder, Beyts als baron en Lambrechts als graaf⁹⁰. Iemand die helemaal opging in de keizerlijke glorie was Anselme de Peellaert (1764-1817), die comte d'empire was geworden naar aanleiding van zijn benoeming tot kamerheer van Napoleon. Hij introduceerde zijn zoon Auguste (1793-1876) bij Van Praet en die liet hem uitgebreid studeren op de muziekpartituren van grote componisten, die de bibliothèqne impériale bezat⁹¹.

Van Praet ontmoette op de gemelde bijeenkomsten ook andere kunstenaars uit België zoals de gebroeders Pierre (1759-1840) en Henri Redouté (1766-1852) en Ferdinand Delvaux (1782-1815). Hij ontmoette er ook André-Modeste Grétry (1741-1813) die toen al een levende legende was en aan wie zijn borstbeeld hij regelmatig voorbijliep in het 'Théâtre des Italiens'.

Na 1814 verminderde onvermijdelijk het aantal Belgen in Parijs. Het zwaartepunt van macht en invloed lag nu voor de politici en kunstenaars onder hen in Den Haag en in Brussel. Als er Belgen om een of andere reden een bezoek aan Parijs brachten, dan waren ze ongetwijfeld bij Van Praet welkom. Dit gold uiteraard in de eerste plaats voor bibliotecarissen zoals Van Hulthem en voor onderzoekers zoals de Reiffenberg⁹². Beiden lagen zeer waarschijnlijk aan de basis van de verkiezing in 1824 van Joseph Van Praet tot corresponderend lid van de Académie royale de Belgique.

90 Andries VAN DEN ABEELE, *De noblesse d'empire in West-Vlaanderen*, in: Biekorf, 2002, p. 309-332.

91 Auguste DE PEELLAERT, *Cinquante ans de souvenirs recueillis en 1866*, Brussel, 1867.

92 Reiffenberg werd zelf pas directeur van de Koninklijke bibliotheek in 1837. In de jaren twintig doceerde hij nog aan de Rijksuniversiteit in Leuven.

DE VRIENDEN IN ZIJN LEVENSAVOND

In het verlengde van zijn Belgische relaties, was er nog de groep vrienden waar Van Praet in de jaren twintig en dertig toe behoorde en die we vooral kennen omdat hij er in 1822 zijn jonge neef Jules Van Praet bij introduceerde. Het waren vooreerst overlevenden uit de twee hierboven genoemde groepen, maar ook nieuwe namen. Met sommigen ging de vriendschap terug tot zijn Brugse tijd, zoals met de gebroeders Edwards. De arts en etnoloog William Frederic Edwards (1777-1842)⁹³, ooit de eerste bibliothecaris van de openbare bibliotheek in Brugge en zijn halfbroer, de zoöloog Henry Milne Edwards (1800-1885)⁹⁴ waren na hun jeugd jaren in Brugge naar Parijs getrokken waar ze belangrijke personaliteiten werden. In Brugge had Van Praet hun vader gekend, die een vriend van Joseph Van Praet senior was. Toen William Edwards senior (1748-na 1802) in 1798 hertrouwde, was Augustin Van Praet één van zijn getuigen en toen deze zelf trouwde in 1802, was vader Edwards één van zijn getuigen. De Parijse William Edwards hield salon en bij hem ontmoetten oom en neef Van Praet de natuurkundige André Ampère (1775-1836)⁹⁵, de historici Abel Villemain (1790-1870)⁹⁶, Augustin Thierry (1795-1856)⁹⁷ en François Mignet (1796-1884)⁹⁸, de historici en politici Amable de Barante (1782-1866)⁹⁹ en François Guizot (1787-1874)¹⁰⁰, aan wie Jules Van Praet zijn eerste boek opdroeg. In zijn tweede boek was de invloed van Thierry duidelijk merkbaar. Van bescheiden statuus tussen die ge-

93 S. LE TOURNEUR, *William Edwards*, in: Dictionnaire de biographie française, T. XII, Parijs, 1970.

94 E. HONORE, *Henri Milne Edwards*, in: Dictionnaire de biographie française, T. XII, Parijs, 1970.

95 A. & E. FRANCESCHINI, *André Ampère*, in: Dictionnaire de biographie française, Parijs, T. II, 1936.

96 ROBERT & COUGNY, *Abel-François Villemain*, in: Dictionnaire des parlementaires français, Parijs, 1889.

97 A. DENIEUL-CORMIER, *Augustin Thierry: l'histoire autrement*, Paris, Publisud, 1996, coll. La France au fil des siècles.

98 Pierre LAROUSSE, *Mignet (François)*, in: Grand dictionnaire universel du XIXe siècle, Parijs, 1866-1877.

99 Antoine DENIS, *Amable-Guillaume-Prospér Brugière de Barante (1782-1866): homme politique, diplomate et historien*, Honoré Champion, Parijs, 2000.

100 M. RICHARD, *François Guizot*, in: Dictionnaire de biographie française, T. XVII, Parijs, 1986.

leerde mannen, circuleerde ook Henry Beyle (1783-1842) die nog niet de wereldberoemde Stendhal was en die een ware mentor werd voor de jonge Jules Van Praet¹⁰¹. Twee andere Bruggelingen kon men eveneens bij Edwards aantreffen: de geograaf Charles Imbert de Mottelettes (1799-1861)¹⁰² die secretaris was van de door Edwards voorgezeten *Société ethnologique* en Louis de Potter (1766-1859)¹⁰³, de republikeinse 'edelman' en filosoof. Imbert was niet alleen een soort Parijse secretaris voor De Potter, maar hij werkte een hele tijd met Joseph-Basile samen aan een bibliografie van alle publicaties die over de Zuidelijke Nederlanden of België waren verschenen. Het werk was ongeveer voltooid, maar werd nooit gepubliceerd.

Als laatste groep van vrienden en relaties zijn ook zijn collega's van de Académie te vermelden. Van Praet werd pas in 1830 lid van de *Académie des inscriptions et belles lettres* en hij was toen al zesenzeventig. Men had hem wel erg lang laten wachten, zeker als men vergelijkt met andere geleerden, onder wie bibliothecarissen, die er veel jonger hun intrede deden. Speelde wellicht het feit mee dat hij nog steeds als 'Belg' beschouwd werd, ook al had hij in 1814 voor de Franse nationaliteit gekozen? Maakte zijn bescheidenheid, waar iedereen hem voor loofde, dat hij niet als voldoende belangrijk werd beschouwd? Of was men er eigenlijk niet zo van overtuigd dat alleen maar het leiden van een bibliotheek een voldoende titel gaf om in een gezelschap van topgeleerden te worden opgenomen? Van Praet had immers weinig gepubliceerd. Wellicht speelden politieke motieven een hoofdrol, aangezien hij tot een groep van gematigde republikeinen behoorde, die zowel onder het keizerrijk als tijdens de restauratie niet in geur van heiligheid stond. Daar lijkt het wel op, want in 1830 ging het om een echte inhaalbeweging. Niet minder dan dertien nieuwe leden, van wie de meesten tot dan toe *persona non grata* waren, werden kort voor

101 Gustave CHARLIER, *Stendhal et les Van Praet*, in: *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1922, blz. 492-494; *Stendhal et ses amis belges*, Le Divan, Parijs, 1931.

102 Ch. PIOT, *Charles Imbert de Motelettes*, in: *Biographie nationale de Belgique*, T. X, Brussel, 1888, col. 8-9.

103 Th. JUSTE, *Louis De Potter*, in: *Biographie nationale de Belgique*, T. V, Brussel, 1876, col. 620-629.

en na de val van koning Charles X, in de Académie opgenomen, onder wie de befaamde egyptoloog Jean-François Champollion (1790-1833)¹⁰⁴, voor wie de erkenning ook enigszins laat kwam.

In principe kon Van Praet op de vergaderingen een vijftigtal geleerden ontmoeten die, samen met hem, lid van de *Académie des inscriptions et belles lettres* waren. Enkele onder hen kende hij al lang, zoals Henri Grégoire, Bon-Joseph Dacier en Pierre Daunou. Andere van zijn vrienden die lid waren (Lanjuinais, Gail, Langlès) waren ondertussen overleden. Of hij onder de andere leden veel kennissen vond of eventueel nieuwe vrienden maakte, verdient onderzoek. Heel wat leden waren oud tot zeer oud en stonden aan de drempel van de dood, zodat Van Praet ze wellicht niet ontmoette. Dit gold onder meer voor Talleyrand (1754-1838) en minister Charles Reinhard (1761-1837). Tijdens de korte duur van zijn lidmaatschap overleden 20 leden, terwijl er vijftien nieuwe werden benoemd, onder wie hij alvast de historicus François Guizot kende¹⁰⁵.

Heeft dit lidmaatschap enige rol gespeeld in Van Praets laatste levensjaren? Studies ontbreken die zouden kunnen aantonen in welke mate hij actief was binnen de Académie en in hoeverre hij aan de vergaderingen deelnam en daar collega's ontmoette. Meer zekerheid hebben we over zijn contacten met Jean-Jacques de Bure, bij wie hij de zondag ging lunchen. Dat vertelden Reiffenberg en Pâris, die het wel uit eerste bron zullen vernomen hebben. Daar werd de afspraak gemaakt dat de Bure zijn testamentuitvoerder zou zijn.

Waar we niets over weten is over zijn relaties met het nieuwe koninkrijk België. Zijn neef Jules was na 1831 een soort onderkoning van België geworden en als hij naar Parijs kwam was het om in de ambassade te logeren en om met ministers en leden van het Franse

104 P. HAMON, *Jean-François Champollion*, in: *Dictionnaire de biographie française*, T. VIII, Parijs, 1959.

105 René DUSSAUD, *La nouvelle Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (1795-1914)*, 2 vol. Parijs, Geuthner, 1946-1947.

koninklijk huis om te gaan, meer bepaald toen hij werd gestuurd om mee over de modaliteiten van het huwelijk van Leopold en Marie-Louise te onderhandelen. Het is onwaarschijnlijk dat hij bij die gelegenheden zijn oude oom niet ging bezoeken, maar daarover lijken geen gegevens bekend te zijn.

Van Praet werd stilaan door ziekte getroffen en werd verlamd. We weten niet vanaf wanneer hij hiermee geplaagd werd, maar wellicht kan dit toch maar in de laatste paar jaar van zijn leven geweest zijn, want hij bleef zijn appartement in de Bibliothèque royale bewonen en er door het gezin van de conciërge bezorgd worden.

In België deelden Jules Van Praet en Paul Devaux met een bescheiden *faire-part* het overlijden van hun oom aan vrienden en kennissen mee.

CONCLUSIE

De conclusie van deze bijdrage is dat op enkele punten de biografie van Joseph-Basile Van Praet is gerectificeerd of aangevuld. Er blijven echter nog heel wat vraagtekens.

Een echte biografie en een ontleding van de precieze invloed van de man op de evolutie van het openbaar boekenbezit, in Parijs en elders, wacht nog op een grondige aanpak.

Er blijft een evaluatie te maken van het werk van Van Praet als bibliothecaris. Op het gebied van de uitbreiding van de boeken-schat in de Bibliothèque nationale bestaat geen twijfel: onder zijn leiding, al dan niet gedeeld met anderen, was die fenomenaal te noemen en hij greep de door de revolutie geschapen omstandigheden aan om de boeken massaal in zijn bibliotheek te doen terecht komen. Ook de organisatie was niet onbehoorlijk, want alles was goed terug te vinden, althans Van Praet zelf wist waar elk boek stond. De meest geuite kritiek was echter dat de catalogus van de bibliotheek alleen in zijn hoofd bestond en dit natuurlijk hoogst vervelend zou worden eenmaal hij er niet meer zou zijn. De kritiek was niet helemaal terecht want Van Praet had dan

toch minstens voor gedrukte inventarissen gezorgd van de meest merkwaardige boeken, die de zogenaamde *Réserve* uitmaakten¹⁰⁶. Maar dat na hem nog een immens werk zijn opvolgers te wachten stond, was duidelijk.

¹⁰⁶ Joseph VAN PRAET, *Catalogue des livres imprimés sur vélin de la bibliothèque du roi*, Parijs, de Bure frères, 1822, 5 Vol. ; *Catalogue des livres imprimés sur vélin qui se trouvent dans les bibliothèques tant publiques que particulières, pour servir de suite au Catalogue des livres imprimés sur vélin de la Bibliothèque du roi*, Parijs, De Bure frères, 1824-1828, 4 Vol.

Stefan Huygebaert

“Depuis que le moyen âge est à la mode”
Het neogotisme in de romantische
salonschilderkunst van Edward Wallays
(1813-1891) en andere schilders
aan de Brugse academie tussen 1830 en 1866

BRUGGE, 1845: ZOEKTOCHT NAAR EEN PITTORESK STUKJE GESCHIEDENIS.¹

In 1845 besliste het West-Vlaamse provinciebestuur dat de schenzaal van het Brugse Vrije een opknopbeurt kon gebruiken. Sinds de succesvolle schilderijtentoonstelling in de Brugse Hallen in 1837 hadden immers nogal wat bezoekers hun weg naar, onder andere, dit hoogtepunt uit de Vlaamse renaissance gevonden. Naast een restauratie werd beslist een historiestuk te bestellen dat een anekdote uit de geschiedenis van het Brugse Vrije zou tonen. De keuze van het exacte onderwerp van dit schilderij was echter een probleem. Dokter Jacques De Mersseman (1805-1853) rapporteerde namens de commissie die belast was met het nagaan van de geschiedenis, als volgt. “*Le choix de ce sujet était assez embarrassant (...) l’histoire du Franc de Bruges ne présente guère des faits dramatiques et qui sont de nature à exciter l’invention et à favoriser la composition pittoresque. En effet, l’administration de ce domaine se faisait avec calme et presque toujours en dehors des passions politiques qui donnent lieu aux grandes scènes*

1 Dit artikel is gebaseerd op mijn masterscriptie *Hergeven ze ons niet de ed’le... middeleeuwen? De Brugse Academie en het neogotisme in de schilderkunst, 1830-1902*, UGent, 2010-2011. Hierbij wens ik speciaal mijn promotor prof. dr. Marjan Sterckx te bedanken, alsook conservator Dominique Maréchal, hoofdarchivaris dr. Noël Geirnaert en alle andere medewerkers van het Brugse stadsarchief, de medewerkers van de Brugse openbare bibliotheek, Frederiek Provoost, bibliothecaris van de huidige academiebibliotheek, Kurt Priem, archivaris van het Bisschoppelijk Archief Brugge, Andries Van den Abeele, erfgoedzorgger, Steven Kersse, medewerker Behoud & Beheer in het Groeningemuseum en F. Pierson van het Accueil Porte Ouverte te Brussel. Speciale dank gaat uit naar dra. Jana Wijnsouw (UGent) voor de hulp onderweg en naar Jens Ranson voor zijn fotografie. Titelcitaat: ‘Exposition à Bruges. 1er article’, in : *Journal de Bruges*, 9 juli 1840, p. 2 (zie p. 137-138).

Afb. 1. Edward Wallays, *De afstand door Jean de Nesle van het burgraafschap van het Brugse Vrije aan gravin Johanna Van Constantinopel*(detail), olieverf op doek, 225 x 367 cm, Brugge, Provinciaal Hof, Foto: SH.

de l'histoire.”² Deze woorden illustreren de wanhopige zoektocht naar een groots moment in de geschiedenis. In een poging tot het vinden van een geschikt historisch moment kwam men immers bij toeval – of bij gebrek aan beter – uit bij een anekdote uit 1224, die zou resulteren in het schilderij *De afstand door Jean de Nesle van het burgraafschap van het Brugse Vrije aan gravin Johanna Van Constantinopel* (Brugge, Provinciaal Hof) (afb. 1). De Keizer Karelschouw constructie had evengoed het onderwerp van een doek kunnen uitmaken, zoals schilders Edward Wallays (1813-1891) of Bernard Cloet (1816-1889) het zouden uitvoeren. Toch

2 J. DE MERSEMAN, ‘Cheminée de la salle d’audience des magistrats du Franc de Bruges’, in: *Annales de la société d’émulation pour l’étude de l’histoire et des antiquités de Flandre*, (III, serie 2) 1845, p. 102.

werd voor de genoemde – en voor het overige volstrekt onbekende – gebeurtenis gekozen. De provinciale opdracht werd uiteindelijk aan Wallays toevertrouwd, die het enorme werk voor het eerst in 1846 op het Brugse salon tentoonstelde; twee jaar later toonde hij het nogmaals op het salon te Brussel.³ De reacties op de onderwerpkeuze van Wallays' doek, dat nochtans met een medaille werd bekroond, waren veelal negatief.⁴ De scène miste, spijs het noeste opzoekingswerk van de commissie, het nodige effect. Het *Journal de Bruges* drukte het scherp uit: "... *que faire d'un thème pareil ? Je ne vois dans tout cela qu'une vaine parade à laquelle il est impossible de prêter deux minutes son attention.*"⁵ Ook criticus Adolphe Siret (1818-1888) was die mening toegedaan en sprak over "... *un sujet si vide pour le coeur et si pauvre d'idées*".⁶

INLEIDING : DE BRUGSE ROMANTIEK EN HAAR MIDDELEEUEWEN

In dit artikel zal in de eerste plaats gezocht worden of er in de Brugse negentiende-eeuwse schilderkunst, meer dan in andere Belgische steden, een verhoogde aandacht voor de middeleeuwen bestond. Rode draad is de carrière van de weinig bestudeerde romantische schilder Edward Wallays, Brugges langst besturende negentiende-eeuwse academiedirecteur.⁷ De ontstaansgeschiedenis van hoger genoemd doek illustreert echter hoe deze kunstenaar er eigenlijk niet zelf voor koos om een middeleeuwse scène op doek te zetten.

Eerder dan een 'leven en werk van Edward Wallays' zal hier nagegaan worden hoe tijdens zijn actieve jaren aan de academie – eerst als leraar, dan als directeur – door schilders binnen de Brugse academie werd omgegaan met het (lokale) Brugse middeleeuws verleden. Aangezien deze omgang doorgaans als 'romantisch' wordt

3 *Exposition de 1846. Notice des ouvrages de peinture, sculpture, architecture, gravure, ciselure, lithographie et dessin*, Brugge, 1846, p. 10-11; A. COUVEZ, *Inventaire des objets d'art*, Brugge, 1852, p. 475.

4 'Mengelingen', in: *De Eendragt*, 14 maart 1847, p. 4.

5 A.C., 'Exposition de 1846', in: *Journal de Bruges*, 9-10 augustus 1846, p. 1.

6 Adolphe Siret in: A. SIRET, *Exposition nationale de 1848: Revue du salon*, 1848, p. 41-42.

7 J.-L. MEULEMEESTER, 'Eduard August Wallays en drie tekeningen uit het Steinmetzkabinet in Brugge', in: *Biekorf*, 86 (1986), p. 196-200.

bestempeld, wordt eerst aangegeven hoe deze stroming opbokste tegen het neoclassicisme binnen een zekere *battle of the styles* die ook in Brugge op artistiek-ideologische grond werd uitgevochten. Zo leidt het artikel tot de hoofdvraag, met name of en hoe de romantiek haar uiting vond in de schilderkunst, en of voor de belangrijkste Brugse romantici een verhoogde of uitzonderlijke aandacht voor de middeleeuwse periode kan opgemerkt worden. Deze zal beantwoord worden aan het einde van dit artikel, met onderverdeling in algemene historische scènes, historische genrestukken en kunstenaarsanekdotes. De zes in Brugge georganiseerde salons tussen 1837 en 1866 dienen hier als basis, aangezien er mag worden van uitgegaan dat Brugse meesters bij uitstek voor eigen publiek dat soort werk exposeerden waar de lokale schilderscène voor gewaardeerd werd en waardoor ze getypeerd werd. Deze salons worden voldoende ingeleid, daar zij nooit eerder het onderwerp van uitvoerig onderzoek uitmaakten. Er wordt afgesloten met een casus waarin een typerend werk voor het oeuvre van Wallays en de gehele Brugse romantiek uitvoerig wordt ontleed naar bronnen, verwijzingen en omgang met het verleden. Naast de eerder vermelde Wallays en Cloet maken de romantici Eugeen Van Maldeghem (1813-1867), Bruno Van Hollebeke (1818-1892), Jan Cierkens (1819-1853), Hendrik Dobbelaere (1822-1885), Eugeen Legendre (1827-1900) en diens broer Leon (1831-1893) deel uit van de focusgroep binnen dit onderzoek. Dit artikel gaat niet zozeer op zoek naar stilistisch historicisme (het overnemen van de stijl van een historisch tijdperk), maar wel in de eerste plaats naar de verbeelding van dat (lokale) middeleeuwse verleden. De meeste vorsers die tot nog toe hun oog lieten vallen op de Brugse romantische schilderkunst lijken ervan uit te gaan dat deze zich in de eerste plaats op de (lokale) middeleeuwen had geënt.⁸

8 Valentin Vermeersch stelt bijvoorbeeld in zijn standaardwerk over Brugse kunst hoe Brugse romantische schilders voor hun historiestukken onder invloed van de neogotiek automatisch bij het eigen roemrijke verleden terechtkwamen. Wanneer Dominique Marechal de schilderkunst van de laatnegentiende-eeuwse Bruggeling Edmond Van Hove typeert, heeft hij het voor wat de stilistische recuperatie van het middeleeuwse detailrealisme betreft over "*een typisch Brugse retrospectieve kijk op de wereld*". Ook Anne-Marie Retsin nam in haar licentiaatsverhandeling over de achttiende- en negentiende-eeuwse geschiedenis van de Brugse academie Edward Wallays als voorbeeld van hoe voor Brugse historieschilders de middeleeuwen via

Daarbij is er sprake van een zeker kunsthistorisch cliché van het negentiende-eeuwse Brugge als neogotisch, doordrongen van de middeleeuwen en ‘stad van Memling & Van Eyck’. Dit cliché sluipt ook binnen in beschrijvingen van de Brugse romantiek. De negentiende eeuw gaf Brugge daarenboven niet bepaald haar meest bloeiende kunstgeschiedenis, wel integendeel. Haar academie was dan misschien uit bepaald oogpunt provinciaal, ze was ook behoorlijk provincialistisch ten opzichte van de Brusselse, Antwerpse en Gentse instellingen. Veelzeggend zijn de woorden uit Hendrik Dobbelaeres sollicitatiebrief uit 1855: “... *l’infériorité est flagrante aujourd’hui, vis-à-vis de ce qu’elle fût et de ce qui sont devenues nos rivales d’Anvers de Bruxelles et de Gand.*”⁹ Het talent en de artistieke waarde van Wallays kunnen dan weer afgeleid worden uit de weinig lovende woorden uit de necrologie in het katholieke *La Patrie*, ideologisch nochtans zijn huiskrant: “*Lui même avait produit quelques oeuvres non sans mérite*”.¹⁰ Dit alles belet niet dat de vooronderstelling – die wil dat de Brugse romantiek bij uitstek putte uit het eigen middeleeuws verleden – geen recht heeft op enige nuancering, wat dit artikel poogt te doen.

DE BATTLE OF THE STYLES IN DE POORTERSLOGE EN DE DIRECTEURSWISSEL

Historicus Jean Van Cleven introduceerde de term ‘neogotisme’ om te benadrukken dat het geen volwaardige stijl betreft, maar

de nationalistische tendens een rijke bron aan inspiratie vormden. Nog explicieter is Fons Dobbelaere wanneer hij de invloed van de aanwezige panelen op historieschilder Hendrik Dobbelaere uiteenzet. Zie resp. V. VERMEERSCH, *Brugge duizend jaar kunst*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1981, p. 420; D. MARECHAL, ‘Edmond Van Hove’, in: D. MARECHAL, F. VANDEPITTE en I. ROSSI-SCHRIMPF, *De romantiek in België. Tussen werkelijkheid, herinnering en verlangen* [tentoonstellingscatalogus], Brussel, KMSKB, 18 maart 2005–31 juli 2005, p. 203; A.-M. RETSIN, *Geschiedenis van de Brugse Vrije Academie 1717-1881* [onuitg. licentiaatsverhandeling], Gent, RUG, 1972, p. 186; F. DOBBELAERE, *Henri Dobbelaere (1822-1885), historieschilder en glazenier en zijn opvolger*, Oostende, De Dobbelaar, 1979, p. 6.

9 Hendrik Dobbelaere in: SAB, FA, inv. nr. 14, sollicitatiebrief van Hendrik Dobbelaere aan de academie van 19 september 1855. [SAB = Stadsarchief Brugge, FA = Fonds Academie, FBA = Fonds Beaux-Arts; PAB = Provinciaal Archief Brugge (Tolhuis), FW = Fonds Westflandrica]

10 ‘Nécrologie’, in: *La Patrie*, 29 januari 1891, p. 2.

veeleer een bepaalde interesse of voorkeur die af en toe de kop opsteekt.¹¹ Ook onderzoekster Lori Van Biervliet is ervoor te vinden alle door de middeleeuwen geïnspireerde kunst in één term te vatten.¹² Terwijl zij voor 'neogotiek' opteert, wordt hier voor neogotisme gekozen, gedefinieerd als een historische interesse of reflex die zich toespitst op het middeleeuws verleden. Nu blijkt zowel bij huidige vorsers als in de toenmalige literatuur duidelijk een tweespalt tussen dit neogotisme en het classicisme, de culturele interesse voor het klassieke tijdperk. Hoewel Van Clevén aarzelt om neogotisme als onderdeel van de romantiek te zien, is hiervoor veel te zeggen. De belangrijkste reden daarvoor is net die *battle of the styles* die zich tussen zowel romantiek als neogotiek enerzijds en classicisme anderzijds in het begin van de negentiende eeuw ontwikkelde in de West-Europese cultuur en kunsten.¹³ De Sint-Lucasscholen, waar de neogotiek in een katholieke onderwijsvorm werd gegoten, zouden zich bijvoorbeeld beroepen op het romantisch historisme van Henri Leys (1815-1869), om maar één geval te noemen van de samensmelting tussen romantiek, anti-classicisme en neogotisme.¹⁴ Om te bepalen in hoeverre het neogotisme leefde bij de schilders van de Brugse academie, moeten we dus eerst nagaan vanaf wanneer de strijd tussen deze uitersten in het voordeel van romantiek/neogotisme uitviel.

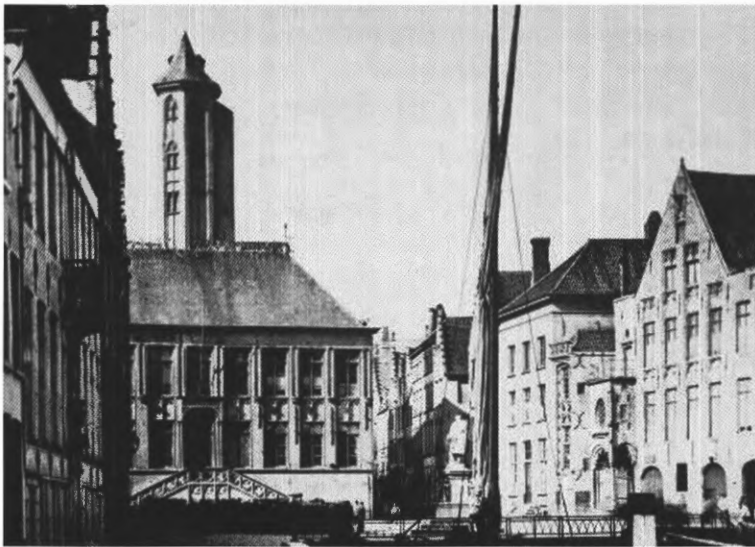
De tweespalt classicisme versus romantiek/neogotisme toonde zich in Brugge duidelijk op architecturaal vlak, en wel in eenzelfde gebouw, de Poortersloge, die onderdak bood aan precies de Brugse academie. In de periode 1818-1825 kreeg het gebouw dankzij een

11 J. VAN CLEVEN, 'Neogotiek en neogotisme. De neogotiek als component van de 19de-eeuwse stijl in België', in: J. DE MAEYER (ed.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1942* [Kadoc studies 5], Leuven, 1988, p. 20.

12 L. VAN BIERVLIET, 'Over neogotiek en in het bijzonder in het Brugse', in: *Biekorf*, 94 (1994), p. 56-63.

13 J. VAN CLEVEN, 'Analytische neogotiek op een intellectuele en ideologische onderbouw. De rijpe neogotiek 1850-1865' in: J. VAN CLEVEN, F. VAN TYGHEM, I. DE WILDE, e.a., *Neogotiek in België*, Tielt, Lannoo, 1994, p. 95; W. DENSLAGEN, 'That we are to endure no more'. De romantische ondergang van de classicistische cultuur' in: J. TOLLEBEEK, F. ANKERSMIT en W. KRUL (eds.), *Romantiek en historische cultuur*, Groningen, Historische uitgeverij, 1996, p. 189-190.

14 J. VAN CLEVEN, 'Sint-Lucasateliers in de plastische en de toegepaste kunst', in: J. DE MAEYER (ed.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1942* [Kadoc studies 5], Leuven, 1988, p. 294-295.

Afb. 2. Zicht op het Jan van Eyckplein (detail), Brugge, foto, A. Goethals, 1863, copyright Beeldbank Brugge, GM/66/16.

grootschalige verbouwing door Joseph-François Van Gierdegom (1770-1844) haar uitzicht voor het grootste deel van de negentiende eeuw.¹⁵ Van Gierdegom had ook één van de vroegste neogotische restauraties op zijn naam staan, met name de Lanchalskapel in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in 1812-1816.¹⁶ Het opvallendst aan zijn plan voor de Poortersloge was de uitbreiding met zes traveeën van de uit drie traveeën bestaande oostgevel, waarbij de puntgevel in een lijstgevel veranderde en het geheel een symmetrische opbouw met centrale bordestrap kreeg (afb. 2).¹⁷

Lang niet iedereen was opgetogen over het resultaat, met zowel stilistische reminiscenties aan de gotiek, als met een overwegend neoclassicistisch aanzicht.¹⁸ Met dit contrast geldt het vroeg-negentiende-eeuwse Brugse academiegebouw als voorbeeld van de

15 M. VANDERMAESEN, *Van Poortersloge tot Rijksarchief. Een gebouw met inhoud te Brugge 15de eeuw – 1995*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1995, p. 17-24.

16 VAN CLEVEN, VAN TYGHEM en DE WILDE, *Neogotiek in België*, p. 46-47.

17 VANDERMAESEN, *Van Poortersloge tot Rijksarchief*, p. 17-24.

18 RETSIN, *Geschiedenis van de Brugse Vrije Academie*, p. 120-121.

dubbelzinnigheid van de vroege troubadoursneogotiek.¹⁹ Typisch neoclassicistische elementen als de lijstgevel en pilasters met kapitelen werden in één gebouw gecombineerd met het neogotische maaswerk van het bordes. Jaren nadien zou onderzoeker James Weale (1832-1917) de verbouwing en decoratie uit 1818 “*un style gothique bâtarde*” noemen en opiniemaker Adolphe Duclos (1841-1925) had het in 1910 nog over een gevel “*en faux gothique*”.²⁰

Aan de officiële benoeming van Edward Wallays als academië-directeur zou een gelijkaardige *battle of the styles* voorafgaan, nu tussen de leidinggevende kunstenaars aan de academie. Spilfiguur daarbij was de omstreden neoclassicist Albert Gregorius (1774-1853), Wallays' vroegere leermeester. De academie werd geleid door een 'jointe', een raad van bestuur bestaande uit donerende leden, alsook door een artistiek directeur. Wat opvalt, is dat die laatste post zeer lang in handen bleef van overtuigd classicistische kunstenaars, wat de instelling in anachronistisch vaarwater én alsmaar meer op de tweede rang van Belgische academies zou brengen.²¹ In het begin van de eeuw nam Jozef Ducq (1762-1829), leerling van de Brugse classicistische hoogvlieger Jozef Benoit Suvéé (1743-1807), de leiding van de academie op zich. Na Ducqs overlijden keek men voor de directeurspost in de richting van Jozef Odevaere (1775-1830), die andere leerling van Suvéé en ook een kennis van het classicistische icoon Jacques-Louis David (1748-1825). De Bruggeling weigerde echter. Na het succesvolle directeurschap van Ducq volgden de beeldhouwer Jan-Robert Calloigne (1775-1830) (periode 1829-1830) en architect Van Gierdegom (periode 1832-1835) als artistiek directeurs. Beiden bleven echter niet lang genoeg in functie om het instituut haar glans te laten behouden. De jointe weet dit verval aan de artistieke ach-

19 VAN CLEVEN, 'Neogotiek en neogotisme', p. 27.

20 RETSIN, *Geschiedenis van de Brugse Vrije Academie*, p. 121; J. WEALE, *Catalogue du Musée de l'Académie de Bruges. Notices et descriptions avec monogrammes, etc.*, Brugge, 1861, p. 8; A. DUCLOS, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, p. 528.

21 D. MARECHAL, 'Joseph Benoît Suvéé en zijn Brugse leerlingen', in: S. JANSSENS en P. KNOLLE (eds.), *Brugge - Parijs - Rome. Joseph Benoît Suvéé en het neoclassicisme* [tentoonstellingscatalogus], Brugge, Groeningemuseum, 19 oktober 2007-6 januari 2008/Enschede, Rijksmuseum Twente, 2 februari 2008-5 mei 2008, p. 46.

tergrond van zowel Calloigne als Van Gierdegom. Na een beeldhouwer en een architect was het hoog tijd voor een schilder als directeur.²² Zo kwam het dat Albert Gregorius, tevens een leerling van Suvée én van diens rivaal David, in 1835 op zestigjarige leeftijd door de jointe werd aangeschreven. Nadat hij de jointe van een verhoging van zijn jaarwedde had overtuigd én hen de reiskosten van Parijs naar Brugge liet betalen, begon zijn job als directeur.²³ Voor zijn directeurschap is het boek *Levenschetsen van Vlaemsche Kunstoefenaeren* (1858) van Lodewijk Van Peteghem (1825-1900) een belangrijke doch gekleurde bron.²⁴ Van Peteghem was naast oud-leerling van Gregorius ook overtuigd flamingant (deels *avant la lettre*) en verdediger van de romantiek. Er dient dus vaak met de nodige voorzichtigheid tussen de regels gelezen te worden. Zo noemde Van Peteghem Odevaere “*dien overdreven klassieken meester*” en had hij in het geheel geen goed woord over voor Gregorius.²⁵

Aanvankelijk was men sinds het aantreden van Gregorius binnen en buiten de academie nog optimistisch over de toekomst.²⁶ Het werden echter barre tijden voor de instelling aangezien het artistieke niveau taande. In 1844 begon zelfs de Gregoriusgezinde jointe zich ongerust te maken: “*Je dois vous dire, Monsieur, qu'on s'est plaint dans la jointe du peu de zèle que vous apportez à donner à vos élèves des sujets de compositions à faire chez eux. . .*”²⁷ Er werd dan ook in de vroege jaren 1850 een commissie opgericht ter verbetering van het onderwijs, waarin Charles Carton (1802-1863), oprichter van de Brugse *Société d'Émulation*, een belangrijke rol speelde.²⁸

Wat we hier vooral moeten onthouden over Gregorius, is zijn status als “*den letsten der uitsluitelijke klassieke school die in de*

22 RETSIN, *Geschiedenis van de Brugse Vrije Academie*, p. 108-115, 127-137 en 138-143.

23 SAB, FA, inv. nr. 4, brief van Gregorius aan de academie van 18 september 1835.

24 L. VAN PETEGHEM, *Levenschetsen van Vlaemsche Kunstoefenaeren*, Brussel, 1858.

25 VAN PETEGHEM, *Levenschetsen*, p. 28.

26 ‘Exposition à Bruges. 1er article’, in: *Journal de Bruges*, 9 juli 1840, p. 1; SAB, FA, inv. nr. 12, brief van de academie aan burgemeester en schepenen van 7 april 1838.

27 SAB, FA, inv. nr. 12, brief nr. 9, brief van de jointe aan Gregorius van 28 december 1844.

28 SAB, FA, inv. nr. 17, brief nr. 2, brief van de academie aan burgemeester en schepenen van 16 februari 1852.

Brugsche academie leerde".²⁹ De schilder zou een toen reeds verouderde visie op de kunsten aan de dag hebben gelegd en zijn 'Davidiaanse' vooroordelen over het opkomend romantisme niet zelden hebben geuit. Dat deed hij onder meer op het Brugse salon van 1837, waar hij de doeken van romanticus Nicaise De Keyser (1813-1887) openlijk zou bespot hebben.³⁰ Edward Wallays - Gregorius' eigen oud-leerling - onderging in 1840 hetzelfde lot en nam uit onvrede ontslag als leraar, luttele maanden na het salon.³¹ Korte tijd daarvoor had zich een geschil ontsponnen tussen Gregorius en de leerkracht Frans Karel de Weirdt (1799-1855) rond het bevoordelen van leerlingen die ook in de privé-ateliers van de twee meesters les volgden. Als klap op de vuurpijl nam De Weirdt in 1840 ontslag, vestigde zich in Brussel, opende er een privé-atelier en schreef een methodologische verhandeling.³² Zijn atelier in Brugge werd overgenomen door ... Lodewijk van Peteghem.³³

De twist tussen De Weirdt en Gregorius was er niet enkel één tussen personen, maar ook tussen visies op de kunst en schilderstijl. Gregorius zag het schilderen als tekenen met het penseel daar waar De Weirdt de bredere toets en het schetsmatige – zeker binnen het kunstonderwijs – prefereerde.³⁴ Gregorius hield de eer uiteindelijk aan zichzelf en nam ontslag, weliswaar na zestien jaar directeurschap. Van Peteghem besloot het probleem als volgt: *"Gregorius deed de brugsche kunstschool geen voortgang doen; de schilderklas tot welke ontwikkeling hy geroepen was, bragt weinig of geen goed by, doordat zyne klassieke schilderwyze met den voortgang, dien de kunst sedert eenige jaren gedaen had, niet meer overeenstemde. De ontleedkunde, kende hy zeer goed maer in de*

29 Lodewijk Van Peteghem in: SAB, FA, inv. nr. 91 bis, handgeschreven levensschets van Gregorius door Van Peteghem, 1853.

30 VAN PETEGHEM, *Levenschetsen*, p. 14-15.

31 VAN PETEGHEM, *Levenschetsen*, p. 16; SAB, FA, inv. nr. 16, brief nr.11, brief van de academie aan Wallays van 29 september 1840.

32 VAN PETEGHEM, *Levenschetsen*, p. 14-16.

33 A. SCHOUTEET, *250 jaar Academie voor Schone Kunsten te Brugge 1717-1967 met een studie over Directeur Jan Garemijn als kunstschilder*, Brugge, Stad Brugge, 1970, p. 43.

34 Dit mag gezien worden als de Brugse vertaling van de eeuwige twist tussen de lijn en de kleur, zoals die in Parijs werd uitgevochten tussen Jean Aguste Dominique Ingres (1780-1867) en Eugène Delacroix (1798-1863), en die ook gekend staat als ... *battle of the styles*.

compositie was hy onkundig; den Bybel konde hy niet uitleggen om dat zyne twyfelenden geest, belette die te begrypen, en de Burger of nationale geschiedenis hadde hy nooit door bladert."³⁵

De jointe had dit probleem klaarblijkelijk begrepen en contacteerde vergeefs Ernest Slingeneyer (1820-1894), één van de voornaamste vertegenwoordigers van de romantische school en de brede toets in Brussel.³⁶ Gregorius zou opgevolgd worden door Eugène Van Maldeghem uit Dentergem, leerling van de Antwerpse romanticus Gustaaf Wappers (1803-1874), overtuigd katholiek en Romeprijslaureaat van 1838. De auteur van vele religieuze of nationale historiestukken was uit stilistisch oogpunt geen onaardig alternatief voor Slingeneyer.³⁷ Van Maldeghem nam meteen een aantal verbeteringsmaatregelen.³⁸ Nog geen jaar na zijn aantreden vertrok hij echter, ontgoocheld over de verhouding van zijn jaarwedde tot het door hem geleverde werk.³⁹

Na Van Maldeghem was het de beurt aan Wallays. Hij nam het bestuur de volgende jaren de facto op zich, maar pas in 1855 zou de Brugse schilder officieel kunnen solliciteren. In zijn argumentatie pakte hij uit met zijn succesvolle privéleerlingen Cierkens, Van Hollebeke en de broers Legendre, alsook met zijn oude leermeester Antoine-Jean Gros (1771-1835), bij wie hij naar eigen zeggen tot 1838 in de leer was.⁴⁰ Dat hij ook in het atelier van Gregorius in Parijs had

35 VAN PETEGHEM, *Levenschetsen*, p. 17.

36 SAB, FA, inv. nr. 17, brief van de academie aan "Monsieur Slingenier, peintre d'histoire rue royale extérieur 86 à Bruxelles" van 9 december 1851; J. DU JARDIN, *La renaissance du XIXe siècle. L'École de 1830 et les peintres contemporains, (l'art flamand, 4)*, Brussel, 1898. Toen Gregorius' ontslag nog in beraad werd gehouden, was Slingeneyer de sfeer komen opsnuiwen en besliste hij uiteindelijk de functie niet op zich te nemen. SAB, FA, inv. nr. 17, brief van de academie aan Slingeneyer van 9 december 1851.

37 VAN PETEGHEM, *Levenschetsen*, p. 18-19. Deze auteur verdedigde zich in *De Eendragt* én in zijn *Levenschetsen* trouwens openlijk tegen verwijten als zou hij te partijdig zijn inzake Van Maldeghem.

38 SAB, FA, inv. nr. 17, stuk 17, brief nummer 5, situatierapport van 23 maart 1853.

39 Van Maldeghem had gehoopt dat na het afsterven van Gregorius diens pensioen hem te beurt zou vallen, hetgeen echter niet op papier was gezet. SAB, FA, inv. nr. 15, brief nr. 22, brief van Van Maldeghem aan de academie van 5 oktober 1853.

40 SAB, FA, inv. nr. 14, sollicitatiebrief van Wallays aan de academie van 10 oktober 1855. Wallays omschreef zichzelf als "Élève de M^r le Baron Gros à Paris jusqu'en 1838", waarin hij zich mogelijk vergiste van datum aangezien Gros zichzelf in 1835 van het leven beroofde.

vertoefd, liet hij even terzijde.⁴¹ Hendrik Dobbelaere solliciteerde eveneens, maar het werd Wallays die meer dan dertig jaar de academie zou leiden, tot 1887.⁴² Deze directeurscarrière verliep zowat gelijktijdig met die van De Keyser in Antwerpen. Het verschil is echter dat de Antwerpse academie reeds een kwarteeuw onder het bestuur stond van schilders die de romantiek genegen waren.⁴³

NATIONALISME ALS IDEOLOGISCHE DRIJFVEER VOOR NEOGOTISME

Vooraleer te zoeken naar sporen van neogotisme in de Brugse romantische schilderkunst, dienen we eerst te kijken naar de belangrijkste ideologische grond voor deze specifieke retrospectieve reflex. Het nationalisme van het vroege België vulde zonder twijfel die rol in.⁴⁴ Van Biervliet ziet de groei van de neogotiek als verbonden met de opkomst van het nationaal besef en hoewel volgens historicus Tom Verschaffel ook zonder de revolutie van 1830 de romantiek als zodanig in onze contreien zou hebben gebloeid, geeft Christophe Loir mee dat de politieke klasse zeker vanaf 1835 bij uitstek keek naar de romantische schilders - die zich afzetten tegen het classicisme - om 'België' als natie uit te dragen.⁴⁵ In de overgeleverde bronnen uit de Brugse academie zijn een aantal onverholen oproepen terug te vinden die in de lijn van deze nationalistische intenties mogen gezien worden.

41 D. MARECHAL, 'Gregorius, Albert Jacobus Franciscus', in: *Nationaal biografisch woordenboek*, vol. XIX, Brussel, Paleis der Academiën, 2009, kol. 435.

42 SAB, FA, inv. nr. 14, sollicitatiebrief van Dobbelaere aan de academie van 19 september 1855.

43 Zowel Dobbelaere als Van Hollebeke zouden in 1881 een kritisch rapport over het academieonderwijs opstellen dat Wallays als directeur onbekwaam achtte. In 1887, na het realiseren van een vlotte doorstart voor de Stedelijke academie, nam hij ontslag om gezondheidsredenen en kreeg de titel van eredirecteur. Louis Delacenserie, vooral bekend als neogotisch architect-restaurateur, nam het bestuur op zich vanaf 1889 tot zijn dood in 1909. *Académie Royale des Beaux-Arts de Bruges. Question de la mise à la retraite de M. le directeur Wallays*, Brugge, 1881, verslag van 15 april 1881 (bewaard in : PAB, FW, inv. nr. 92 AD 1(2)); SCHOUTEET, *250 jaar Academie*, p. 48.

44 Het (ultramontaans) katholicisme en het opkomende wetenschappelijk onderzoek naar laatmiddeleeuwse schilderkunst gelden tevens als belangwekkende invloeden, maar worden hier buiten beschouwing gelaten.

45 Ch. LOIR, *L'émergence des beaux-arts en Belgique : institutions, artistes, public et patrimoine 1773-1835*, Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 2004, p. 237-238.

De toespraak van secretaris dr. Charles De Net (1787-1852) bij de opening van het eerste Brugse salon, op 24 september 1837 mag als een schoolvoorbeeld gezien worden van wat de 'these van de derde bloeitijd' kan genoemd worden.⁴⁶ Na de Brugse school van de vijftiende eeuw en de Vlaamse of Antwerpse school van de zeventiende eeuw leefde immers bij velen de hoop dat door de economische vooruitgang van België als geïndustrialiseerde natie en de politieke stabiliteit van het unionisme de kunsten opnieuw een hoge vlucht zouden nemen. De Net herinnerde in 1837 ook aan de verjaardag van de septemberrevolutie en zijn hele toespraak was één grote lofzang op de Belgische natie. In zo een natie moest zich wel voordoen wat in het Bourgondische en aartshertogelijke tijdperk was gebeurd: "... *une ère nouvelle et glorieuse a commencé pour l'école flamande*".

Dezelfde hoop klonk in het gelegenheidsgedicht van 1839. De academie had de gewoonte bij de tweejaarlijkse prijsuitreiking een dergelijk gelegenheidsdicht te laten opstellen en op doek te zetten. In 1839 klonk het zesde vers uit dat gedicht "*Wat kunsttuig kan penseel en beitel evenaren, Bestuurd door ryke vindingkracht, Toen zy het nakroost doen de wonderen aenstaren Van 't overheerlyk voorgeslacht! Hergeven ze ons niet de ed'le leeuwen, Dier felgeschokte middeleeuwen, Die, gloeyende aen het hoofd van 't heir, De in roofgegroeide kop in eigen bloed deed baden; Toen 't noord op Belgiesch grond zyn moordlust kwam verzaden! Ja, beitel en penseel geeft ons die helden weêr.*"⁴⁷ Zoals later duidelijk zal worden, viel deze oproep niet in dovenmansoren, aangezien bepaalde Brugse historieschilders op het eerstvolgende salon de middeleeuwen als periode uitkozen.

Net als jointevoorzitter Olivier Roels (1766-1840), die in 1830 lid was van het Nationaal Congres, was ook zijn opvolger en latere gouverneur Adolphe De Vrière (1806-1885) een Belgischgezinde ad-

46 SAB, FA, inv. nr. 5. "Discours" (kladversie); SAB, FA, inv. nr. 196, séance 23: Séance solennelle d'ouverture de l'exposition. Voor de 'these van de derde bloeitijd', zie onder meer T. VERSCHAFFEL, 'Voorbeelden. Monumenten voor historische figuren', in: F. SEBERECHTS (ed.), *Duurzamer dan graniet: Over monumenten en Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 2003, p. 29.

47 *Feest-galm... den 6 augustus 1839*, Brugge, 1839, p. 5 (bewaard in: SAB, FA, inv. nr. 91).

vocaat.⁴⁸ Van De Vrière is dan ook een bijzonder patriottistische discours bewaard uit 1842.⁴⁹ De Vrière lanceerde een duidelijke oproep tot nationaal gekleurde historieschilderkunst en vroeg zich af waar de Brugse Wappers en De Keyser bleven. Wie zou in steen en op doek de heropleving van de Vlaamse school van Rubens vatten? Immers: "La Peinture s'est souvenu qu'il avait existé une École Belge comme il avait existé une Nationalité Belge, et ses plus dignes enfans [sic] secouant l'inspiration étrangère, se sont mis aussitôt à reconstruire cette École"⁵⁰.

Uit deze drie voorbeelden blijkt reeds dat bij de heropleving van de kunsten in Brugge zeker niet enkel naar de Vlaamse Primitieven werd gerefereerd. Die vaststelling komt ook naar voor uit de veelheid aan andere toespraken en gelegenheidsgedichten die de zeventiende eeuw of zelfs het classicisme voorop stelden. Het pantheon van aanbeden oude meesters was zo omvangrijk als het divers was. Nu en dan verschenen de meest vergeten en tot op vandaag weinig gecanoniseerde namen als te volgen voorbeelden.⁵¹

Vlaams-nationalisme als grond voor middeleeuws geïnspireerde romantische kunst klinkt aannemelijk, maar in die redenering sluipt een anachronisme, aangezien in de Belgische beginjaren en de hier behandelde hoogdagen van de romantiek de 'Vlaamsgezindheid' werd ingekapseld in een Belgisch project. In het discours van De Vrière uit 1842 is bijvoorbeeld mooi te zien hoe in de eerste jaren na de revolutie 'Vlaams' en 'Belgisch' allesbehalve tegengestelde begrippen waren.⁵² De Vrière had het dan ook over "... d'avoir une

48 C. BEYAERT, *Biographies des membres du Congrès national*, Brussel, 1930, p. 91; A. VAN DEN ABEELE, *De Balie van Brugge. Geschiedenis van de Orde van advocaten in het gerechtelijk arrondissement Brugge (1810-1950)*, Brugge, Vanden Broele, 2009, p. 156-157 en 200.

49 SAB, FA, inv. nr. 91, "Discours prononcé par Monsieur Adolphe de Vrière .... 7 Février 1841. p. 8-9.

50 Adolphe De Vrière in: SAB, FA, inv. nr. 91, "Discours prononcé par Monsieur Adolphe de Vrière .... 7 Février 1841. p. 8.

51 Daarenboven werd Van Eyck ook altijd maar om dat éne legendarische feit geëerd, met name zijn vermeende uitvinding van de olieverf daar waar, wanneer men over Rubens sprak of schreef, vaak een woordje aan diens schilderkunst werd gewijd. Van Eyck werd binnen deze bronnen in Brugge gepercipieerd als een soort Zeuxis of Apelles, een mythisch schilder wiens talent, roem en inventiviteit op zich voldoende waren voor een plaats bovenaan het pantheon, maar wiens eigenlijke artistieke productie vaak werd genegeerd.

52 T. VERSCHAFFEL, 'Voorbeelden', p. 26.

école exclusivement flamande exclusivement Belge, dont les destinées impérissables comme la source où elle a puisé ses matériaux, ne sauraient périr désormais qu'avec le sentiment national."⁵³

De oprichting van standbeelden voor kunsthistorische helden is ook voor Brugge een dermate omvangrijk verhaal dat binnen dit artikel onmogelijk de rol van de academie in het Brugse luik van deze geschiedenis uitgebreid kan worden behandeld. We beperken ons tot een aantal belangrijke feiten, die betrekking hebben op Wallays.

Tijdens de feesten van het salon van 1846, die in het teken van het standbeeld voor Simon Stevin (1548-1620) stonden, kregen de 'Brugse' Vlaamse Primitieven allemaal tijdelijk een standbeeld, of althans iets wat daarvoor moest doorgaan. Onder leiding van stadsarchitect Jean-Brunon Rudd (1792-1870) werd immers een gigantisch decoratieprogramma uitgewerkt voor de Markt waarbij historische personages, die volgens bepaalde selectiecriteria hadden bijgedragen aan de Brugse geschiedenis, geëerd werden met een geschilderde trompe-l'oeil sculptuur. Er was een hiërarchie voorzien met onderscheid tussen standbeeld, buste (groot of klein) en médaillon. Deze *ranking* geeft een unieke tussenstand van de herwaarderingsgeschiedenis en de omgang met de lokale kunstgeschiedenis in Brugge halfweg de negentiende eeuw.⁵⁴ Bovenaan de hiërarchie prijkte de groep Breydel & de Coninck en de groep van de drie Van Eycks (Jan, Hubert en zus Margareta). Ook de individuele Memling en Jacob Van Oost kregen de groot-

53 Adolphe De Vrière in: SAB, FA, inv. nr. 91, "*Discours prononcé par Monsieur Adolphe de Vrière .... 7 Février 1841*", p. 9. Een vijftiental jaar later zou de eerder vermelde Van Peteghem de aversie van Gregorius voor de romantiek van Wappers wel kaderen in een anti-Vlaamse ingesteldheid. Het verfoeide classicisme van Jacques-Louis David, "*den aertsuyand der vlaemsche schilderwyze*", stond hier nogmaals lijnrecht tegenover de romantische school. In de autografische en handgeschreven versie van Van Peteghems relaas uit 1853 – mogelijk een kladversie – die bewaard wordt in het Brugse stadsarchief stond David nog omschreven als "*de vyand der Vlaemsche schilderschool*" wat dus nog wat werd opgedreven in de gedrukte versie van 1858. Van Maldeghem was volgens Van Peteghem dan wel weer een "*vlaemsch talent*". Zie: SAB, FA, inv. nr. 91 bis, handgeschreven levensschetsen van Gregorius door Van Peteghem, 1853. VAN PETEGHEM, *Levenschetsen*, p. 14.

54 E. VEYS en P. BOGAERTS, *Notice biographique des hommes illustres dont les statues, bustes et médaillons décorent de nouveau la grand'place de la ville de Bruges, à l'occasion des fêtes de septembre 1850*, Brugge, 1850, p. V-VIII.

ste eer, naast nog een aantal zestiende- en zeventiende-eeuwse Bruggelingen. Een grote buste was er voor – wat de kunstenaars betreft – Pieter Pourbus (1523-1584), Lodewijk de Deyster (ca. 1660-1711) en Lanceloot Blondeel (1498-1561), terwijl onder andere Rogier van der Weyden (ca. 1400-1464), Antoon Claeyens (ca. 1536-1613), Frans Pourbus (1545-1581), Jacob Van Oost de jonge (1637-1713) en Anna de Deyster (1690-1747) een kleine buste kregen. Suvée en Calloigne kwamen eveneens slechts in die laatste categorie voor en rococoschilder Jan Garemyn (1712-1799) en de Brugse classicisten Ducq, Odevaere, Kinsoen (1771-1839) en Duvivier (1762-1837) werden slechts een medaillon waard geacht.⁵⁵

Wat deze geschilderde standbeelden nog belangrijker maakt binnen deze studie, zijn de contemporaine schilders die ze vervaardigden. Bruno Van Hollebeke moest met spijt in het hart passen voor de opdracht, maar Hendrik Dobbelaere nam alleszins het standbeeld voor historieschrijver Jacob de Meyere (1492-1552) voor zijn rekening.⁵⁶ Jan Cierkens had de nog ambitieuzere taak de groep Van Eyck zowel als Jacob Van Oost de Oude uit te werken.⁵⁷ Ook Wallays en Bernard Cloet hielpen mee en maakten later – net als Cierkens – in hun subsidieaanvragen of sollicitatiebrieven voor functies binnen de academie melding van hun schilderwerk voor de Stevinfeesten in 1846.⁵⁸ Cloet schilderde onder meer de “*groupe colossale représentant Jan Breydel & Pierre De Coninck*”.⁵⁹ Op Cierkens’ plakkaat *Van Eyck, (Jean), (Groupe)* opgesteld in de hoek van de Markt tegenover de Vlamingstraat, figureerde ook de zus Margareta, volgens de literatuur van toen een maagdelijke vrouw die net als haar broers miniaturen vervaardigde. Zij vertoonde in 1846 echter overeenkomsten met het door Jan Van Eyck geschilderde portret uit 1439 van die andere Margareta, zijn echt-

55 A. VANHOUTRYVE, *Brugse stand- en borstbeelden. Historische analyse en retrospectieve*, Brugge, Schoonbaert, 1989, p. 78-85.

56 SAB, FA, inv. nr. 222, brief nr. 24, brief van Van Hollebeke aan de academie van 27 juni 1846; ‘Simoen Stevin’, in: *De Nyverheid*, 2 augustus 1846, p. 1.

57 ‘Simoen Stevin’, in: *De Nyverheid*, 2 augustus 1846, p. 1.

58 SAB, FBA, inv. nr. XIII B 47 (1845-48), subsidieaanvraag van Jan Cierkens van 5 februari 1847; SAB, FA, inv. nr. 14, sollicitatiebrief van Edward Wallays van 10 oktober 1855; SAB, FA, inv. nr. 14, sollicitatiebrief van Bernard Cloet van 11 september 1862.

59 SAB, FA, inv. nr. 14, sollicitatiebrief van Bernard Cloet van 11 september 1862.

genote (Brugge, Groeningemuseum).⁶⁰ De beide broers droegen kaproenen met lierepijpen die ze over de schouder hadden hangen.

In 1867 maakte Wallays samen met onder andere Henri Dobbelaere en Eugene Legendre deel uit van een commissie die Hendrik Pickerys' (1828-1894) standbeeld voor Hans Memling moest gaan keuren.⁶¹ Dobbelaere zou een groot pleitbezorger worden voor een permanent standbeeld voor Memling, de meester rond wie de romanticus een anekdotisch historiestuk presenteerde in 1856. "Hemling [zoals Memling toen vaak werd genoemd] *est la gloire artistique la plus élevée et aujourd'hui la plus respecté de nos artistes brugeois (...)* C'est au milieu de la ville gothique que cette belle figure devrait se trouver, là où les constructions n'ont pas encore perdu tout leur caractère!"⁶² Toen op 3 september 1871 Memling uiteindelijk plechtig zijn plaats kreeg in Brugge, eerde men ook Wallays als academiedirecteur.⁶³

DE ZES BRUGSE SALONS TUSSEN 1837 EN 1866

DE BRUGSE SALONS: EEN QUADRIËNNALE DROOM

Het oeuvre van schilders als Wallays vond tijdens de negentiende eeuw in de eerste plaats haar weg naar het publiek via de zogenaamde salons. In België bestond de traditie van de triënnale salons waarbij Gent, Antwerpen en Brussel elkaar afwisselden om de jaarlijkse hoogmis van de academische beeldende kunsten te organiseren. In Brugge koesterde men zowel bij de stedelijke overheid als bij de jointe de wens aan dit rijtje te worden toegevoegd "pour la mettre sous ce rapport au même rang que les autres grandes villes du Royaume".⁶⁴ Uiteindelijk zouden in Brugge zes

60 A. MICHIELS, *Les peintres brugeois*, Brussel, 1846, p. 6-8; VEYS en BOGAERT, *Notice biographique*, p. 92-93.

61 SAB, FBA, inv. nr. XIII B 108 (1867-1871), Dossier *statue en marbre de Jean Hemling*, brief aan de burgemeester en schepenen, ongedateerd.

62 Hendrik Dobbelaere in: SAB, FBA, inv. nr. XIII B 108 (1867-1871), Dossier *statue en marbre de Jean Hemling*, brief van Dobbelaere aan de academie van 14 juni 1867.

63 VANHOUTRYVE, *Brugse stand- en borstbeelden*, p. 137-143.

64 SAB, FA, inv. nr. 203, bijlage bij "Liste des personnes auxquelles la subscription pour subvenir aux frais...".

salons met medewerking van de academie georganiseerd worden in 1837, 1840, 1843, 1846, 1850 en 1866. Hoewel de salons buiten het officiële triënnale circuit plaatsvonden, waren - met uitzondering van het jaar 1843 - alle Belgische en buitenlandse kunstenaars welkom. De tentoonstellingen gingen behalve in 1843 en 1850 door in de Hallen. Om de kunsten te ondersteunen werd een loterijstelsel gelanceerd waarbij een door de academie samengestelde commissie een aantal werken aankocht die dan verloot werden onder intekenaars of contribuanten.

OUDE & NIEUW HAND IN HAND

Hoewel de hedendaagse kunst voorop stond, was de oude kunst bij de Brugse salons nooit ver weg. Het eerste salon van 1837 was bijvoorbeeld een dubbeltentoonstelling met afdelingen hedendaagse en oude kunst. In 1843, toen de concurrentie van het Antwerpse salon te groot werd geacht, werd het salon voorbehouden voor West-Vlaamse kunstenaars. Dit tekort werd gecompenseerd door een net verkregen collectie plaasteren afgietsels naar beelden uit het Louvre en naar reliëfs van Bertel Thorwaldsen (1770-1844).⁶⁵ Men verdubbelde er zelfs de toegangsprijs voor maar het aantal bezoekers bleef dat jaar teleurstellend laag.⁶⁶ In 1846 viel het salon samen met de oprichting van het standbeeld voor Stevin.⁶⁷ Er werd voor die gelegenheid een luik oude kunst voorzien dat deze keer volledig gewijd was aan vader (1603-1671) en zoon Jacob Van Oost (1637-1713) met in totaal vijfenzeventig werken. Dit kunstenaarsduo kende op het salon van 1837 reeds een revival.⁶⁸ In 1850 werd de oude kunst vertegenwoordigd door een salongedeelte met kopieën naar oude meesters.

Wat echter opvalt aan al deze initiatieven, waarbij de oude met hedendaagse kunst werd gecombineerd, is dat de nadruk allesbehalve op de lokale 'Brugse school' van de late middeleeuwen kwam te liggen. De Net sprak in zijn openingsspeech van 1837

65 SAB, FA, inv. nr. 16, brief nr. 21, brief aan A. Devrière van 2 juli 1843.

66 SAB, FA, inv. nr. 16, brief nr. 23, brief van de jointe aan burgemeester en schepenen, ongedateerd.

67 SAB, FA, inv. nr. 12, brief nr. 17, brief van de academie van 10 mei 1845.

68 *Exposition de 1846*, p. 18-31 + *supplément n° 1* (4 pagina's).

over een “*Conception heureuse et nouvelle, idée fertile en résultant! Puisque l’émulation et la comparaison ont toujours été les agents les plus puissants de l’induction et du progrès.*”⁶⁹ De Net doelde daarbij vooral op de *école flamande* van de zeventiende eeuw. In het salononderdeel oude kunst maakte blijkbaar vooral Rubens furore omwille van een nooit eerder vertoond portret, samen met de Van Oosts die kunsthistorisch eerherstel kregen.⁷⁰ “*Brugge plaetst hem onder zyne grootste schilders (. . .) Naeuwkeurige teekening. Stout in koloriet, ervaren in samenstelling*”, aldus het opschrift onder het tijdelijke standbeeld voor Jacob Van Oost de oude door Cierkens zes jaar later.⁷¹ Samen met dit eerherstel nam ook de romantische recuperatie van de Van Oosts onder negentiende-eeuwse Brugse kunstenaars een bijzonder snelle vlucht, zeker in vergelijking met de Brugse laatmiddeleeuwse schilderkunst. In het lijstje van kunstenaars die op de Brugse of triënnale salons werk naar of over Jacob Van Oost exposeerden, blinkt ook de naam van Wallays.⁷² Hij verwerkte de oude meester meteen na de tentoonstelling van

69 SAB, FA, inv. nr. 5. “Discours” (kladversie); SAB, FA, inv. nr. 196, séance 23: Séance solennelle d’ouverture de l’exposition.

70 SAB, FA, inv. nr. 196, *Séance solennelle de la distribution des médailles d’honneur.*; SAB, FA, inv. nr. 16, situatierapport 1838: “*Notre exposition a surtout relevé la réception de notre célèbre compatriote Van Oost, trop longtems [sic] ignoré, et dont les magifiques tableaux ont étonnés les connaisseurs.*”

71 ‘Simoen Stevin’, in: *De Nyverheid*, 2 augustus 1846, p. 1.

72 Dit lijstje bestaat naast Wallays en Petit uit de Brugse graveur Pieter-Jan De Vlamynck (1795-1850) (twee werken naar Van Oost, 1838; een zelfportret van Van Oost, 1846); beeldhouwer Dominique Van Wedevaldt (een buste, 1843); de Gentenaar Constant De Surgeloose (portretten van de beide Brugse barokschilders, 1846); Cierkens en Dobbelaere (kopieën naar de oude meesters, 1843); [Pierre?] De Pauw (tekening naar Van Oost, 1850); en J.-G. Canneels (kopie naar Van Oost, 1850). Toen in 1866-1869 bij de bouw van het nieuwe Brugse theater twee nieuwe straten het licht zagen, viel de keuze voor de straatnaam tevens op Van Oost, naast de musicus Adriaan Willaert (ca. 1480-1562). *Notice des productions de peinture, sculpture, architecture, gravure, dessin, etc. d’artistes vivants exposées au muséum de l’académie le 30 juillet 1838*, Gent, 1838, p. 44. Hoewel “D. Vlamynck, Graveur, à Bruges” staat vermeld, gaat het meer dan waarschijnlijk om Jean-Pierre de Vlamynck; *Exposition de 1843. Notice des ouvrages de peinture, sculpture, lithographie et dessin, exposés au salon, Brugge, 1843*, p. 14; *Exposition de 1846*, p. 11; *Exposition de 1846, Supplément n° 3*, p. 11; SAB, FA, inv. nr. 222, brief nr. 16, brief van Dobbelaere en Cierkens aan de academie van 13 [juli 1846]; SAB, FA, inv. nr. 207, brief nr. 23, brief van de academie aan Van Hollebeke van 14 juli 1846; ‘Bruges’, in: *Journal de Bruges*, 9-10 mei 1850, p. 1; *Exposition de tableaux et d’autres objets d’art à Bruges*, Brugge, 1850, p. 45; A. SCHOUTEET, *De straatnamen van Brugge*, Brugge, Vanden Broele, p. 13 en 90.

1846 in een kunstenaarsanekdote, *Een familiefeest bij Jakob Van Oost, een bekende schilder in Brugge in 1650*.⁷³ Een andere belangrijke episode uit deze herwaarderingsgeschiedenis staat op naam van de lithograaf Jacob Petyt (1822-1871). Hij zou door het salon van 1846 geïnspireerd zijn om later een heus Van Oost gravurealbum te vervaardigen. Zijn redenering klonk dan ook dat, waar Antwerpen Rubens en Van Dyck had, Brugge fier mocht zijn op haar Van Oosts.⁷⁴ Deze vergelijking raakt mogelijk de kern waar de Van Oost-herwaardering rond draaide. Men leek in Brugge tijdens de romantische periode bij Van Oost ijverig op zoek naar een lokaal hoogtepunt uit die Antwerpse eeuw, de eeuw van Rubens. De schilderkunstige recuperatie en eerbewijzen zijn althans talrijk in vergelijking met wat de Vlaamse Primitieven tijdens de romantische periode opleverden. Dat het bij Van Oost nooit tot een standbeeld kwam, is zelfs merkwaardig te noemen.

Ook wat de kopieën betrof is een gelijkaardige tendens in Brugge te ontwaren. Het kopiëren van oude meesters is net één van de meest zichtbare parameters voor de kunsthistorische canon op een bepaald moment. Net als alle andere aanwezige kopieën van in totaal twaalf schilders in het luik van 1850 stelde Hendrik Dobbelaere unisono werk voor naar zeventiende- of achttiende-eeuwse meesters.⁷⁵ Hij en Cierkens kopieerden in 1846 ook naar Van Oost op het salon. De panelen van de Vlaamse Primitieven in het academiemuseum en het Sint-Janshospitaal werden echter nauwelijks gekopieerd, zo blijkt uit het antwoord op een bevraging daarover in 1867.⁷⁶

73 *Académie Royal de Gand. XXe Salon triennal. Notice des ouvrages de peinture, sculpture, architecture, gravure, dessin etc. d'Artistes vivants, exposées au musée de l'académie*, Gent, 1847, p. 30.

74 L. VAN BIERVLIET, 'J. Petyt en een J. Van Oost Album', in: *Biekorf*, 84(1984), p. 234.

75 *Exposition de tableaux*, 1850, p. 45-48.

76 SAB, FBA, brief van de academie van Doornik aan het gemeentebestuur van Brugge van 11 december 1867; SAB, FBA, inv. nr. XIII B 120 (1868-1881), dossier *Musées de tableaux 1868*, brief van burgemeester en schepenen aan de academie van Doornik van 7 januari 1868. Wallays kopieerde wel, net als Hendrik Dobbelaere, werken van Pieter Pourbus en in 1843 zou Pieter De Vlaminck Memlings werk in Sint-Jan lithograferen. SAB, FA, inv. nr. 14, brief van Dobbelaere aan de academie van 3 april 1855; L. DE FOERE, *Compte rendu du travaux du congrès tenu à Bruges, les 22, 23, 24 et 25 Août 1887 sous la direction de la société d'émulation de Bruges*, Brugge, 1888, p. 356; *Exposition de 1843* (1843), p. 8.

De zes Brugse salons zijn wat betreft het niveau van de tentoonstellende kunstenaars en de bezoekersaantallen zeker niet over één kam te scheren. De 999 oude en hedendaagse werken van veelal grote niet-Brugse meesters in 1837 vormden zeker een sterk begin. De (ere-) medailles gingen dan ook allen naar niet-Bruggelingen, afgezien van graveur François de Hondt (1786-1862) en collectionneur Steyaert-Vanden Bussche. Een van de eremedailles ging naar de Antwerpenaar Nicaise Dekeyzer die met zijn *Slag der Gulden Sporen* evenveel lof oogstte als bij de "première" ervan in Brussel het jaar voordien.⁷⁷ Hendrik Conscience zou door het werk zijn geïnspireerd tot het schrijven van zijn *De leeuw van Vlaanderen*, wat een hele resem kunstenaars zou beïnvloeden tot gewichtige historiestukken.⁷⁸ De Keysers doek is echter meteen een eerste voorbeeld van hoe een Brugs gekleurde middeleeuwse geschiedenis of anekdote door een niet-Brugse meester voor het eerst op doek werd gezet binnen de romantische schilderkunst. Later zouden weliswaar meerdere Brugse schilders dit voorbeeld volgen, na de popularisering door Conscience's roman (waarnaar in de saloncatalogi expliciet werd verwezen). Ook de Gentenaar Felix de Vigne (1806-1862) was een vaste gast in Brugge. Met zijn *De dood van Maria Van Bourgondië*, die in 1837 te zien was, was het opnieuw een niet-Bruggeling die als eerste een lokaal middeleeuws thema verwerkte. Maria Van Bourgondië werd één van de favoriete figuren binnen de romantische recuperatie en in 1840 nam Bruno Van Hollebeke het thema van de Vigne over.⁷⁹

77 D. MARECHAL, 'Over romantiek en nog veel meer. De Belgische schilderkunst ten tijde van koning Leopold I in een ruime context', in: MARECHAL, VANDEPITTE en ROSSI-SCHRIMPF, *Romantiek*, p. 11-17.

78 M. HOLTHOF, 'Historische schilderkunst in de 19de eeuw' in: OKV, 36, nr. 4, 1998, p. 24.

79 T. VERSCHAFFEL en J. TOLLEBEEK, 'De grote momenten', in: R. HOOZEE, J. TOLLEBEEK en T. VERSCHAFFEL (eds.), *Mise-en-scène. Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw* [tentoonstellingscatalogus], Gent, MSK, 1 december 1999-19 maart 2000, p. 39; 'Exposition de Bruges. 2me article', in: *Journal de Bruges*, 11 juli 1840, p. 1.

We hebben de contemporaine kunstkritieken uit het liberale *Journal de Bruges* met extra aandacht bestudeerd daar ze de meest vooruitstrevende perceptie van kunst binnen Brugge zouden moeten vertegenwoordigen. Uit deze kunstkritieken weerklinkt enerzijds hoe men de Brugse kunstscène en kunstenaars afwoog tegenover de bezoekende niet-Bruggelingen. In 1840 bijvoorbeeld bleek de jonge garde Brugse meesters vaak leerlingen van Wappers te zijn en de anonieme criticus maakte het onderscheid tussen “*sans trop de défaveur*” (waartoe Cloet behoorde) en geïmproviseerde en minder geslaagde schilders (Cierkens, Van Hollebeke en Aimée Danneels).⁸⁰ Wallays kan in zekere zin dé man van het salon van 1840 genoemd worden. Hij exposeerde er immers voor eigen publiek maar liefst tweeëntwintig werken met als *chef d’oeuvre* zijn gehistoriseerd genrestuk De schouw van het Brugse Vrije.⁸¹ Wallays’ numerieke overheersing was volgens de criticus echter weinig overtuigend.⁸² Echt lovende woorden over Wallays rolden trouwens nooit uit de pen van het *Journal de Bruges* en ook bij zijn overlijden was men bijzonder karig met lofbetuigingen. Zijn gehistoriseerd genrestuk *Zicht in de Sint-Annakerk* dat de zeventiende eeuw opriep werd al even koel ontvangen, maar ook de commissie dong een kwart af op Wallays’ aanvankelijke prijs van duizend frank.⁸³ Die gedeelde smaak was er ook in 1866. Zijn duurste werk was het genrestuk *Een huwelijk in 1600*, waarvan de prijs op 1600 frank was bepaald, en ook het *Journal de Bruges* was er meer voor te vinden dan Wallays’ *Ochtendzicht in de Sint-Jacobskerk* of zijn Memlinglegende waarop verder dieper wordt ingegaan.⁸⁴

80 ‘Exposition à Bruges. 1er article’, in : *Journal de Bruges*, 9 juli 1840, p. 1.

81 *Exposition de Bruges 1840. Notice des ouvrages de peinture, sculpture, architecture, gravure, ciselure, lithographie et dessin*, Brugge, 1840, p. 25-26 en 28.

82 ‘Exposition à Bruges. 1er article’, in : *Journal de Bruges*, 9 juli 1840, p. 1.

83 A.C., ‘Exposition de 1848. Deuxième salon’, in : *Journal de Bruges*, 5 augustus 1846, p. 2; SAB, FA, inv. Nr. 207, brief nr. 29, brief van de academie aan Wallays van 23 juli 1846.

84 SAB, FA, inv. nr. 227, brief van Wallays aan de academie, s.d.; H. VERSNAEYEN, ‘Exposition de tableaux et objets d’art au local des halles à Bruges. Troisième article’, in : *Journal de Bruges*, 25 september 1866, p. 1.

Het *Journal de Bruges* liet zich echter ook enkele meer algemene beschouwingen over de richting van de kunst en haar kwaliteit ontvallen. Zo verheugde men zich in 1837 over het uitblijven van al te veel schilderijen naar *Notre Dame de Paris*, de roman van Victor Hugo (1802-1885). Op de triënnale salons hadden werken met Quasimodo en Esmeralda blijkbaar erg veel plaats ingenomen. Zes jaar later onderschreef men in dezelfde krant vreemd genoeg het succes van Bruno Van Hollebekes *Laatste momenten van een ter dood veroordeelde* (Brugge, Groeningemuseum), een doek dat nochtans openlijk op een werk van Victor Hugo was gebaseerd.⁸⁵ In 1850 vroeg men zich bij de krant af waar de grootse historiestukken van weleer waren gebleven. "... *la bannière de l'école romantique*" was bij de jonge garde blijkbaar gaan tanen, net als het succes van het salon trouwens.⁸⁶

De jaren voordien had de criticus over het algemeen de middeleeuwse en andere historische thema's met open armen verwelkomd. Bij dit soort werk waren echter niet te missen aandachtspunten. Zo kreeg Edouard De Biefve (1808-1882) ervan langs voor wat betreft zijn historiestuk over Karel V: "*Nous ne savons pas pourquoi il n'a pas cherché à reproduire les traits de ce grand personnage: il aurait pû, cependant, en consultant les gravures de cette époque, se rapprocher davantage de la vérité historique. (...) une étude sérieuse de l'histoire lui est indispensable.*"⁸⁷ Ook in de gedragingen van historische personages diende de schilder de val van het anachronisme te ontlopen, zo bleek uit andere kritieken uit dezelfde krant.

Een stilistisch teruggrijpen naar de laatmiddeleeuwse kunst, zoals Henri Leys dat rond die periode op doekzette of zoals de Bruggeling Edmond Van Hove (1851-1913) dat wat later zou doen, was echter *not done*. Die opinie haalde de krant naar aanleiding van een werk van Hermann Schmitz (1812- ca. 1870) uit Dusseldorf in 1846.⁸⁸

85 C., 'Exposition de Bruges', in: *Journal de Bruges*, 18 juli 1843, p. 1.

86 A.C., 'Exposition de peinture, sculpture, etc. Première partie', in: *Journal de Bruges*, 17 sept 1850, p. 1.

87 FLORENT, 'Feuilleton. Beaux-Arts. - Salon de Bruges. 2ème Article', in: *Journal de Bruges*, 3 oktober 1837, p. 2.

88 *Exposition de 1846*, nr. 84; U. THIEME en F. BECKER (eds.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig, Verlag von E.A.

“L'école de Düsseldorf a voulu de nos jours ressusciter la peinture du X^{IV}e et et [sic] du X^Ve siècle (...) s'il est un contre-sens inqualifiable, c'est celui de vouloir faire renaître à notre époque positive un genre qui a fait son temps et qui représentait admirablement la foi naïve de moyen-âge. Il serait difficile et parfaitement inutile de façonner aujourd'hui le public instruit a ces formes roides et guindées que la pureté des types et la quiétude des expressions peuvent seules faire pardonner aux peintres de moyen-âge.”⁸⁹

Veertien jaar na het laatste, door de academie mee ingerichte salon werd met een zekere minachting teruggekeken op het salon in kwestie. In 1879-80 had men er goede hoop op dat de nieuwe *Cercle Artistique Brugeois* met haar grootse internationale salon een nieuw begin voor het Brugse tentoonstellingswezen zou betekenen en Brugge alsnog tot de vierde stad in het circuit zou maken.⁹⁰

MEDIËVISTISCH ROMANTISCH HISTORISME DOOR BRUGSE KUNSTENAARS

De jaren 1835-1850, waarmee de eerste vijf Brugse salons samen- vallen, worden door auteurs als Christophe Loir, Marc Holthof, Jo Tollebeek en Tom Verschaffel als de hoogdagen van de Belgische nationale geschiedschrijving en romantische geschiedschildering gezien.⁹¹ De onderwerpen en inspiratie kwamen dan ook in eerste instantie uit het nationaal verleden waardoor kunst en historiografie erg dicht in elkaars vaarwater kwamen. Zo werden in contemporaine saloncatalogi – ook in Brugge – niet zelden hele geschiedenissen overgenomen om duidelijk te maken welke episode het schilderij in kwestie nu net verbeeldde. Lut Pil onderscheidt twee cruciale aandachtspunten bij het fabriceren van een geslaagd historiestuk.⁹² Eerst en vooral diende de schilder de waarachtigheid en feitelijkheid te respecteren. De verschillende critici van het

Seemann, (1936), vol. XXX, p. 176.

89 A.C., 'Exposition de 1846', in: *Journal de Bruges*, 9-10 augustus 1846, p. 1.

90 "X", 'Feuilleton du Journal de Bruges. La salon', in: *Journal de Bruges*, 2 januari 1880, p. 1.

91 HOLTHOF, 'Historische schilderkunst in de 19de eeuw', p. 9-10; LOIR, *L'émergence des beaux-arts en Belgique*, p. 237 e.v.; J. TOLLEBEEK en T. VERSCHAFFEL, 'Natie, geschiedenis en legitimatie', in: HOOZEE, TOLLEBEEK en VERSCHAFFEL (eds.), *Mise-en-scène*, p. 19.

92 L. PIL, 'Quasimodo of Apollo? De romantische historische verbeelding en de beperkingen van het 'heroïsche' monument in het jonge België (1830-1860)', in:

Journal de Bruges hamerden zoals gezien ook op die archeologische reflex, gaande van de schoonheid en het gedrag van bepaalde historische figuren tot de historische gelijkenis met hun bewaarde portretten. De collectie laatmiddeleeuwse panelen gaven Brugse schilders de gelegenheid zich te bekwamen in het verbeelden van de mediëvistische gewoonten, kostuums, portretten, ... Ten tweede is er de keuze van het specifieke moment en de handeling die op doek werd gezet. Pil vat deze eis samen door te stellen dat de gekozen nationale helden dienden uit te blinken in “*politieke grootsheid in tijden van strijd, culturele grootsheid in tijden van vrede.*”⁹³ De facto betekende dit militaire leiders enerzijds, en kunstenaars anderzijds. Diezelfde figuren verschenen in steen gehouwen en in brons gegoten op de Belgische pleinen, zeker vanaf 1835.⁹⁴ De scène op het doek kon pas haar beoogde effect als resultaat hebben wanneer die grootsheid aanwezig was. Het najagen van een effect, mensen beroeren, hen enthousiasmeren voor de Belgische natie stond bij de romantiek centraal. Tegelijkertijd inspireerde en enthousiasmeerde het nationale gevoel de schilders.⁹⁵

Binnen de vraagstelling van dit artikel is het van belang te weten te komen of de Brugse historieschilders meer dan anderen, in richting van het middeleeuwse verleden keken. Kozen zij hun onderwerpen voor historiestukken uit de lokale middeleeuwse geschiedenis meer dan uit andere periodes of geografische entiteiten? Waren het de (oud-) leerlingen van de Brugse academie die op zoek gingen naar nieuwe thema's in de rijke geschiedenis of volgden zij in deze keuzes veeleer de Antwerpse, Gentse, Brusselse of zelfs buitenlandse collega's? Ging het bij de verbeelding van anekdotes uit de levens van oude schilders in de eerste plaats om de Vlaamse Primitieven? De casus van Wallays *Filips de Goede bezoekt het atelier van Jan Van Eyck* moet duidelijk maken hoe in zo'n geval met dat verleden werd omgegaan.

TOLLEBEEK, ANKERSMIT en KRUL (eds.), *Romantiek en historische cultuur*, p. 255-258.

93 PIL, 'Quasimodo of Apollo?', p. 255.

94 VERSCHAFFEL, 'Voorbeelden. Monumenten voor historische figuren', p. 25-30; LOIR, *L'émergence des beaux-arts en Belgique*, p. 247.

95 T. VERSCHAFFEL, *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties*, Turnhout, Brepols, 1987, p. 33-37.

NATIONALE HELDENDADEN

Breydel & De Coninck als evidente Brugse keuze

Het Brugse aandeel in de Guldensporenslag maakt dat Brugse schilders die 's lands grootsheid in de verf wilden zetten logischerwijs het vlugst bij de gebeurtenissen van 1302 belandden, zeker na de verschijning van *De leeuw van Vlaanderen* in 1838. Alle cruciale ingrediënten, zoals de heroïek, het anekdotisme en de mogelijkheid tot het bereiken van effect waren in deze episode aanwezig en maakten ze als het ware een gedroomd onderwerp voor romantische historiestukken. Over de gebeurtenissen uit 1302 circuleerde in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden al een werk van Prudens Van Duyse (1804-1859) uit 1824 dat in Brugge door de lokale Letterkundige Maatschappij werd bekroond.⁹⁶ Het was echter de Antwerpenaar De Keyser die het met succes tot een bekend historiestuk verwerkte. Het is dan misschien aanlokkelijk om de daaropvolgende Brugse verbeeldingen van 1302 als een direct gevolg te zien van het schilderij van De Keyser dat ook in 1837 in Brugge werd getoond. Bij uitstek na het verschijnen van Conscience's versie van de feiten leek de Groeningethematiek een hapklare brok voor historieschilders. Vergelijkbaar is het gelegenheidsgedicht van 6 augustus 1839, met de oproep om de leeuwen uit de middeleeuwen weer te geven.

Conscience had beslist een groot aandeel in de keuze van Brugse schilders voor de Breydel-thematiek. In de catalogus van 1840 stond na de titel van een werk over Robrecht de Béthune van de hand van Aimée Danneels, oud-leerling van de Brugse academie en Wappers, te lezen "*Sujet tiré du Lion de Flandre par Mr. Conscience*".⁹⁷ Op het triënnale salon van Gent van het jaar nadien toonde ook Cierkens een schilderij met identieke bronvermelding.⁹⁸ In 1850 was het dezelfde schilder die *Gwijde van*

96 J. EERSSSEN, 'Een nieuw repoussoir. Nederlandse zelfbeelden en Nederlandse beelden van België', in: P. RIETBERGER en T. VERSCHAFFEL (eds.), *De erfenis van 1830*, Leuven, Acco, 2006, p. 181-182.

97 *Exposition de Bruges 1840*, p. 9.

98 *XVIIIe Salon de Gand. 1792-1841. Notice des productions de peinture, sculpture, architecture, gravure, dessin etc. d'Artistes vivants, exposées au musée de l'académie* [tentoonstellingscatalogus], Gent, 1841, p. 39.

Dampierre en zijn dochter in Parijs exposeerde.⁹⁹ Hij kreeg er van het *Journal de Bruges* niets dan slechte kritiek voor. Wat dit werk onderscheidt van de meeste stukken over 1302, is de keuze voor Gwijde van Dampierre als politieke groot(s)heid in tijden van strijd. In *Consciences* versie was voor deze Vlaamse graaf een ambigue rol weggelegd, terwijl Dampierres daden voor Van Duyse net een voorbode waren voor de leidende rol van Willem I in de slag bij Waterloo.¹⁰⁰

Rond 1850, tijdens een verblijf in Engeland, moet Eugeen Legendre zijn *Intrede van Pieter de Coninck te Brugge* hebben geschilderd.¹⁰¹ Daarenboven exposeerde Legendre in Brugge in 1850 *Episode uit de Vlaamse geschiedenis*, dat volgens de catalogus verbeeldde hoe de jonge Breydel zich met zijn familie op een graanzolder trachtte te verschuilen.¹⁰² In 1865 toonde de schilder in Kortrijk (!) een werk getiteld *Jan Breydel in Male*, alweer met de vermelding “*épisode du Lion de Flandre par H. Conscience*”.¹⁰³ Het enorme werk van Eugeens broer Leon is wel bewaard en is getiteld *De intrede van Jan Breydel en Pieter de Coninck in Brugge in 1302* (Doornik, Stadhuis).¹⁰⁴ De twee centrale figuren staan er te paard te midden van een juichende menigte. Het doek meet 2,8 bij 4,9 meter, wat nog niet de helft is van de 4,7 bij 6,2 meter van De Keyser.¹⁰⁵ Legendres werk had in Brugge kunnen hangen, maar bij de poging tot verkoop verwarde hij de Slag bij Groeninge met die bij Woeringen uit 1288, een toen veel voorkomende lapsus.¹⁰⁶ Hij betitelde het schilderij als: “*l’Entrée triomphale après la Bataille de Woeringen de Breydel et de de Coninck*”.¹⁰⁷

In de saloncatalogus van 1866 moet bij de naam Cloet tot twee

99 A.C., ‘Exposition de peinture, sculpture, etc. Deuxième partie’, in: *Journal de Bruges*, 2 oktober 1850, p. 2.

100 LEERSSEN, ‘Een nieuw repoussoir’, p. 181.

101 A.V., ‘In Memoriam Eugeen-Karel Le Gendre (1827-1900)’, in: *Kunst*, jrg. 4(1900), p. 97.

102 *Exposition de tableaux*, 1850, p. 25.

103 *Exposition de tableaux et d’autres objets d’art 1865* (1865), nr. 223.

104 ‘KIK-objectnummer 10135229’ [internet].

105 ‘KIK-objectnummer 119935’ [internet].

106 VERSCHAFFEL, *Beeld en geschiedenis*, p. 142 en 165.

107 SAB, FBA, inv. nr. X III B 120 (1868-1881), Dossier *expositions nationales: souscriptions, achat de tableaux...*, brief van Leon Legendre aan burgemeester en schepenen van 30 november 1878.

maal toe een enorm verhaal hebben gestaan.¹⁰⁸ Het opzweepende relaas bij de *Episode uit de Guldensporenslag* (1302) was geen citaat uit Conscience maar een zelfgemaakte versie van de geschiedenis. Gevoel en effect dropen omzeggens alleen al uit de korte tekst. Het relaas eindigde met de woorden “*la cri de guerre et de ralliement sera: Flandre au Lion!*”. Het schilderij werd aangeboden voor 2000 frank, maar vond geen koper. Dertien jaar later, op het eerste internationale salon van de nieuwe *Cercle Artistique Brugeois*, toonde Cloet het werk weer. “... *zijn guldensporenslag is reeds bekend en hoeft niet meer geprezen worden*”, aldus de criticus van de krant *Burgerwelzijn*.¹⁰⁹ Deze kon echter na al die jaren nog altijd niet zeggen of de episode nu plaatsvond voor of na de slag bij Groeninge, hoewel in 1867 gesproken werd over *Aankomst van het Vlaamsche leger op het plein van Groeningen, voor den slag van Kortrijk, 1302*.¹¹⁰ Cloet kreeg ook de kritiek dat het kleine formaat niet overeenstemde met de thematiek.

Alternatieve middeleeuwse grootsheid

De Brugse middeleeuwse geschiedenis was echter rijker dan louter de thematiek van 1302. Dat bleek onder andere in 1851 toen de lokale *Cercle Artistique* het plan had opgevat een wedstrijd uit te schrijven.¹¹¹ Om stedelijke subsidies te verkrijgen liet ze de stad meebeslissen over de opgave. De vier keuzemogelijkheden verdraden veel over de toenmalige voorkeuren.¹¹² De eerste optie was een scène uit 1302 die dicht bij Legendres thematiek moet gelegen hebben, al werden hier niet Breydel maar Gwijde van Namen (ca. 1270-1311) en Willem van Gulik de jongere (1275-1304) triomfantelijk ontvangen. De tweede mogelijkheid hield een scène over Lodewijk van Male uit 1351 in en de derde had de Engelse konin-

108 SAB, FA, inv. nr. 227, brief van Cloet aan de academie van 31 juli 1866.

109 “X.”, ‘Brugsche kunstkring. Tentoonstelling’, in: *Burgerwelzijn*, 28 januari 1880, p. 2.

110 “X.Y.Z.”, ‘Tentoonstelling van Schoone Kunsten te Antwerpen, 1867 (II)’, in: *De Vlaemsche School*, vol. 13-14 (1867), p. 166.

111 SAB, FBA, inv. nr. X III B 54 (1849-1858), dossier *Concours demande de subside par la Société Artistique et Littéraire*, brief van de Société Artistique aan burgemeester en schepenen van 4 januari 1851.

112 SAB, FBA, inv. nr. X III B 54 (1849-1858), dossier *Concours demande de subside par la Société Artistique et Littéraire*, brief van burgemeester en schepenen aan de Société Artistique van 24 februari 1851.

gin Margaretha van Anjou (1430-1482) in 1463 als thematiek. De laatste opdracht vroeg om een schilderij met bepaalde humanistische grootheden van Brugge en elders. De meerderheid van deze thema's had dus betrekking op de Brugse middeleeuwse periode. Criticus Florent van het *Journal de Bruges* was in 1837 ook best te vinden voor de middeleeuwse onderwerpskeuze van Wallays. "Le sujet traité par M. E. Wallays, est sans doute bien choisi, il est plein d'un intérêt local, qui ne peut manquer d'être apprécié."¹¹³ Wallays toonde er het werk *Diederiek van den Elzas schenkt Brugge het Heilige Bloed in 1150*.¹¹⁴ Historische correctheid primeerde ook hier. De uitvoering liet te wensen over en het hoofd van Diederiek van den Elzas "a un peu de roideur, mais la tête est d'une grande vérité historique." Met deze waardering voor een lokale, middeleeuwse thematiek en aandacht voor historische waarachtigheid paste Wallays wat dit doek betrof in de opkomende romantische smaakvoorkeur. De criticus raadde Wallays trouwens aan zich op dit soort historiestukken te concentreren en de genrestukjes links te laten liggen.¹¹⁵ Nochtans koos de commissie niet voor het historiestuk maar net voor Wallays' genrestuk *Klein Vlaams dorpsfeest*.¹¹⁶

Ook de moord op Karel de Goede in 1127 vormde een geliefkoosde romantische scène, vooral in de romantische boekillustraties uit de negentiende eeuw.¹¹⁷ In 1845-1846 schilderde Hendrik Dobbelaere het werk *De moord op Karel de Goede*.¹¹⁸ In 1846 was het ook te zien op het salon in de Hallen waar het als één van de

113 FLORENT, 'Feuilleton. Beaux-Arts. – Salon de Bruges. 3ième Article', in: *Journal de Bruges*, 3 oktober 1837, p. 3.

114 *Exposition de Bruges 1837 : notice des ouvrages de peinture, sculpture, architecture, gravure, ciselure, lithographie et dessin exposés au salon, ouvert par l'Académie Royale de Peinture, Sculpture et Architecture pour l'encouragement des Beaux Arts*, Brugge, 1837, p. 51.

115 FLORENT, 'Feuilleton. Beaux-Arts. – Salon de Bruges', in: *Journal de Bruges*, 14 oktober 1837, p. 2.

116 SAB, FA, inv. nr. 203, *Liste des Objets d'Art, acheté par la Commission Directrice, qui ont été repartis par la voie du sort entre les porteurs d'actions, le 23 et 24 Novembre 1837*.

117 VERSCHAFFEL, *Beeld en geschiedenis*, p. 165-167 en 170-172.

118 'Nouvelles des Beaux-Arts', in: *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, 7 (1845), p. 264; SAB, FA, inv. nr. 222, brief nr. 26, brief van Dobbelaere aan de academie, 29 juni 1846.

meest beloftevolle werken werd aanzien door de academie zelf. Karel de Goede werd in de romantische geschiedschrijving niet zelden gerecupereerd als de graaf van de armen en zwakkeren en nog steeds siert een bordje met een dergelijk opschrift de bewuste plek in Brugge. Politieke grootsheid stond in Dobbelaeres werk tegenover laaghartige lafheid. Pas later in de negentiende eeuw zou de graaf meer en meer een politiek geladen historische figuur en bijna-heilige worden in de anti-liberale strijd. Zo zou ook Carton Eugeen Legendre vragen hem te verbeelden in 1861. Op de *triptiek Charles Carton* figureerde de graaf als patroonheilige van Carton, zijn vurigste verdediger, waarvan gezegd werd dat hij een door Karel de Goede bebloede tegel uit de Sint-Donaaskerk bezat.¹¹⁹

In de reserves van het Groeningemuseum wordt een enorme rol schilderdoek bewaard met daarop Dobbelaeres historiestuk *Devinding van het lijk van Karel de Stoute* (Brugge, Groeningemuseum).¹²⁰ Het schilderij dat Dobbelaere voor het eerst tentoonstelde in Brussel in 1858 bevatte de nodige romantische anekdotiek zoals die ook op andere door Jean-Luc Meulemeester beschreven verwerkingen van het thema te zien was.¹²¹ Dit toont hoe ook in deze casus de Brugse meesters andere historieschilders liet voorgaan in de behandeling van een uiteindelijk gecanoniseerde middeleeuwse episode. De kritiek was dan wel positief, toch was de schilder behoorlijk wanhopig. Van de oorspronkelijke 5000 frank was hij dan ook bereid 1400 frank te laten vallen. Interessant is hoe hij in zijn redenering de provinciale overheden attent maakte dat – in geval van een weigering – hem tekort zou schieten wat De Keyser als Antwerpenaar wel gegund was, verwijzend naar de aankoop voor Kortrijk van de *Slag der Gulden sporen*. De stedelijke overheid had

119 J. GELDHOF, 'Karel de Goede, patroonheilige van de anti-liberale strijd te Brugge 1877-1884', in: *Biekorf*, 77(1977), p. 168-171.

120 Dobbelaeres schilderij vormt een schoolvoorbeeld van een problematiek die André A. Moerman voor een tentoonstelling in 1969 aankaarte. "... door hun onderwerp spectaculaire, maar door hun afmetingen niet te vervoeren monsterdoeken berusten, op enkele uitzonderingen na, in de museumkelders, ongetoond en soms ook niet te tonen." MOERMANN, 'Inleiding', s.p.

121 SAB, FBA, inv. nr. XIII B 54 (1849-1858), dossier 1858 *tableau: la mort de Charles le Téméraire*, (kopie van) brief van Dobbelaere aan de provincie van 22 februari 1858; J.L. MEULEMEESTER, 'Karel de Stoute. Mythe en werkelijkheid', in: *Brugge die Scone*, jrg. 30 (2009), nr 1, p. 6-8.

bij de aankoop voor 4000 frank bij de minister echter niet zozeer het middeleeuwse thema als argument aangebracht, maar wel “*de belles qualités de dessin, de composition et de couleur.*”¹²² Op 1 augustus 1878 ging het werk over van het stadhuis naar het museum in de academie en in 1880 zou het op de *Exposition Historique de l'Art Belge* gehangen hebben.¹²³

In 1840 exposeerde Cloet een schilderij over de kruisvaarders en graaf Boudewijn van Constantinopel dat wederom met een half epistel gepaard ging in de catalogus.¹²⁴ In het *Journal de Bruges* maakte men zich druk om de slechte tekening, kleur en schilderwijze van onder andere de figuur van Boudewijn.¹²⁵ Bij het verdedigen van zijn eigen vooropgestelde prijs van 700 frank liet Cloet zich een interessante argumentatie ontvallen.¹²⁶ Naast het inlijsten en het transport waren immers nogal wat kosten geslopen in zijn modellen en kostuums. Uit dit detail kan afgeleid worden dat ook bij een Brugse historieschilder als Cloet tot op zekere hoogte die archeologische reflex en aandacht voor de waarachtigheid zijn terug te vinden waar eerder op werd gewezen. Het aankopen, huren of laten vervaardigen van historische kostuums duiden alvast op een gevoeligheid in die zin. Ook buiten de redactie van het *Journal de Bruges* was er aandacht voor waarachtigheid in de middeleeuwse geschiedenis in Brugge. Het zou trouwens de Gentenaar en vaste waarde op de Brugse salons Felix De Vigne zijn die in 1835 een kostuumboek uitbracht dat ook in Brugge werd gebruikt. Cloet zou op het Antwerps salon van 1867 *Daags voor de moord op Jacob Van Artevelde (17 juli 1345)* exposeren.¹²⁷ Veel kan gezegd

122 SAB, FBA, inv. nr. XIII B 54 (1849-1858), dossier 1858 *tableau: la mort de Charles le Téméraire*, brief van burgemeester en schepenen aan de minister van binnenlandse zaken van 13 maart 1858.

123 SAB, FA, inv. nr. 14 bis, brief van burgemeester en schepenen aan de academie van 1 augustus 1878.

124 *Exposition de Bruges 1840*, p. 8.

125 ‘Exposition à Bruges. 1er article’, in: *Journal de Bruges*, 9 juli 1840, p. 2.

126 SAB, FA, inv. nr. 206, brief nr. 119, brief van Cloet aan de academie van 7 juli 1840.

127 “X.Y.Z.”, ‘Tentoonstelling van Schoone Kunsten te Antwerpen, 1867 (II)’, in: *De Vlaemsche School*, vol. 13-14 (1867), p. 166.

worden over het geringe succes van het werk, aangezien hij het in 1879 nog toonde bij de *Cercle Artistique Brugeois*.¹²⁸

In zijn sollicitatiebrief van 1855 voor het ambt van academiedirecteur schreef Wallays dat de koning in 1841 op het salon van Gent zijn schilderij *De instelling van het Gulden Vlies* had aangekocht.¹²⁹ Daar blijft het bij wat de bronnen betreft, want de catalogus van het triennale salon van 1841 vermeldt Wallays met drie andere werken, maar niet met dit historiestuk.¹³⁰ Maximiliaan van Oostenrijk ontvangt de orde van het Gulden Vlies, door Wallays geschilderd vóór 1848, zou volgens Siret in de Brusselse Sint-Annakerk gehangen hebben.¹³¹

In schril contrast met de grootse en drukbevolkte historiestukken stond Cloets in 1840 vervaardigde *Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, te Rijsel na zijn vlucht uit Brugge* (Kortrijk, Museum voor Schone Kunsten).¹³² Op het schilderij staart de graaf, zittend in zijn zetel versierd met een Vlaams schild, verweesd voor zich uit. Cloet bewees ermee dat ook de middeleeuwse thematiek op een zeer rustige en minder bloederige wijze kon worden opgeroepen dan De Keyzers pionierswerk. Cloets schilderij geldt dan ook als een ander soort “*politieke grootsheid in tijden van strijd*”.¹³³ Het type van de denkende – tegenover de vechtende – held is ook hoe Verschaffel onder meer Pieter De Coninck beschrijft.¹³⁴ Het doet ook denken aan Eugeen Van Maldeghems werk uit 1838 over die andere starende en contemplerende grootse leider, *Karel V mediteert in zijn cel over de vergankelijkheid van zijn roem* (Gent, Museum voor Schone Kunsten).

Het *Journal de Bruges* kraakte Felix De Vigne in 1837 af wegens de overgave aan het effect in zijn schilderij over de dood van Maria

128 *Explication des ouvrages de peinture, sculpture, architecture, gravure et dessin, exposés dans les salles des Halles de Bruges, le 7 décembre 1879*, Brugge, Popp, 1879, p. 25.

129 SAB, FA, inv. nr. 14, sollicitatiebrief van Edward Wallays van 10 oktober 1855.

130 *XVIII Salon de Gand Notices des productions* (1841), p. 16.

131 A. SIRET, *Dictionnaire historique des peintres de toutes les écoles depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Brussel, C. Muquardt, 1848, p. 496.

132 'KIK-objectnummer 19903' [internet].

133 PIL, 'Quasimodo of Apollo?', p. 255.

134 VERSCHAFFEL, *Beeld en geschiedenis*, p. 126-128.

van Bourgondië.¹³⁵ Op de tentoonstelling drie jaar later zou Bruno Van Hollebeke dezelfde kritiek krijgen nadat hij De Vignes thematiek had overgenomen. De criticus zag met lede ogen aan hoe de jonge meester in de zo gevaarlijke val van de sterfscène verstrikt geraakte. "... *la mort des grands personnages, mourant bourgeoisement dans leur lit, est un écueil contre lequel bien des artistes ont échoué.*"¹³⁶

MIDDELEEUWEN VAN ALLE DAG: GEHISTORIEERDE GENRESTUKKEN

Nog rustiger dan in dit soort psychologische portretten ging het eraan toe in de gehistoriseerde genrestukken. Onder die noemer worden schilderijen gerekend met als thematiek één of meerdere vaak anonieme historische personen in een gehistoriseerde setting. Tegenover de grootsheid en het effect van het historiestuk komt hier een scène uit het dagelijkse leven te staan. Het *Journal de Bruges* verhaalde bij aanvang van één van de salonkritieken uit 1850 kort de geschiedenis van dit genre en legde er de nadruk op dat een perfecte uitwerking en een realisme in de Hollandse zin essentieel waren voor een geslaagd resultaat.¹³⁷ Met Wallays had Brugge een lokaal befaamde genreschilder, maar die hield zich in het genre strikt aan een rubensiaanse thematiek. Zijn *Een huwelijk in 1600*, kerkinterieurs en figuurstudies (Brugge, Steinmetzkabinet) alsook de drie werken over de zittingzaal van het Brugse Vrije (*De schouw van het Brugse Vrije* uit 1840, *De zitting van de rechtbank* (beiden Brugge, Groeningemuseum) en *Zaal van het Brugse Vrije* (Brussel, Koninklijke verzameling)) vormen het belangrijkste deel van dit oeuvre. Op de tentoonstelling van 1840 had ook Brusselaar François Haseleer (1804-1890) voor de schouw van het Brugse Vrije gekozen. Naar aanleiding van Wallays' versie schreef het *Journal de Bruges* over "... *la cheminée de la salle d'assemblée du magistrat du franc de Bruges, qui a acquis de célébrité depuis que le moyen âge est à la mode*".¹³⁸ Zo werd het

135 FLORENT, 'Feuilleton. Beaux-Arts. – Salon de Bruges. 2ième Article', in: *Journal de Bruges*, 1 oktober 1837, p. 1-2.

136 'Exposition de Bruges. 2me article', in: *Journal de Bruges*, 11 juli 1840, p. 1.

137 A.C., 'Exposition de peinture, sculpture, etc. Deuxième partie', in: *Journal de Bruges*, 2 oktober 1850, p. 1.

138 'Exposition à Bruges. 1er article', in: *Journal de Bruges*, 9 juli 1840, p. 2.

hoogtepunt van de Vlaamse renaissance in Brugge tijdens de negentiende eeuw in één adem genoemd met de revival van de ... middeleeuwen. Hieruit blijkt duidelijk hoe de retrospectieve tendens van de Brugse schildersscène veel breder was dan louter een neogotisme. Het is verder tekenend dat Wallays – althans volgens het *Journal de Bruges* – wat de kwaliteit betrof de loef werd afge-stoken door Haseleer voor wat dat jaar nochtans Wallays duurst aangeprezen werk was. De Brugse meester kreeg trouwens de raad zich bij het historiestuk te houden.¹³⁹ Op de ware Brugse groot-meester van het gehistoriseerd – en vaak doch niet altijd mediëvis-tisch geïnspireerd – genrestuk was het echter wachten tot de late jaren 1870, het begin van Edmond Van Hoves artistieke carrière.

KUNSTENAARSANEKDOTES

*“Quand donc en finirons-nous avec l’absurde légende de Memlinc pauvre et malade, recueilli par charité à l’hôpital St.-Jean et y pei-gnant, par reconnaissance, ses immortels panneaux? Cette sottie histoire, inventée par la sensiblerie du siècle dernier et propagée par le romantisme de 1830, est définitivement tombée sous l’effort des savantes recherches de M. Weale; il faudrait bien se résoudre à l’abandonner une bonne fois et nous regrettons que M. Vande Vyver ait consacré son talent à en reproduire un épisode”.*¹⁴⁰ Zo gaf het *Journal de Bruges* in 1880 duidelijk aan dat het welletjes was ge-weest met het op doek stellen van de hardnekkigste legende rond de figuur van Hans Memling. Sinds 1830 hadden inderdaad nogal wat schilders voor deze *petite histoire* als thema gekozen. Wallays’ leerling Jan Cierkens toonde bijvoorbeeld op de tentoonstelling van 1840 het door Van Peteghem gelauwerde *Memling schildert het Ursulaschrijn in het Sint-Janshospitaal en krijgt het bezoek van de graaf van Nevenhove*.¹⁴¹

Annemieke Hoogenboom ziet dit soort verbeeldingen van histo-riche kunstenaars in de romantische schilderkunst, die interna-

139 *Exposition de Bruges 1840*, p. 16.; ‘Exposition à Bruges. 2me article’, in : *Journal de Bruges*, 11 juli 1840, p. 1.

140 “X”, ‘Feuilleton du Journal de Bruges. Le salon’, in: *Journal de Bruges*, 2 januari 1880, p. 2.

141 VAN PETEGHEM, *Levenschetsen*, p. 35.

tionaal erg populair waren in de jaren 1840 en '50, als "getekend van nationaal gevoel doordrongen pogingen tot rehabilitatie."¹⁴² Daarmee passen ze volkomen in de nationalistisch gekleurde historieschilderkunst zoals Loir en Tollebeek en Verschaffel die bespreken. Als wekerende thema's onderscheidt Hoogenboom bezoeken van hooggeplaatste figuren en sterfscènes. De negentiende-eeuwse schilders die dergelijke doeken fabriceerden waren echter vaak weinig origineel en zeker minder groots dan de door hen verbeelde meesters. Ze schilderden ook vaak andere nationale gebeurtenissen en hanteerden niet zelden het beproefde recept om topstukken van de meester in kwestie in het werk te incorporeren. Tot slot heeft Hoogenboom het ook over een aantal hardnekkige legendes en anekdotes die onder andere door populaire literair-historische werken tot in den treure op doek werden ver-
 eeuwigd.¹⁴³ De volgende Brugse voorbeelden voldoen stuk voor stuk aan deze kenmerken.

Met Cierkens pakte eindelijk eens een Bruggeling voor het eerst uit met een lokaal middeleeuws onderwerp. In tegenstelling tot hun *De dood van Maria Van Bourgondië* of *De Guldensporenslag* waren het Felix Devigne en Nicaise De Keyser die op hun beurt in respectievelijk 1846 en 1847-1851 de thematiek van een Brugse meester overnamen.¹⁴⁴ Hoewel Cierkens van het *Journal de Bruges* het verwijt kreeg onder meer het *Ursulaschrijn* (het geïncorporeerde topstuk) te vaag te hebben geschilderd, werd zijn werk door de commissie aangekocht en verloot.¹⁴⁵ Henry Dobbelaere verwerkte de scène in 1856 met *Memling schildert het Ursulaschrijn* (Kortrijk, Stedelijk Museum voor Schone Kunst) en Wallays volgde door in 1866 nog maar eens de Memlingmythe van onder het stof te ha-

142 A. HOOGENBOOM, 'Vaderlandse schilders verbeeld', in: TOLLEBEEK, ANKERSMIT en KRUL (eds.), *Romantiek en historische cultuur*, p. 282.

143 HOOGENBOOM, 'Vaderlandse schilders verbeeld', p. 273-276 en 282-283.

144 Resp. *Exposition de Bruges* (1846), p. 10. en P. CORNET (red.), *Na & Naar Van Dyck. De romantische recuperatie in de 19e eeuw* [tentoonstellingscatalogus], Antwerpen, Stadsbibliotheek/Volkskundemuseum, 15 mei 1999-31 oktober 1999, p. 133 en 134.

145 'Exposition de Bruges. 2me article', in: *Journal de Bruges*, 11 juli 1840, p. 1; SAB, FA, inv. nr. 212, *Liste des Objets d'Art, acheté par la Commission Directrice, pour être repartis par la voie du sort, entre les porteurs d'actions, le 18 Août 1840, et jours suivants.*

Afb. 3. E. Wallays, *Maria van Bourgondië bezoekt Memling in het Sint-Janshospitaal*, ca.1866, olieverf op doek, 94 x 148,5 cm, Groeningemuseum, Brugge, copyright Lukas – Art in Flanders VZW.

len (afb. 3).¹⁴⁶ Net als Dobbelaere hergebruikte Wallays op zijn *Maria Van Bourgondië bezoekt Memling in het Sint-Janshospitaal* (Brugge, Groeningemuseum) voor het uiterlijk van Memling de licht verweerde uitdrukking op het gezicht en een rode tok op het hoofd. Die twee zaken – behalve dan de kleur van de tok – haalden de schilders uit de prent van Jean-Baptiste Madou (1796-1877) – op zich een recuperatie uit Joseph Octave Delepierres (1802-1879) *Galerie d'artistes Brugeois* uit 1840.¹⁴⁷ Anderzijds moest het kuras op de plank herinneren aan de zo fel gecontesteerde manier waarop Memling het hospitaal zou zijn binnengekomen. Volgens H. Versnaeyen van het *Journal de Bruges* had Wallays de legendarische schoonheid van Brugse vrouwen en van Maria van Bourgondië wat genegeerd, maar als consensus klonk het: “M. Wallays est un bon archéologue. Les accessoires et les costumes,

146 SAB, FA, inv. Nr. 227, brief van Wallays aan de academie in verband met zijn tentoongestelde werken op de tentoonstelling van 1866, s.d.

147 J. GRAHAM, *Inventing Van Eyck. The Remaking of an Artist for the Modern Age*, New York, Berg, 2007, p. 145.

d'une vérité rigoureuse, le prouvent et la couleur locale donne une nouvelle force à ce témoignage."¹⁴⁸

Op Wallays' vermeende archeologische kwaliteiten wordt dieper ingegaan in de afsluitende casus over zijn Van Eyck-schilderij. Ook uit de carrières van andere historische meesters werden uitvoerig anekdotes gerecupereerd. Het valt echter op hoe weinig talrijk de Vlaamse Primitieven waren binnen het oeuvre van de Brugse romantische schilders. Net als in Antwerpen en Brussel vormden de Hollandse meesters en (Antwerpse) barokschilders een veel meer voorkomende thematiek. Wallays zelf vervaardigde in 1850 bijvoorbeeld een aquarel over Salvator Rosa (1615-1675) tussen de struikrovers, een van de populairste onderwerpen in het genre.¹⁴⁹ Eugeen Van Maldeghem penseelde in 1839 een geslaagde scène rond het overlijden van Rubens' echtgenote.¹⁵⁰ Op het allereerste Brugse salon werd *Brauer en Craesbeek in het Cabaret* van een zekere Joseph Jacobs uit Brugge door de commissie aangekocht.¹⁵¹ Bruno Van Hollebeke zou rond 1890 op hoogbejaarde leeftijd als halfblinde schilder *De dood van Breughel* (Brugge, Groeningemuseum) in beeld brengen.¹⁵² De Bruggeling Bernard Cloet lijkt wel een schoolvoorbeeld voor Hoogenbooms these te zijn met de doeken *De moeder van Van Dyck onderwijst haar zoon* en *Peter Paul Rubens bezoekt Adriaen Brouwer in de Citadel van Antwerpen* (Brugge, Groeningemuseum).¹⁵³ Eugeen

148 H. VERSNAEYEN, 'Exposition de tableaux et objets d'art au local des halles à Bruges. Suite, voir notre numéro du 21. Troisième article', in: *Journal de Bruges*, 25 september 1866, p. 1.

149 'Bruges', in: *Journal de Bruges*, 9-10 mei 1850, p. 1; F. HASKELL, 'The old masters in nineteenth-century French painting', in: F. HASKELL, *Past and present in art and taste. Selected essays*, New Haven/Londen, Yale university press, 1987, p. 90.

150 *Rubens beweent de dode Isabella Brant* (Tielt, privéverzameling); zie: 'Exposition de Bruges. 2me article', in: *Journal de Bruges*, 11 juli 1840, p. 2.

151 *Exposition de Bruges 1837*, p. 7; SAB, FA, inv. nr. 203, *Liste des Objets d'Art, acheté par la Commission Directrice, qui ont été répartis par la voie du sort entre les porteurs d'actions, le 23 et 24 Novembre 1837*.

152 E. VAN SPEYBROUCK, *Bruno Van Hollebeke de Bruges*, Brugge, Van de Vyvere-Petyt, 1895, p. 20-21.

153 'Peter Paul Rubens bezoekt Adriaen Brouwer in de Citadel van Antwerpen', Vlaamse Kunstcollectie [internet]; *Académie Royal de Gand. XXe Salon triennal*, p. 12. Van het tweede werk wordt ook – foutief – geschreven dat het gaat om *Peter Paul Rubens bij Velasquez*, o.a. op 'KIK-objectnummer 96133' [internet].

Legendre zette de zeventiende-eeuwse Bruggeling Lodewijk de Deyster op doek. Zijn noodlottige oude dag als blinde man werd in beeld gebracht voor het salon van 1846 doch stond te koop voor slechts 125 frank, wat een bijzonder laag bedrag was.¹⁵⁴ Die andere Brugse barokschilder, Van Oost, maakte het onderwerp uit van Wallays' doek in 1847. Wallays toonde in 1843 ook *Rubens en zijn gevolg op bezoek bij Rembrandt*, eveneens exemplarisch voor het genre – althans voor zover kan afgeleid worden uit de beschrijving in het *Journal de Bruges*. De ontmoeting tussen de twee barokke helden was immers één van die hardnekkige en bovendien foutieve legendes, aangezien Rubens – hier ook als ‘hoge bezoeker’ te zien – nooit bij Rembrandt is geweest. Anderzijds incorporeerde Wallays een doek van Rembrandt als herkenningattribuut in zijn compositie. Vreemd genoeg koos hij voor *De opwekking van Lazarus*, niet meteen het gekendste werk van de Leidse meester.¹⁵⁵ Van Maldeghem vertoonde in zijn kunstenaarsanekdotes louter aandacht voor niet-middeleeuwse meesters en exposeerde in 1843 zelfs een – weinig geslaagde – Caravaggioscène.¹⁵⁶ Op hetzelfde salon bewees Cloet echter dat ook de biografie van een Brugse historische kunstenaar de nodige anekdotiek kon leveren. Cloet vereeuwigde de compleet onbekende beeldhouwer André de Bruges op doek. Er was ook hier een halve pagina nodig om het publiek uit te leggen om wie het ging. André de Bruges zou een gevangene geweest zijn aan wie werd toegestaan dat hij overdag aan de bekende schouw van het Bruge Vrije werkte. Het schilderij werd door het *Journal de Bruges* best goed onthaald en werd ook door de commissie geselecteerd.¹⁵⁷ Ook hier ging het echter niet bepaald om een specifiek middeleeuwse meester.

154 SAB, FA, inv. nr. 222, brief nr. 79, brief van Eugène Legendre aan de academie van 2 juli 1846.

155 C., ‘Exposition de Bruges’, in: *Journal de Bruges*, 11 juli 1843, p. 1; *Exposition de 1843* (1843), p. 14.

156 *Exposition de 1843* (1843), p. 14; C., ‘Exposition de Bruges’, in: *Journal de Bruges*, 18 juli 1843, p. 1.

157 *Exposition de 1843* (1843), p. 7; A.C., ‘Exposition de 1848. Deuxième salon’, in: *Journal de Bruges*, 5 augustus 1846, p. 2; SAB, FA, inv. nr. 6, resoluties van 26 november 1848.

Afb. 4. Edward Wallays, *Filips de Goede bezoekt het atelier van Jan van Eyck*, 1850, olieverf op doek, 103 x 127 cm, Groeningemuseum, Brugge, copyright Lukas – Art in Flanders VZW, foto: Hugo Maertens.

CASUS: EDWARD WALLAYS' *FILIPS DE GOEDE BEZOECT HET ATELIER VAN JAN VAN EYCK*

Casusinleiding

Hierna wordt getoond hoe een romantisch schilder als Wallays een anekdotisch historiestuk over een historische kunstenaar construeerde. Deze uitgewerkte casus maakt heel wat duidelijk over de omgang met het middeleeuws (artistiek) verleden, de invloed van het toenmalig historisch onderzoek en de in de Brugge voorhanden zijnde kunstwerken. *Filips de Goede bezoekt het atelier van Jan Van Eyck* (Brugge, Groeningemuseum) (afb. 4) was te zien op het salon van 1850.¹⁵⁸ In de tentoonstellingscatalogus

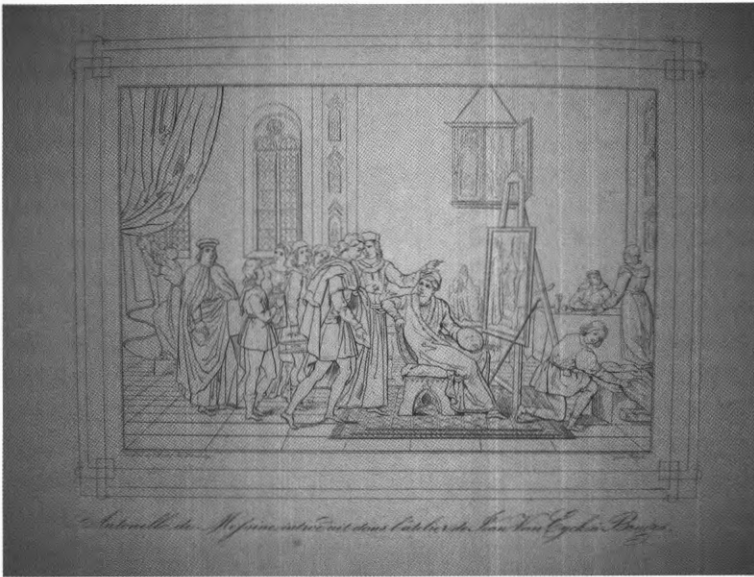
¹⁵⁸ In zijn studie naar echo's van Van Eycks *Madonna met kanunnik van der Paele* had Didier Martens het niet over dit schilderij. Ook in de tentoonstelling *Na & Naar van*

heette het werk *Philippe-le-bon venant admirer les effets merveilleux de la peinture à l'huile dans l'atelier des frères Van Eyck, à Bruges*. Daaronder werd opnieuw gespecificeerd waar het nu net om ging, en werd ook een bron meegegeven. “L'artiste y a introduit plusieurs portraits historiques, entre autres Marguerite Van Eyck, montrant ses miniatures à Élisabeth de Portugal, Hubert Van Eyck et plusieurs de ses élèves distingués, Hugo Vander Goest [sic], Vander Weyden, etc. (Les trois frères Van Eyck par l'Abbé Carton.)”¹⁵⁹

De gebeurtenis: het bezoek van Filips de Goede aan het Brugse Van Eyckatelier

De eerste keuze die Wallays diende te maken, was de afgebeelde scène, de actie of het moment dat op doek werd gezet. Zoals uit de commentaren op Wallays' *Jean de Nesle* mag blijken, stond of viel een historiestuk vaak bij deze onderwerpkeuze. Rond de figuur van de Van Eycks deden in de negentiende eeuw nogal wat feiten, legendes en anekdotes de ronde. Binnen de romantische recuperatie speelde de uitvinding van de olieverf en de overhandiging van het geheim aan Antonello da Messina (1430-1479) een cruciale rol. Joseph Ducq vervaardigde in 1820 het vroegste voorbeeld van een romantische verwerking van Van Eycks leven in het heden verloren gegane schilderij *Antonello da Messina geïntroduceerd in het atelier van Jan van Eyck in Brugge*. Een gravure door Jacob Petyt naar dit werk was bijgevoegd bij Cartons *Les trois frères Van Eyck* (afb. 5). Didier Martens beschrijft in zijn artikel hoe Ducq systematisch

Dyck over romantische recuperatie van kunsthistorische helden werd het weinig bekende werk niet opgenomen, in tegenstelling tot Van Hollebekes *Dood van Breughel*, Van Maldeghems *Rubens beweent de dode Isabella Brandt* en de Memlingschilderijen van De Keyser, Dobbelaere en Wallays. D. MARTENS, 'Présence de la Madone au chanoine Van der Paele dans l'art belge des XIXe et XXe siècles, I: Joseph Ducq et son Antonello de Messine introduit dans l'atelier de Jean Van Eyck', in: *Annales d'histoire de l'art et d'archéologie de l'ULB*, 28 (2006), p. 41-55; '(...) II: Le triptyque Carton par Eugène-Charles Legendre', in: *Annales d'histoire de l'art et d'archéologie de l'ULB*, 29(2007), p. 65-78; '(...) III', in: *Annales d'histoire de l'art et d'archéologie de l'ULB*, 30 (2008), p. 51-84; CORNET, *Na & Naar Van Dyck*.
¹⁵⁹ *Exposition de tableaux*, 1850, p. 40. *Les trois frères Van Eyck*, het populaire boekje van Ch. Carton uit 1848, was een overdruk van het artikel CARTON C., 'Les trois frères Van Eyck', in: *Annales de la Société d'Émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre*, 5 (1847), p. 237-332. Voor wat volgt wordt naar het boekje verwezen, aangezien Wallays naar dit werk refereerde.

Afb. 5. Jacob Petyt, ets naar Joseph Ducq, *Antonello da Messina geïntroduceerd in het atelier van Jan van Eyck in Brugge* (ca. 1820), 139 x 93 mm, zoals verschenen in: Ch. CARTON., *Les trois frères Van Eyck*, Brugge, 1848, s.p., foto: Jens Ranson.

herkenbare elementen uit het in Brugge bewaarde oeuvre van Van Eyck overnam en zelfs de algemene compositie van *Madonna met kanunnik van der Paele* in zekere zin in de scène verwerkte.

Wallays koos echter voor een andere hoge bezoeker van het atelier, hoewel niet meteen door negentiende-eeuwse auteurs geoperd werd dat een bezoek van de Bourgondische hertog aan het atelier van Van Eyck ooit had plaats gevonden. Bij de viering van 400 jaar olieverf in 1818 stelde men wel: "*Jean de Bruges fut accueilli par ce puissant prince, avec cette estime et cette bienveillance qui sont dues au vrai mérite. Philippe honora Jean de Bruges, comme Alexandre avait honoré Appellès, il le nomma son conseiller.*"¹⁶⁰ Ook auteurs als Delepierre in 1840 en Alfred Michiels (1813-1892)

¹⁶⁰ SAB, FBA, inv. Nr. 91 bis, "discours prononcé par le Secrétaire de l'Académie des Beaux-Arts, de la ville de Bruges, (...) Le 17 Aoux 1818", p. 6.

in 1846 schreven over de eer die Filips Van Eyck bewees maar zelfs Michiels, die ook de vergelijking met Apelles maakte en Filips een enorme bewondering voor Van Eyck toedichtte, liet het woord "visite" niet uit zijn pen rollen.¹⁶¹

De setting: het atelier met kunstwerken en schildermateriaal

Om de setting van Van Eycks atelier op te roepen gebruikte de latere academiëdirecteur zowat dezelfde trucjes als Ducq dertig jaar eerder. Het paneel van de *Madonna met kanunnik van der Paele* was blijkbaar zo wijdbekend dat het volstond het tapijt, de tegelvloer, de kapitelen van de zuilen achteraan en – in mindere mate – de glasvensters met flessenbodems over te nemen, wat ook Eugene Legendre een tiental jaar later zou doen bij de Carton-triptiek.¹⁶²

Uit hedendaags oogpunt lijkt Wallays flagrant te blunderen wanneer hij achteraan het atelier van de gebroeders Van Eyck – licht verholen in het donker – de enorme *Kruisiging van het Parlement van Parijs* (Parijs, Louvre) schildert. Dit werk uit ca. 1449 wordt nu aan de Meester van Dreux Budé (André d'Ypres?) toegewezen.¹⁶³ Dat was in 1847 niet zo, toen Carton in *Les trois frères Van Eyck* de toeschrijving overnam.¹⁶⁴ Dat bij Wallays zo goed als geen enkele kleur overeenstemde met het origineel, duidt op het gebruik van de ets die bij Cartons werk werd geleverd. Vier jaar eerder diende Wallays voor zijn *Jean de Nesle* trouwens het oude parlement van Parijs als justitiezaal op te roepen, alwaar onder het oog van Lodewijk VIII beslist werd over de investituur van het Brugse Vrije. Ook in dit historiestuk schilderde Wallays echter, wederom verholen in het donker, de *Kruisiging van het Parlement*

161 O. DELEPIERRE, *Galerie d'artistes Brugeois*, Brugge, 1840, p. 9; MICHIELS, *Les peintres Brugeois*, p. 31.

162 MARTENS, 'I: Joseph Ducq et son Antonello de Messine', p. 52-54; MARTENS, 'II: Le triptyque Carton', p. 74-77.

163 Ph. LORENTZ, *La crucifixion du Parlement de Paris* (Collection Solo, 29), Parijs, Louvre, 2004, p. 31-49.

164 CARTON, *Les trois frères Van Eyck*, p. 78-83. Het was Alphonse-Honoré Taillandier (1797-1867) die in 1844 Van Eyck als meester van de *Kruisiging van het Parlement van Parijs* opperde. LORENZ, *La crucifixion du Parlement de Paris*, p. 29-30. Cartons oeuvrelijst telde maar liefst 66 nummers werken en is op zich een mooi voorbeeld van de vergaarbak aan toeschrijvingen die Van Eyck op dat moment was.

van Parijs. Opnieuw lijkt hij zich gebaseerd te hebben op gravures want de kleuren en details zijn ook hier zeer vaag, maar erger is dat hij een vermeend paneel van Van Eyck liet figureren in 1224, meer dan 200 jaar voor de datum van vervaardiging. Dit feit werpt enige smet op Wallays' blazozen van "bon archéologue".

Ook met Cartons creatieve oeuvrelijst in de hand is het onduidelijk welke triptiek Filip de Goede zo aandachtig aankijkt. Sowieso staat het weinig bekende gehalte van de twee schilderijen op Wallays' historiestuk in schril contrast met hoe Ducq Van Eyck *Madonna met kanunnik Van der Paele* liet schilderen. Bovenal valt op hoe breed en min of meer vaag Wallays de twee werken schilderde, zoals ook bij zijn Memlingschilderij het geval was.

De hardnekkige legende die Van Eyck de uitvinding van de olieverf toeschreef, zat bij Ducq in de onderwerpskeuze zelf vervat. Het was immers da Messina die – aldus de legende – na de dood van Eyck het geheim over de Alpen droeg.¹⁶⁵ Wallays ging echter wat subtieler te werk en hanteerde de retort of rondkolffles, gebruikt in het oliedistillatieproces, als herinnering aan Van Eycks befaamde uitvinding.¹⁶⁶ Op Wallays doek sieren flessen lijnolie her en der het atelier, en vertegenwoordigen er samen met de retorten als subtiele herkenningspunten het in de titel prominent opgenomen gegeven van de olieverfuitvinding.

De (historische) personages: kunstenaars, familie en bezoekers

Voor de figuren van Jan en Hubert Van Eyck ging Wallays net als Ducq terug op een eeuwenoude legende die in twee ruiters op het *Lam Gods*-paneel van de *Rechtvaardige rechters* zelfportretten van de gebroeders zag.¹⁶⁷ De bonten muts van Hubert en de tulband of

165 MICHIELS, *Les peintres brugeois*, p. 63-64.; MARTENS, 'I : Joseph Ducq et son Antonello de Messine', p. 47.

166 Op elk standbeeld voor Van Eyck door Calloigne (ca. 1820), Leopold Wiener (1823-1891) (Maaseik, 1864), Pickery (1878) én het plakkaat door Cierkens (1846) was deze getuiste fles hét attribuut van Jan van Eyck.

167 De interpretatie zou in *Pictorum aliquot celebrium Germaniae inferioris effigies* worden overgenomen en in 1840 kreeg het vermeende portret een extra opwaardering door de litho van De Vlamynck in Octave Delepierres *Galerie d'artistes brugeois*. M. GOETINCK, 'Legendevorming van Van Eyck tot Memling. De rode draad van Lam Gods tot Mystiek Huwelijk', in: CORNET, *Na en naar Van Dyck*,

kaproen van Jan nam Wallays zo goed als exact over, net als Jans blauwe mantel met bonten kraag. Voor Hubert fantaseerde de schilder een okerkleurige mantel, weliswaar met een gelijkaardige kraag. Links op het schilderij is een ander bekend gezicht te zien, met name dat van Margareta Van Eyck, bekend van het portret door Jan Van Eyck (Brugge, Groeningemuseum). Hier nam Wallays de figuur zowat exact over, net als Ducq dertig jaar eerder. Toch is er een cruciaal verschil tussen de twee op te merken. Ducq zag in het vrouwenportret dat in 1808 in het museum was terechtgekomen de legendarische zus van Van Eyck met de voornaam Margareta, die in de hoedanigheid van miniaturiste en voorzien van papier en pen figureerde op zijn schilderij.¹⁶⁸ Dertig jaar kunsthistoriografie later was Wallays op de hoogte van deze fout, met name dat – zoals ook de opschriften op het vijftiende-eeuwse paneel duidelijk maakten – niet Van Eycks zus maar wel diens echtgenote werd geportretteerd.¹⁶⁹ Met die wetenschap verbeeldde de negentiende-eeuwse kunstenaar een tweede vrouw die haar miniaturen aan de centrale vorstin toont. In de catalogus stond, zoals gezien, deze passage wat uitgelicht als één van de historisch gebaseerde portretten. Carton, Wallays' bron, verwees naar Johann Passavant (1787-1861). Die opmerkte dat een portret van Margareta van Eyck zou vervat zitten in de dame vooraan rechts op het paneel van *De kruisiging* (New York, Metropolitan). Enige gelijkenis met Wallays' versie is echter ver zoek, dus van een 'portrait historique', al dan niet foutief, is wat Margareta betreft geen sprake.¹⁷⁰

Voor het personage van Filips de Goede moest Wallays op zoek naar een even herkenbaar uiterlijk als dat van de Van Eycks, wat hij vond in het rode uniform van de door Filips in 1430 gestichte Orde van het Gulden Vlies. Er mag worden vanuit gegaan dat Wallays zich deze voorstellingwijze eigen had gemaakt bij het

p. 38-39 ; MARTENS, 'I : Joseph Ducq et son Antonello de Messine', p. 47-49; GRAHAM, *Inventing Van Eyck*, p. 140-141.

168 MARTENS, 'I : Joseph Ducq et son Antonello de Messine', p. 51-52.

169 DELEPIERRE, *Galerie d'artistes Brugeois*, p. 9; MICHIELS, *Les peintres Brugeois*, p. 51-52.

170 J.D. PASSAVANT, *Recherches sur l'ancienne école de peinture Flamande aux XVe et XVIe siècles* [overdruk uit *Messenger des sciences*], Gent, 1841, p. 7; CARTON, *Les trois frères Van Eyck*, p. 319.

schilderen van *De instelling van het Gulden Vlies*, het doek dat in 1841 zou zijn aangekocht door de koning. Voor het hier behandelde werk is ze duidelijk gebaseerd op één van de vele portretten van Filips die teruggaan op *Les généalogies des Forestriers* uit 1570. Het detail om de lierepijp over de schouder te draperen kan worden teruggevonden in andere kostuumprentjes uit de zestiende-eeuwse verhandeling of op het plakkaat van Cierkens uit 1846, waarop de Van Eycks zelf het ding over hun schouder hadden hangen.¹⁷¹ In het Steinmetzkabinet zaten ook gekleurde pentekeningen met watermerk "John Fellows 1833", te dateren rond 1840 waarvan één tekening "Philippus den Goeden 28 Graeve" liet zien in zijn rode uniform, eveneens gebaseerd op de prent uit 1570.¹⁷² Deze herkenbaarheidsfactor die in de loop van de negentiende eeuw haar waarde bewees, kan verklaren waarom Wallays zich niet baseerde op het bekende portret van Filips de Goede in zwart uniform door Rogier Van der Weyden, waarvan twee kopieën in de Ertborn-collectie zaten (Antwerpen, KMSK). Hendrik Leys zou dit portret wel gebruiken voor zijn Gulden Vliestaferaal.¹⁷³ Mogelijk was Wallays niet op de hoogte van het bestaan van deze werken, aangezien hij in dat geval de hertog fysiek treffer had kunnen verbeelden. Voor Isabella van Portugal liet hij zijn fantasie blijkbaar de vrije loop, hoewel hij haar als één van de historisch correcte portretten in de catalogus liet noteren. In die catalogusnota ging Wallays in de fout door de vermelding "Élisabeth de Portugal". Deze fout nam de schilder echter rechtstreeks over uit de vermelde bron - Cartons *Les trois frères Van Eyck* - waar staat beschreven hoe Van Eyck naar Portugal gestuurd werd "... pour aller demander au roi Jean I^r, la main de sa fille Elisabeth."¹⁷⁴ Voor haar hergebruikte Wallays het kleed van Johanna van Constantinopel uit zijn eigen *Jean de Nesle*.¹⁷⁵

171 E. DHANENS, *Hubert en Jan Van Eyck*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1980, p. 128-129 en 140-141.

172 C. VAN DE VELDE, *Steinmetzkabinet: catalogus van de tekeningen*, Brugge, Stad Brugge, 1984, p. 328-330.

173 P. DE MONT, *De schilderkunst in België, van 1830 tot 1921*, 's-Gravenhage, Nijhoff, 1921, p. 33.

174 Ch. CARTON, *Les trois frères Van Eyck*, p. 38.

175 Wallays spiekte voor de klederdracht van Johanna van Constantinopel mogelijk bij het enkel bij lithografie gekende werk *België kroont zijn illustere telgen* van Henri de

Dan rest er nog het jongetje rechts van Margareta en de hertogin. Delepierre en Michiels maakten elk op hun manier duidelijk dat ze het voor mogelijk hielden dat Memling als jonge knaap in het atelier van Van Eyck meedraaide, hoewel ze beiden toegaven daarvoor geen bewijzen te hebben.¹⁷⁶ Ook op Ducqs schilderij was een jonge knaap te zien. Norbert Hostyn ziet in die laatste persoon een portret van Memling, maar Didier Martens bewijst dat het om Rogier van der Weyden ging.¹⁷⁷ Of Wallays op zijn beurt met het knaapje een leerling heeft willen verbeelden, is betwifelbaar. Meer waarschijnlijk is dat hij met de weelderig geklede jongen met de vogel de jonge Karel de Stoute (1433-1477) dicht bij diens moeder in de compositie plaatste. Ook hier rijst de vraag waarom de typerende donkere, krullende lokken vanop het portret door Van der Weyden (Berlijn, Gemäldegalerie) niet werden overgenomen. Wat de vermeende identiteit van het kind ook geweest is, het bonte gezelschap op het schilderij kan nooit in die samenstelling in één kamer vertoefd hebben. Hubert van Eyck heeft in werkelijkheid noch Margareta Van Eyck – in haar hoedanigheid van schoonzus – noch Isabella van Portugal, noch Karel de Stoute of Memling gezien, aangezien hij in 1428 stierf. Ook Michiels was hiervan op de hoogte aangezien hij in zijn relaas heel duidelijk het huwelijk van zowel Van Eyck als Filips na de dood van Hubert plaatste.¹⁷⁸ De in de catalogus vermelde leerlingen Van der Goes en Van der Weyden tot slot, zijn meer dan waarschijnlijk vervat in de schilderende ateliermedewerkers achteraan rechts.

Caisne uit 1839. De dame naast Maria van Bourgondië lijkt wel erg sterk op Wallays' Johanna.

176 DELEPIERRE, *Galerie d'artistes brugeois*, p. 19; MICHIELS, *Les peintres brugeois*, p. 203-204. Volgens Michiels moest Memling, die hij als een geboren en getogen Bruggeling zag, in de straten van Eyck haast wel tegen het lijf lopen. Ook in de biografische schets bij het standbeeldplakkaat van 1846 stond: "... il est possible qu'il ait également fréquenté l'atelier de Van Eyck ..." (zie: VEYS en BOGAERT, *Notice biographique*, p. 68) Weale zou dit later uitsluiten aangezien Memling als Duitser pas veel later na Jans dood in Brugge arriveerde. Zie: J. WEALE, *Catalogue du Musée de l'Académie de Bruges. Notices et descriptions avec monogrammes, etc.*, Brugge, 1861, p. 20-21.

177 N. HOSTYN, 'De romantische recuperatie van de West-Vlaamse schilder- en beeldhouwkunst', in: CORNET, *Na & Naar Van Dyck*, p. 55; MARTENS, '1: Joseph Ducq et son Antonello de Messine', p. 52.

178 MICHIELS, *Les peintres brugeois*, p. 29.

Casusconclusie

We kunnen besluiten dat Edward Wallays zich als Bruggeling met *Filips de Goede bezoekt het atelier van Jan Van Eyck* inschreef in een gangbare internationale traditie die bovenal de romantiek en anekdotiek van een historische scène op de voorgrond plaatste. Herkenbaarheid was prioritair, meer dan historische correctheid of stilistische benadering. De salonbezoeker kreeg in 1850 een kunsthistorische heldendaad voorgeschoteld die toevallig op het conto van een in Brugge verblijvende artiest te schrijven was. Toch ging Wallays duidelijk actief op zoek binnen de voorhanden zijnde bronnen en nam hij de fouten uit die verhandelingen over. Met zijn Van Eyck-schilderij toonde de schilder ook mooi aan hoe enkele oude werken uit het academiemuseum hun weg naar de contemporaine negentiende-eeuwse historieschilderkunst vonden. Kunsthistoricus Francis Haskell weigerde voor dit soort kunstenaarsanekdotes het cliché te volgen alsof de schilders zomaar in Gorgio Vasaris *Vite* of gelijkaardige kunstenaarsbiografieën op zoek gingen naar het meest pittoreske of saillante detail. Integendeel “*the vast majority of these paintings propagate a consistent view of artistic vocation.*”¹⁷⁹ Het heeft er echter alle schijn van dat Wallays dit cliché net lijkt te bevestigen, zoals hij dat ook zou doen met zijn Memling-schilderij zestien jaar later. Nog het meest valt op hoe Wallays in dit werk een perfect gelijkaardige compositie hanteert als in zijn Van Eyck-voorstelling. Van links naar rechts ontwaart de toeschouwer de lichtinval uit de ramen, het aandacht eisende kunstwerk (triptiek/*Ursulaschrijn*), de kunstenaar (de Van Eycks/Memling), de hooggeachte bezoeker(s) (Filips de Goede & Isabella van Portugal/Maria Van Bourgondië & Maximiliaan Van Oostenrijk), hun gevolg als volk op de achtergrond, een jong knaapje (Karel de Stoute?/Filips de Schone?) en tot slot een doorkijk rechts op het schilderij. Dit bevestigt volledig de stelling van Tollebeek en Verschaffel dat compositieschema's zoals vorstelijke bezoeken aan kunstenaars in de romantiek vaak als clichés werden gehanteerd.¹⁸⁰

179 F. HASKELL, 'The old masters in nineteenth-century French painting', p 102.

180 R. GOBYN, R. HOOZEE, M. NAGELS, J. TOLLEBEEK en T. VERSCHAFFEL, 'Proloog', in: HOOZEE, TOLLEBEEK en VERSCHAFFEL, *Mise-en-scène*, p. 12.

BESLUIT

De vooronderstelling die we hier aftoetsten meent dat de historische schilderkunst van Brugse romantische schilders vanzelfsprekend een neogotisme zou bevatten. De grond hiervan is mogelijk dezelfde als bij de redenering in het *Journal de Bruges* die de renaissanceschouw in één adem met de *revival* van de middeleeuwen noemde.

Wat de romantische schilderkunst aangaat hopen we te hebben aangetoond dat de verarmde Brugse schilderscène de toonaangevende Antwerpse beweging eenvoudigweg trachtte bij te benen, ook op thematisch vlak. De retrospectieve tendens van Brugse romantici was minder typisch Brugs dan wel vroeg-Belgisch. De nationalistische oproepen vanuit de academie tot het verbeelden van het – al dan niet middeleeuwse – verleden volgen eenzelfde tendens. De keuze voor de Breydelthematiek was evenmin ‘Brugs’, daar het meer een volgen van De Keyzer en Conscience betrof. Daarenboven was de aandacht van de Brugse schilders niet in de eerste plaats op de middeleeuwen gericht, maar wel op het saillante, het heroïsche of het pittoreske, hetgeen ze blijkbaar gemakkelijker vonden in het vroegmoderne tijdperk. Daardoor kwam ze evengoed terecht bij Karel V, Breughel of Van Dyck als bij Filips de Goede en Van Eyck. Nochtans was de Brugse kunstkritiek de middeleeuwse thema’s omzeggens ‘genegen’. Het succes, de herwaardering en de schilderkunstige recuperatie van Jacob Van Oost tonen bovendien aan hoe men in Brugge een kunsthistorische zoektocht inzette naar een lokaal equivalent voor de Antwerpse barok.

De carrière en kunstwerken van Edward Wallays illustreren deze bevinding erg mooi. Aanvankelijk diende hij nog op te boksen tegen de anachronistische eisen van de neoclassicist Gregorius. Uiteindelijk liet hij een handvol middeleeuws gethematiseerde historiestukken na. Qua artistieke keuzes vallen zij – voor zover ze bij beeld gekend zijn – volledig binnen de gangbare romantische types en Wallays hanteerde voor zijn twee middeleeuwse kunstenaarsanekdotes zelfs een gelijk compositieschema. Bij het ontwerpen van deze werken hield de schilder binnen de grenzen van het mogelijke rekening met de *current state of the discipline*,

hoewel anachronistische schoonheidsfoutjes niet ontbreken. Zijn grootste doek, *Jean de Nesle*, verbeeldde in opdracht en eerder bij gebrek aan beter een mediëvistische anekdote. De zoektocht naar het pittoreske en heroïsche overheerste ook hier de oprechte interesse voor de middeleeuwse periode. Tegen wat het *Journal de Bruges* Wallays al vroeg in zijn loopbaan aanraadde te doen, vulde de schilder zijn carrière met het penselen van genrestukjes met barokke personages. Iemand als de Gentenaar Felix Devigne schilderde reeds zo vroeg als het salon van 1840 wél genrestukjes met vijftiende-eeuwse bezetting.

Wouter Kerkhove

‘Zelden was er te Waereghem zooveel volk als nu verleden dijnisdag’.

Het ontstaan, de evolutie en het succes van de jaarlijkse paardenrennen te Waregem, 1847-1966¹

Met bovenstaande titel opende de verslaggever van de *Gazette van Thielt* op 2 september 1911 zijn artikel over de jaarlijkse Waregemse paardenrennen.² Deze zin kon evengoed recent nog gebruikt zijn, want op dinsdag 30 augustus 2011 was het net zoals ieder jaar weer razend druk op de Gaverbeekhippodroom. De kranten spraken van 40.000 tot 50.000 kijklustigen die waren afgezakt naar het Zuid-West-Vlaamse Waregem om er te genieten van een namiddag paardenrennen en de bijhorende sfeer op het evenement dat bekend is geworden als ‘Waregem Koerse’. Het evenement is bijzonder omdat het de enige overblijvende Belgische paardenwedrendag van internationale betekenis is. Op vele renbanen, waaronder die van Oostende, Groenendale en Bosvoorde worden al jaren lang geen koersen meer gelopen. Sommige oude en prestigieuze hippodromen kregen zelfs een geheel nieuwe bestemming. Het meeste bronnenmateriaal voor dit artikel komt uit het gesloten privéarchief van de *Koninklijke Waregemse Koersmaatschappij* en bevindt zich ten huize van Joseph Van den Broecke, secretaris-generaal van de vereniging. Dit archief, hierna ‘Archief Waregem Koerse’ genoemd, telt 194 nummers uit de periode 1846-2005. Het is een diverse collectie waarin grofweg drie grote onderdelen te onderscheiden zijn. Het eerste deel bevat een aantal banden krantenknipsels, hoofdzakelijk uit het interbellum, met artike-

1 Het artikel is gebaseerd op de masterproef W. KERKHOVE, *Op de eerste dinsdag na de laatste zondag van augustus: Een geschiedenis van de jaarlijkse paardenrennen in Waregem, 1847-1966*. Onuitgegeven masterproef (promotor prof. dr. Tom Verschaffel), KU Leuven, 2010.

2 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Gazette van Thielt*, 02/09/1911.

len over de paardenrennen in Waregem en Europa.³ Een tweede bestaat uit rekeningen, vergadernotulen en een gedetailleerde briefwisseling uit de periode 1942-1966 van de toenmalige *Société des Courses de Waereghem*.⁴ Deze briefwisseling kon geïdentificeerd worden als afkomstig van de toenmalige voorzitter van de koersvereniging baron Braun. In een laatste deel bleven chronologisch geordende documenten, foto's en krantenartikels van 1846 tot 1997 bewaard.⁵ Dit derde deel bevat de oudste stukken en de grootste fotoverzameling van de paardenrennen.

De archivalische documenten van voor 1942 zijn ook buiten het 'Archief Waregem Koerse' schaars. Ze gingen in gevolge de oorlog grotendeels in de vlammen op. Daarom is voor de vroegste geschiedenis vooral beroep gedaan op persartikelen, oude publicaties en officiële documenten zoals parlementaire verslagen.⁶

HET ONTSTAAN VAN DE WAREGEMSE PAARDENRENNEN EN DE KOERSVERENIGING

De eerste jaarlijkse paardenrennen werden in Waregem gelopen op maandagnamiddag 30 augustus 1847. Ze waren ingericht als een nieuw onderdeel van de gemeentefeesten die al van oudsher op het einde van augustus plaatsvonden.⁷

Paardenrennen betekenden op dat moment geen nieuw verschijnsel. Ze waren vanaf de 17de en de 18de eeuw op de Britse eilanden tot ontwikkeling gekomen. Op het einde van de 18de en vooral in de 19de eeuw werden paardenrennen ook op het continent populair.⁸ De eerste paardenkoers op het vasteland vond plaats te Spa in 1773. Het betrof een initiatief onder impuls van gegoede en aristocratische Britten die in het mondaine kuuroord verbleven.

3 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 1-7.

4 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 9-88.

5 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 91-186.

6 Zo heeft de *Geschied- en Heemkundige Kring de Gaverstreke* een knipselcollectie met persartikelen over de Waregemse paardenrennen in bezit. Deze knipselcollectie is het resultaat van onderzoek door Marcel Delmotte en Jozef Vanraeyveldt in de jaren 1980.

7 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *La Chronique*, 29/08/1847.

8 M. DEN HOLLANDER, *Sport in 't stad Antwerpen 1830-1914*, Leuven, 2006, p. 95.

Volbloed paardenrennen waren namelijk een vast onderdeel van hun *leisure-culture*.

Vanuit Spa verspreidden de paardenrennen zich in de eerste helft van de 19de eeuw naar Brussel en Gent. De eerste koersmaatschappijen werden opgericht door de rijkere inwoners en de rennen lokten massa's toeschouwers. Vooral op nationale feestdagen en gemeentefeesten werden extra grote en belangrijke rennen ingericht.⁹ Vanaf de jaren 1840 sijpelde de populariteit van deze sport ook door naar het platteland en naar kleinere plaatsen zoals Oudenaarde en Waregem.

In contrast met de rennen in het mondaine Spa en de aristocratische Brusselse hoofdstad moeten de eerste Waregemse koersen echt als plattelands kermisvermaak gezien worden. Zo werden op de eerste Waregemse editie slechts twee rennen gelopen. Aan de eerste draffen mochten paarden van alle rassen en leeftijden deelnemen; de tweede ren was een galopren voorbehouden voor inlandse werkpaarden.¹⁰

Zeker het eerste decennium zou dit zo blijven. Het organiseren van paardenrennen was namelijk heel kapitaalintensief. De gemeente en de organisatoren hadden de middelen niet om ze groots op te zetten. Op demografisch vlak was Waregem in het midden van de 19de eeuw slechts een kleine landbouwgemeente. In augustus 1848 telde de gemeente 6.986 inwoners, een aantal dat maar heel traag zou groeien.¹¹ In het midden van de 19de eeuw was de levensstijl van de gemiddelde Waregemenaar als behalve mondain. De regionale economische situatie van 1847 bleek er niet echt rooskleurig. De traditionele vlas- en linnenspinnerij was in elkaar gestort, omdat ze de concurrentie met het goedkope Engelse mechanisch bewerkte linnen niet meer aankon. Dit zorgde, zeker in West- maar ook in Oost-Vlaanderen, voor een groot sociaal drama omdat ongeveer een derde van de actieve bevolking van

9 'Société d'Encouragement: Rapport annuel du président', in: *Journal des Haras*, (februari 1836), p. 94-102.

10 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *La Chronique*, 29/08/1847.

11 M. DELMOTTE, 'Honger en armoede te Waregem (1815-1855) en het gemeentelijk onderwijs ten tijde van Pieter Poma (1849-1877) en Henriette Vandenbulcke (1867-1878)', in: *Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring De Gaverstreke*, 29 (2001), p. 299-300.

deze traditionele sector afhankelijk was.¹² De situatie verslechterde nog door het mislukken van opeenvolgende aardappel- en graanoogsten tussen 1844 en 1846. De broodprijzen verdrievoudigden, armoede en honger werden normale straatverschijnselen en epidemieën staken vaak de kop op.¹³ Eind 1846 telde Waregem 3.951 armen; hiervan hadden 2.870 personen het hele jaar door hulp nodig om te overleven van onder andere het 'Bureel van Weldadigheid'. Diefstallen van etenswaren en bedelarij namen in de gemeente toe. Bedelen werd, zelfs op de beste momenten van het jaar, noodgedwongen gedoogd.¹⁴

Het is opvallend dat juist in deze barre economische en sociale toestand de eerste Waregemse paardenrennen ingericht werden. Toch is dit niet zo heel verwonderlijk: de rennen maakten namelijk deel uit van de plaatselijke kermis en de crisis vergrootte de behoefte aan een uitlaatklep voor het miserabele dagelijkse bestaan. Kermissen waren hier ideaal voor en behielden hun populariteit, zelfs in moeilijke omstandigheden.

Daarnaast bestonden ook de grote sociale tegenstellingen die zo kenmerkend zijn voor de 19de eeuw, in Waregem. Zo bezat de gemeente een kapitaalcrachtige bovenlaag die de impulsen tot het inrichten van de rennen gaf en de kosten ervan op zich kon nemen.¹⁵

Het is moeilijk, zo niet onmogelijk gebleken om vast te stellen wie de eerste feitelijke initiatiefnemers waren van de paardenrennen. Dit komt omdat er noch ledenlijsten van de *Ruitervereniging Sint-Maurice*, noch van de in het begin van de jaren 1850 opgerichte *Société d'Encouragement pour les Courses et l'Élève des Chevaux de Waereghem* kortweg *Société des Courses* in het bronnenmateriaal teruggevonden zijn. Deze laatste vereniging bestond waarschijnlijk uit dezelfde leden als de Ruitervereniging. De naamswijziging duidt dan op een herprofilering, waarbij de paardenrennen en de verbetering van het paardenras meer op de voorgrond kwamen. De paardenrennen zelf bestonden toen na-

12 J. BLOM en E. LAMBERTS, *Geschiedenis van de Nederlanden*, Baarn, 2007, p. 262.

13 M. DELMOTTE, *Honger en armoede te Waregem*, p. 299-301.

14 M. DELMOTTE, 'Honger en armoede te Waregem', p. 315.

15 J. BLOM en E. LAMBERTS, *Geschiedenis van de Nederlanden*, p. 263.

melijk al een paar jaar en kenden volgens de kranten ieder jaar een groter succes.¹⁶

Gedurende de jaren 1850-1860 werden in vele steden lokale verenigingen onder de benaming *Société d'Encouragement* opgericht. Het ontstaan van de Waregemse koersvereniging en het organiseren van paardenrennen waren dus een uiting van een nationale ontwikkeling.¹⁷ De naam *Société d'Encouragement pour les Courses et l'Élève des Chevaux* verwees in de eerste plaats naar de verbetering van het paardenras. De leden beoogden de paardenkweek te stimuleren door het organiseren van koersen en zo economisch de landbouw vooruit te helpen. Het paard vervulde nog belangrijke functies: het werd in de staalindustrie, de land-, mijn- en bosbouw, en bij havenactiviteiten veelvuldig ingezet. De inrichters van de paardenrennen hebben steeds de verbetering van het paardenras als ultiem argument aangegrepen om het bestaansrecht ervan te verdedigen. Dit vooropgestelde doel lag echter meermaals onder vuur in de Kamer, wanneer de rennen in het kader van landbouwsubsidies besproken werden. In de ogen van de tegenstanders was het slechts een vals argument om de echte motieven van rijkeluisplezier en gokken bij de koersen te verdoezelen. Het stimuleren van de kweek van werk- en trekpaarden kon zelfs volgens een meerderheid van de politici beter gestimuleerd worden door andere initiatieven dan koersen. Zij verkozen het promoten van prijskampen, paardenmarkten, keuringen en de staatsstoeterij boven de paardenrennen.¹⁸

In Waregem valt van bij de start wel degelijk op dat de maatschappij met haar rennen de verbetering van het paardenras en de paardenkweek op het oog had. De eerste jaren organiseerde ze vooral twee soorten koersen: draf- en/of galoprennen voor paarden van ieder ras en leeftijd, en draf- en/of galoprennen voor werk- en trekpaarden.¹⁹ De deelnemende paarden waren producten van

16 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *De Thieltenaer*, 28/08/1853; *Le Mémorial*, 08/09/1854.

17 M. DEN HOLLANDER, *Sport in 't stad*, p. 103.

18 M. DEN HOLLANDER, *Sport in 't stad*, p. 98 en *Annales Parlementaires Chambre*, 1849.

19 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Petites affiches l'Echo de Courtrai*, 01/09/1850.

boeren en fokkers uit de streek en het waren geen volbloedpaarden, maar koudbloedige werk- en trekpaarden. Daarnaast stimuleerden de paardenrennen de hele hippische industrie in de regio. Het succes van de rennen bracht immers ook impulsen mee om prijskampen te organiseren en een hengstenstation in Waregem op te richten. Naar het einde van de 19de eeuw toe zal dit primaire doel echter verminderen en zal de organisatie zich vooral focussen op het louter organiseren van de paardenrennen.

Krantenartikelen en schaarse documenten uit 1854 en 1856 geven Felix De Ruyck als eerste voorzitter en Ferdinand Guillemijn als eerste secretaris van de *Société des Courses* op.

De Ruyck was niet geboren en getogen in Waregem, maar vanaf het midden van de 19de eeuw maakte hij zonder twijfel deel uit van de Waregemse elite. Officieel was hij de zoon van een dienstmeid die werkte voor de Gentse edelman Egide Van Larebeke; deze laatste was echter wel zijn vermoedelijke vader.²⁰ Felix De Ruyck erfde namelijk samen met zijn zuster Hortense heel wat van Van Larebekes eigendommen. Dit was mogelijk omdat Van Larebeke zelf geen rechtstreekse afstammelingen had. Na zijn huwelijk in 1847 met Nathalie Storme vestigde hij zich in Waregem. Zijn echtgenote was de dochter van ereburgemeester/notaris Ferdinand Storme die tevens ontvanger was voor de inkomsten van De Ruycks eigendommen in de streek. Storme zelf behoorde met zijn vele eigendommen ook tot de rijkste personen van Waregem. Hoewel het echtpaar De Ruyck niet politiek actief was, bleken beiden toch sociaal bewogen en zetten ze zich in voor de ondersteuning van de armen. Zo liet De Ruyck bij testament 40.000 frank na aan de 'Burgerlijke Godshuizen'.²¹

Guillemijn was niet zo rijk, maar nam zeker even actief deel aan het lokale sociale leven. Hij was de zoon van Coletta Storme, een zus

20 O. WILLEMOT, 'Felix De Ruyck verwickeld in een proces tegen de bloedverwanten van Egide van Larebeke, Kasteelheer van Jabbeke en Luchteren', in: *Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring De Gaverstreke*, 22 (1994), p. 113-116.

21 M. DELMOTTE, 'Ferdinand Storme (1780-1860), burgemeester van Waregem (1819-1830), provincieraadslid, notaris(1813-1848), grondeigenaar en huwelijksmakelaar', in: *Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring De Gaverstreke*, 21 (1993), p. 444-445.

van de eerder vernoemde Ferdinand Storme.²² Hij maakte ook deel uit van het gezin Storme en tot 1861 was hij zelfs werkzaam als klerk in zijn ooms notariaat; tot in 1880 was hij lokaal politiecommissaris. Ferdinands zoon, Jules Storme was hoogstwaarschijnlijk medeverantwoordelijk voor de organisatie van de eerste paardenrennen. Hij volgde zijn vader op als notaris en in 1848 werd hij op 31-jarige leeftijd verkozen tot burgemeester van Waregem en provincieraadslid. Beide functies bekleedde hij tot aan zijn dood op 13 mei 1904. Meer dan 50 jaar zou hij de onbetwistbare politieke *leading man* van de gemeente zijn. Van Jules Storme is nog bekend dat hij in 1862 afgevaardigde van de Waregemse koersmaatschappij werd bij de nationale overkoepeling voor volbloedrennen, het *Comité Central des Courses*.²³ Na de dood van De Ruyck nam hij het voorzitterschap van de Waregemse koersmaatschappij waar.²⁴ Deze drie lokaal geëngageerde personen met heel duidelijke familiale banden zijn zonder twijfel een belangrijke factor geweest in het ontstaan en de ontwikkeling van de Waregemse paardenrennen. Zij hadden het geld en bezaten ook de contacten om dit evenement uit te bouwen en te laten groeien. Toch zou het verkeer zijn om enkel deze personen alle eer te geven. In 1851 telde de vereniging namelijk al 48 actieve leden en daarbovenop nog eens 50 ereleden.²⁵ Verschillende personen en families zoals de familie Boulez, op wiens gronden de eerste rennen werden gelopen, waren hierbij ook betrokken.

De verantwoordelijke inrichters deden al heel vroeg moeite om de bekendheid van hun paardenrennen ook bij een rijkere klasse te vergroten. Met relatief succes werd getracht de initiële kermis-

22 O. WILLEMOT, 'Schets van de familie Storme te Desselgem, Wakken en Waregem', in: *Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring De Gaverstreke*, 21 (1993), p. 305.

23 Het *Comité Central des Courses* werd opgericht in 1862 en trad op als koepelorganisatie die de inrichting van galop volbloed paardenrennen regelde. In 1888 ging de organisatie over in de *Jockey-Club Belge*. M. VAN DER BEKEN, *Inleiding tot de beschrijvende historiek van de moderne paardenrennen in ons land*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, KULeuven, Instituut voor Lichamelijke Opleiding, 1986, p. 41.

24 M. DELMOTTE, 'Gemeenteraadsverkiezingen te Waregem (1815-1921)', in: *Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring De Gaverstreke*, 24 (1996), p. 494.

25 H. VANDENBROEKE en J. VAN DEN BROECKE, *De wondere historie van Waregem Koerse*, Waregem, 1997, p. 28.

rennen geleidelijk *up te graden* om de vergelijking met de rennen in grotere steden te kunnen aangaan. Jaarlijks breidde de koersdag met nieuwe rennen uit en vanaf 1852 was er niet enkel sprake meer van mooie prijzen als medailles, maar begon het uitreiken van prijzengeld. Voor de winnaar van de belangrijkste koers had men in 1852 400 frank voorzien en twee jaar later was dit bedrag al opgelopen tot 500 frank.²⁶

Waren de paardenrennen in de beginjaren slechts één van de vele kermisonderdelen²⁷, dan evolueerden ze in het begin van de jaren 1850 al snel tot het belangrijkste van de festiviteiten, zeker op dinsdag. Geheel in de kermistraditie werden er op de dag van de rennen nevenactiviteiten aan gekoppeld. Zo is het niet toevallig dat de eerste steenlegging van de provinciale weg tussen Waregem en Kruishouten in 1852 plaatsvond op die dag. De lokale hoogwaardigheidsbekleders mochten toen aanschuiven aan een banket bij Storme en in de namiddag van de koersen genieten.²⁸ In 1853 werden de rennen aan de Hertog van Brabant, de kroonprins en latere Leopold II, opgedragen. Door leden van het Brusselse conservatorium werd een concert gegeven in de *Salle de Rhétorique* en in het voor die gelegenheid verlichte domein van De Ruyck ging er, na de paardenrennen, voor een *public choisi* een muzikale avond door. De avond werd door de harmonieën van Harelbeke, Oudenaarde en Wakken samen met het koor van Zingem opgeluisterd.²⁹

GESTUWD DOOR DE ERELEDEN BELEVEN DE RENNEN EEN EERSTE HOOGTEPUNT IN DE JAREN 1860 EN 1870

De organisatie van nevenactiviteiten bij de paardenrennen kende duidelijk succes en zorgde samen met aantrekkelijke koersen dat het ledenaantal van de *Société des Courses* steeg. De krant *Le Mémorial* meldde dat er in 1853 al meer dan 200 leden waren aangesloten en er op de koersdag zelf nog ongeveer 50 bijkwamen.³⁰ Deze aantallen zijn mogelijk iets overschat, maar er staan toch wel

26 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 23/07/1854.

27 Naast bijvoorbeeld zangwedstrijden en ringsteekspelen.

28 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 03/09/1852.

29 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 11/09/1853.

30 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 11/09/1853.

Briefhoofd van de ereledenlijst van de *Société d'Encouragement pour les Courses et l'Élève des Chevaux de Waereghem*, drukwerk, 1856 (WAREGEM, Archief Waregem Koerse, 100)

284 personen op een lijst met ereleden uit 1856.³¹ Deze lijst is een uniek document dat een schat aan informatie bevat, omdat naast de namen ook telkens de woonplaats en een professionele situering opgenomen werden. De ereleden kunnen aan de hand van de lijst zowel geografisch als professioneel gekaderd worden, waardoor er een beeld ontstaat van het *extended network* van de maatschappij. Het is opvallend dat het kerngebied met de hoogste concentratie aan ereleden geografisch vooral overeenkomt met het gebied tussen de Leie en de Schelde. Vele ereleden waren natuurlijk in Waregem zelf gevestigd, maar ook in Gent, Harelbeke, Kortrijk, Kruishoutem en Oudenaarde. Gent telde met 46 personen het meest ereleden. De fysieke nabijheid en de gemakkelijke bereikbaarheid van Waregem evenals de grootte van de Artveldestad speelden daarbij een rol. Daarnaast kende Gent al langer het bestaan van een *Société d'Encouragement*.³² Het is de geografische en economische aard van deze regio die al in 1853 door *Le Mémorial* als verklaring wordt gegeven voor de snelle uitbreiding van de *Société des Courses*: *Cette rapide extension s'explique d'ailleurs,*

31 WAREGEM, Archief Waregem Koerse, 100, Ereledenlijst, 01/05/1856.

32 M. DEN HOLLANDER, *Sport in 't stad*, p. 98.

*par l'heureuse position topographique de Waereghem, situé à proximité des vallées de l'Escaut et de la Lys, où sont les pâturages les plus abondants du pays, au centre d'une contrée entièrement agricole depuis la perte de son industrie, les éleveurs de chevaux y abondants.*³³

In de ereledenlijst zijn weinig fokkers terug te vinden; slechts een tiental ervan is opgenomen. Eigenlijk was slechts een kleine minderheid van de ereleden dagelijks professioneel met paarden bezig. Naast paardenfokkers waren ook trainers, paardenhandelaars, verscheidene dierenartsen, een manegemeester en de directeur van de staatsstoeterij van Tervuren erelid. De grootste groep of ongeveer 70 ereleden zijn als *propriétaire* aangeduid. Het waren waarschijnlijk personen die één of meerdere paarden bezaten. Veel eigenaren die al deelgenomen hadden aan de belangrijkste (of volbloed) rennen, werden logischerwijze ook erelid van de maatschappij. Verder waren de *négociants*, notarissen, brouwers en dokters goed vertegenwoordigd, terwijl ook de lokale politieke elite niet ontbrak. Onder de politieke mandatarissen vond men naast 15 burgemeesters uit naburige gemeenten ook 5 Kamerleden, 1 provincieraadslid, 2 leden van de bestendige deputatie, 2 schepenen en de West-Vlaamse provinciegouverneur.

Het is duidelijk dat de meerderheid van de ereleden deel uitmaakte van de hogere middenklasse en een minderheid van de hoge burgerij en aristocratie.

Van de ereleden werd verwacht dat ze een jaarlijkse bijdrage van 3 frank leverden aan de *Société des Courses*. Voor het jaar 1856 werd er via deze weg 852 frank opgehaald.³⁴ 3 frank was een vrij hoog bedrag voor de gewone man; toch was deze bijdrage niet superhoog: het jaarlijks lidgeld van de in 1864 gestichte *Société des Courses d'Anvers* bedroeg met 30 frank het tienvoudige.³⁵ Dit laatste hoge lidgeld wijst er op dat de Waregemse rennen toch een minder uitgesproken elitair karakter hadden.

Niet alle ereleden waren even sterk bij de koersmaatschappij betrokken. Voor sommigen was het erelidmaatschap niet meer dan

33 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 11/09/1853.

34 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 100, Ereledenlijst, 01/05/1856.

35 M. DEN HOLLANDER, *Sport in 't stad*, p. 103.

een sociale verplichting. De lijst van ereleden toont vooral aan hoever het netwerk van de organisatoren zich uitstreckte en welke personen de paardenrennen genegen waren. Rechtstreeks hadden de ereleden niets met de eigenlijke organisatie van de rennen te zien, maar toch was dit netwerk met regionale wortels onontbeerlijk voor de uitbouw van het evenement. Zo heeft volksvertegenwoordiger graaf Felix De Mûelenaere ervoor gezorgd dat prins Filip, Graaf van Vlaanderen in 1854 het erevoorzitterschap van de *Société des Courses* aanvaardde en de rennen sponsorde met een jaarlijkse prijs. In 1856 slaagden de inrichters er zelfs in om hun erevoorzitter prins Filip een uitnodiging te laten aanvaarden om Waregem op de dag van de rennen te bezoeken.³⁶

De populariteit van het erelidmaatschap van de *Société des Courses* was slechts één uiting van het vroege succes van de Waregemse paardenrennen. Het groot aantal toeschouwers op de veelal geïmproviseerde hippodroom geven er nog een beter beeld van. Zo berichtten bijna alle krantenartikels over de mensenmassa die naar Waregem afzakte voor het evenement. In 1854 vermeldde de krant *Le Mémorial* al 20.000 toeschouwers: *Les courses de mardi à Waereghem où plus de 20.000 personnes s'étaient rendues des villes et communes voisines.*³⁷ Dit cijfer is echter relatief: voor het jaar erna gaf diezelfde krant 12.000 bezoekers op: *L'immense prairie qui s'étend devant le château de Poteghem se trouvait envahie de bonne heure, par une foule immense, que l'on peut évaluer sans exagération à plus de douze mille personnes.*³⁸

Wie waren nu al die mensen die geïnteresseerd waren in de rennen? Behoorden ze vooral tot de rijkere of de lagere klassen van de bevolking? Politiek gezien bleek het antwoord hierop een heikel punt waar er net als over het nut van de rennen geen echte consensus over bestond. Wanneer de paardenrennen in het kader van de landbouwbegroting in de Kamer besproken werden, argumenteerden tegenstanders van subsidies voor de koersen dat het een vertier voor de rijken was. Voorstanders beriepen zich juist

36 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Petites Affiches l'Echo de Courtrai*, 31/08/1856; *Gazette van Thielt*, 07/09/1856; *De Thieltenaer*, 07/09/1856.

37 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 08/09/1854.

38 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 02/09/1855.

op de grote populariteit ervan bij alle lagen van de bevolking. Kamerlid Montpeillier vatte in 1862 de discussie samen in één vraag: *Maintenant les courses sont-elles, oui ou non, un plaisir populaire ou sont-elles seulement le plaisir des riches ou des aristocrates?*³⁹ Zelf was hij ervan overtuigd dat de vele toeschouwers in Brussel, Namen en Waregem het bewijs leverden dat de rennen wel degelijk door alle lagen van de bevolking gesmaakt werden. Hierbij gebruikte hij de Waregemse rennen om aan te tonen dat de lokale landelijke bevolking evenzeer aanwezig was op de renbaan: *C'est ainsi qu'à Waereghem, on voit le jour des courses, plus de 20.000 campagnards qui viennent jouir du spectacle que leur offrent les fermiers, les riches et même les aristocrates.*⁴⁰ Er kan – afgezien van de verschillende politieke visies – niet ontkend worden dat de paardenrennen toch mensen van alle klassen aantrokken: de massale opkomst alleen al bewijst dit.

Op de renbaan zelf was er een strikte scheiding tussen de vermogende klasse en het 'plebs'. De *pelouse* of het grasveld was het gedeelte dat toegankelijk was voor het publiek. In de *pesage* of de weegplaats werden de jockeys voor de wedstrijd gewogen; de plaats was bij de meeste hippodromen verhard en meestal voorbehouden voor het betalende publiek. Zowel op de *pelouse* als in de *pesage* konden er tribunes staan. De tribunes op de *pesage* waren duurder en exclusiever. Zeker in de ontstaansperiode konden de lagere klassen de rennen gratis bijwonen. De renbanen, ook deze van Waregem, waren vaak geen permanente constructies omdat deze te duur zouden zijn: ze werden tijdelijk opgebouwd in velden en weilanden. De mogelijkheid om gratis naar de koersen te kunnen kijken was zeker in Waregem nodig, gezien het beperkte inkomen van het gros van de bevolking. Inkomstgelden werden doorgaans gevraagd voor de toegang tot de tribunes en de weegplaats. Hiervoor waren enkele personen nodig die controleerden.⁴¹ De plaatsen werden logischerwijze door rijkere mensen ingenomen. De berichtgeving over een ongeluk met de tribunes

39 *Annales Parlementaires Chambre*, 1862, p. 709.

40 *Annales Parlementaires Chambre*, 1862, p. 709.

41 R. VAMPLEW, 'Horse races', in: T. MASON, *Sport in Britain: a social history*, Cambridge, 1989, p. 216.

tijdens de Waregemse paardenrennen van 1854 toont aan dat er toen al plaatsen voor een betalend publiek werden vrijgehouden; er werd zelfs vermeld dat er tribunes voor verschillende klassen waren: *Pour l'usage du public payant, la direction des courses avait fait construire un immense édifice en planche. Au centre de ce bâtiment se trouvaient la tribune du jury et à droite et à gauche celles des premières et des secondes.*⁴² Het is aan te nemen dat er ook bij vorige edities van de paardenrennen voorbehouden plaatsen, al dan niet met tribunes, voorzien waren voor een betalend publiek. Voor het succes van de paardenrennen zijn er meerdere redenen of verklaringen aan te halen. Eerst en vooral boden ze vertier, spektakel of een aanleiding tot feesten, kortom een rustpauze in de alledaagse beslommeringen van zowel 'boeren als heren'. Verder boden de koersen de mogelijkheid om weddenschappen af te sluiten. De hoop of uitzicht op winst verhoogde de intensiteitsbeleving van de rennen en zorgde ervoor dat er door alle klassen stevig geld ingezet werd. Sommige auteurs beschouwen gokken zelfs als 'de echte bestaansreden' van de paardenrennen.⁴³ De eerste teruggevonden vermelding van weddenschappen in Waregem dateert van 1854: *Men schryft uit Waereghem: Onze peerdenloopstryden schynen dan dit jaer luisterryk te zullen zyn, men spreek (...) alsook over aengegane weddingen voor aenzienlijke sommen; de eene tusschen liefhebbers van Kortryk en Franschmans, de andere tusschen Gentsche en Brusselsche liefhebbers. Sommigen willen weten dat er ingelyks weddingen zullen plaets hebben voor de barriersprongen.*⁴⁴ Gokken bleef altijd populair op de Waregemse renbaan. Een artikel uit *La Nation Belge* van 1923 geeft een levendig verslag van de gokpraktijken: *Le programme se déroule; les prix se disputent, les paris vont leur train, car tout le monde joue: bourgeois et prolétaire, grande dame et fille de ferme risquent qui un louis, qui cent francs sur le gagnant présumé. Et dans la foule fiévreuse, on discute les chances du favori, on commente le résultat: C'était prévu, Ribera*

42 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 08/09/1854.

43 R. VAMPLEW, 'Horse races', p. 215.

44 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Gazette van Thielt*, 01/06/1854.

*ne pouvait pas être battu. . . Si le mien avait mieux sauté à la rivière, il gagnait de dix longueurs. . .*⁴⁵

De Waregemse paardenrennen van de jaren 1856-1858 bleken sleuteledities te zijn die de definitieve *take-off* markeerden. In 1856 werden nieuwe terreinen in gebruik genomen; deze in de buurt van het station bleken te klein geworden. Het was Emma, weduwe de Kerchove de Denterghem en dochter van erelid burggraaf Philippe Vilain XIII die velden tegenover het kasteel aan de Gaverbeek als hippodroom liet gebruiken.⁴⁶ In 1857 werden er voor het eerst twee koersdagen ingericht: één op de klassieke kermisdinsdag en één op zondag.⁴⁷

Eén van de deelnemers aan deze rennen was Marc Lejeune. Deze rijke industrieel liet zijn paarden wedijveren in een *hagenren*. Dit moet hem bevallen zijn, want hij engageerde zich om dergelijke rennen verder te steunen. Volgens de kranten besprak hij met verschillende andere eigenaren de waarde van de prijzen en beloofde hij de inrichters om het volgend jaar 3.000 frank prijzengeld te schenken om een *course plate* te organiseren: *A l'issue des courses, à la suite d'une conversation entre les différents sportmen sur la valeur des prix, M. Marc-Lejeune a bien voulu promettre une somme de 3.000 francs, à donner en prix pour une course plate, lors des courses de l'année prochaine.*⁴⁸ Dit relatief hoge bedrag betekende een verzesvoudiging van het prijzengeld. Hierdoor werd deelname aan de Waregemse rennen interessanter voor verschillende eigenaars. Met het geld werd echter geen *course plate* georganiseerd, maar wel een *steeplechase*. Het fors verhoogde prijzengeld trok paarden uit verschillende Belgische en Franse stallen aan. *De steeplechase* werd heel populair, het was een *crowd pleaser* door het grote spektakel waarvoor dit rentype garant stond.⁴⁹ Gecombineerd met het hoge prijzengeld dat nu jaarlijks tot aan de

45 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie, *La Nation Belge*, 28/08/1923.

46 F. VAN KALKEN, 'Philippe-Louis Vilain XIII', in: *Biographie nationale*, XXVI, Brussel, 1938, p. 749-751.

47 Dinsdag 1 september en zondag 6 september. WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Gazette van Thielt*, 02/07/1857.

48 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 09/09/1857.

49 Een *steeplechase* is een galopen met hindernissen zoals hagen, muurtjes, berm en beken.

dood van Lejeune en daarna verder door zijn weduwe geschonken werd, tilde dit rentype het Waregemse evenement naar een hoger niveau. Zonder dit mecenaat zouden de Waregemse paardenrennen waarschijnlijk nooit zo een weerklink gevonden hebben.⁵⁰

Vanaf 1858, het jaar van de eerste *steeplechase* werd de belangrijkste koersdag altijd kermisdinsdag, en niet langer de zondag ervoor. Het was op de dinsdag dat de *Grand Steeple des Flandres* voortaan gelopen zou worden. De zondag stonden nu inheemse en gekruiste paarden centraal. Deze laatste rennen kunnen beschouwd worden als een voortzetting van de beginfase, waaraan vooral werkpaarden uit de streek deelnamen. Het lokale aspect waarbij de fokker of landbouwer zijn product wilde laten zien, primeerde hier nog duidelijk. Naar het einde van de 19de eeuw toe zou de zondag voorbehouden worden voor drafrennen. De dinsdag werden dan de vluchtkoersen met duurdere volbloedpaarden georganiseerd, zoals de *steeplechases* en de hagenrennen.

Toen de koersen in Waregem volop in opmars waren, veel publiek trokken en door het hoge prijzengeld aantrekkelijk voor staleigenaars werden, kenden de paardenrennen in grote steden als Brussel en Gent een crisis.⁵¹ Het terugvallen van heel sterke en dominante rennen in Brussel en in mindere mate in Gent schiep ruimte voor de ontwikkeling van een lokaal provinciaal opzet zoals in Waregem. Er namen nu paarden aan deel uit de beste Belgische en betere Europese stallen, vooral uit Frankrijk en in mindere mate uit Groot-Britannië. De allerbeste Europese paarden kwamen er echter niet, want hiervoor was het prijzengeld nog te laag.⁵²

Toch lieten enkele grote en vermaarde eigenaars hun dieren starten op de dinsdagrennen. In 1867 kwamen tijdens de *Grote Steeple* drie paarden uit de stal van Wiliam Douglas Hamilton, de 12de hertog van Hamilton, aan de start. Hij won ook de *Steeple* met

50 H. VANDENBROEKE en J. VAN DEN BROECKE, *De wondere historie*, p. 88.

51 'Résultat des courses de Gand', in: *Journal des Haras*, (juni 1855), p. 382.

52 In vergelijking met de belangrijkste koersen in Europa was Waregem slechts klein bier. In Parijs, Chantilly en Baden-Baden lagen de hoogste prijzen rond de 5.000 frank; het gemiddelde van de andere rennen lag ook veel hoger. In Dieppe kon men met de *steeplechase* zelf 7.000 frank winnen. 'Les courses de Baden-Baden', in: *Journal des Haras*, (november 1958), p. 272-274; 'Résultat des courses de Chantilly', in: *Journal des Haras*, (oktober 1858), p. 200-204.

het paard Carus. Hamilton behoorde tot de hoogste Schots-Britse adel en bezat de titel van hertog van Châtellerauld in Frankrijk. Zijn paarden liet hij in Frankrijk trainen. Het seizoen van 1867 was voor hem enorm succesvol: hij won de *Grand National* in Aintree bij Liverpool en de *Grote Steeple* in Dieppe, ter waarde van 8.000 frank.⁵³

Een belangrijke Belgische eigenaar die geregeld in Waregem aan de start kwam, was burggraaf van Buisseret. Hij was de oprichter van de stoeterij in Senefte en daarmee één van belangrijkste fokkers van volbloedpaarden in België in het midden van de 19de eeuw.⁵⁴ Anderen die in de jaren 1860 en 1870 aantraden, waren onder andere de baron van Hérissem, de baron van Woelmont en J.R. Ridell. Deze laatste Britse eigenaar en jockey won in de jaren 1870 vijf keer de *Grote Steeple* met het paard Spectre. Het is opvallend dat de grootste eigenaars altijd met meer dan één paard aan de start kwamen. In 1866 hadden bijvoorbeeld zowel de hertog van Hamilton als de baron van Hérissem elk drie paarden ingeschreven.⁵⁵

De eigenaars konden hun paarden inschrijven bij de *Jockey-Club* in Parijs en in Waregem bij de secretaris. Dit gold voor alle belangrijke Belgische rennen met hoog prijzengeld. In België waren er te weinig kwaliteitsvolle volbloedpaarden aanwezig. De organisatoren van paardenrennen waren verplicht over de voorwaarden van de koers met de Franse *Jockey-Club* te onderhandelen.⁵⁶ Bij inschrijving van een paard moest er ook inleg betaald worden. Dit geld ging verloren wanneer het na een bepaalde deadline nog teruggetrokken werd.⁵⁷ Paarden kregen een handicap in extra gewicht naar gelang het al gewonnen prijzengeld. *Gentlemen-riders* (niet professionele jockeys) kregen dan weer een gewichtsvoordeel.⁵⁸ Het aantal ingeschreven paarden betekende niet dat er evenveel

53 H. VANDENBROEKE en J. VAN DEN BROECKE, *De wondere historie*, p. 86.

54 C. D'YDEWALLE, *A bride abattue*, Brussel, 1949, p. 178-179.

55 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 01/08/1866.

56 Een Belgisch centraal orgaan wordt pas in de jaren 1860 met het *Comité Central des Courses* opgericht.

57 'Courses de Waereghem près de Courtrai', in: *Journal des Haras*, (maart 1858), p. 165.

58 'Société de Waereghem près Courtrai programme des courses 1858', in: *Journal des Haras*, (april 1858), p. 244.

effectief aan de start kwamen. Eigenaars konden ook forfait geven en dit gebeurde frequent. Eén van de beste en bekendste Franse paarden, Franc-Picard, eigendom van de burggraaf van Namen was zowel in 1859 als 1860 ingeschreven voor de *Grote Steeple*; beide keren werd de inschrijving weer ingetrokken.⁵⁹

De deelnemende paarden die soms vanuit ver afgelegen stallen uit België en Frankrijk kwamen, werden per spoor naar Waregem vervoerd. De 19de- en 20ste-eeuwse treinmaatschappijen voorzagen bij goedertransporten speciaal voor paarden uitgeruste wagons. De dure paarden moesten zonder veel problemen lange afstanden kunnen afleggen.⁶⁰ Ook de vele toeschouwers die niet in de onmiddellijk nabije omgeving van de renbaan woonden, maakten gebruik van de trein. De aanwezigheid van een station en de toegang tot het nationale spoorwegennet waren voor de paardenrennen dan ook zeer belangrijk. Zonder een goede aansluiting op het spoornet zouden de Waregemse rennen gewoon logistiek nooit zo uitgegroeid zijn. Bij de ingebruikname van de spoorlijn tussen Gent en Kortrijk had Waregem op 22 september 1839 een halte verkregen en vanuit Gent waren er dan verbindingen met de andere Belgische steden. Op 6 november 1842 was de lijn uit Kortrijk doorgetrokken tot in Rijsel, waar er verbindingen naar Parijs en de rest van Frankrijk waren.

De inrichters en het gemeentebestuur begrepen dat het transport naar en van de hippodroom op de dag van de rennen heel belangrijk was. Een persbericht uit 1853 meldde dat alles geprobeerd werd om op de dinsdag van de paardenrennen een nachttrein in te leggen zodat de bezoekers nog terug thuis zouden geraken.⁶¹ Het is niet duidelijk of het opzet slaagde. Wel staat vast dat de minister van Openbare Werken een jaar later alle treinen vanuit Gent op die dag in Waregem liet stoppen: *Par décision de M. le ministre des travaux publics et à l'occasion des courses de Waereghem qui auront lieu mardi 5 septembre prochain, tous les convois partant de Gand*

59 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 01/08/1866.

60 J. BLAY, *Les princes et les jockeys: Chantilly XVIIIe-XXe siècle*, II, Biarritz, 2006, p. 211-212.

61 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *De Thieltenaer*, 28/08/1853.

Dag der paardenloopstrijden Waereghem 1901. - De verhoogten (les tribunes).

Gezicht op de weegplaats en de tribunes van de Waregemse hippodroom, prentbriefkaart, 1901 (WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 112)

*s'arrêteront dans la station de cette commune.*⁶² De beslissing werd gemotiveerd vanuit het belang dat de omliggende bevolking aan de Waregemse feesten hechtte. In 1856 nam de minister opnieuw maatregelen zodat 's avonds treinen om 21 uur in de richting van Kortrijk en Gent konden vertrekken.⁶³ Gedurende de eerste twee decennia waren het vooral speciale treinen die ingelegd werden om het publiek terug thuis te brengen. Voor het reizen naar Waregem was men op de normale dienstregeling aangewezen. De treindiensten breidden zich later nog verder uit: naast de lijn Gent-Kortrijk met stopplaatsen in De Pinte, Olsene, Machelen, Nazareth en Deinze konden ook belangstellenden uit Moeskroen en omstreken in 1859 van een speciale dienst gebruik maken om de rennen te kunnen bijwonen.⁶⁴

HET ONTSTAAN VAN DE JAARLIJKSE PELGRIMAGE NAAR WAREGEM TIJDENS DE BELLE EPOQUE EN HET INTERBELLUM

De rennen bleven jaar in jaar uit massa's kijklustigen lokken uit alle lagen van de bevolking. De beginnende industrialisering in

62 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 03/09/1854.

63 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Le Mémorial*, 22/08/1856.

64 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Petites Affiches l'Echo de Courtrai*, 28/08/1859.

de streek op het einde van de 19de eeuw en de opeenvolgende cycli van economische groei en economische crisis hadden hier duidelijk geen invloed op. In het algemeen bracht de Belle Epoque een grote bloei voor rennen met luxueuze volbloedrennen. De *beau monde* genoot ervan om op de hippodroom een namiddag te kuieren, een gokje te wagen en te genieten van het spektakel. Koning Leopold II zelf, die verzot was op paardenrennen, gebruikte zijn politieke invloed om ze te steunen en spendeerde een deel van zijn fortuin aan de bouw van hippodromen en de inrichting van paardenrennen. Het waren vooral de koersmaatschappijen in Brussel, Oostende en Spa die hij begunstigde.⁶⁵

Daartegenover was het juist in de Belle Epoque dat de Waregemse paardenrennen op sportief gebied een relatief mindere bloei kenden. De 3.000 frank prijzengeld uit 1857 stagneerde en daalde op het einde van de jaren 1870 tot slechts 2.000 frank. De grote Europese stallen lieten de Gaverbeekhippodroom links liggen: de 2.000 frank die men er met de *Grote Steeple* kon verdienen, viel in het niets in vergelijking met de 11.000 frank die op 25 augustus 1883 te Oostende gewonnen kon worden.⁶⁶ Gelukkig bleef het prijzengeld aan de Gaverbeek nog ver boven de vereiste minima van de *Jockey-Club* en de rennen bleven nog genoeg Belgische paarden aantrekken.

Naast het lagere prijzengeld waren er ook nog andere redenen waarom de Europese renstallen afwezig bleven. Door de oprichting en de toename van het aantal renstallen in eigen land steeg logischerwijze het aandeel aan binnenlandse paarden naar het einde van de 19de eeuw toe.⁶⁷ Belangrijker nog was de grote attractiviteit van de paardenrennen in Brussel en Oostende waar de meeste buitenlandse paarden aan deelnamen.⁶⁸ Toch kende Waregem slechts een relatieve achteruitgang; het karakter van de rennen was er totaal anders dan in de grote steden: er werden slechts één keer per jaar in de kermisperiode galoprennen georganiseerd.⁶⁹ De

65 M. DEN HOLLANDER, *Sport in 't stad*, p. 122-123.

66 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Journal d'Ypres*, 19/04/1883.

67 M. DEN HOLLANDER, *Sport in 't stad*, p. 112.

68 M. DEN HOLLANDER, *Sport in 't stad*, p. 120.

69 Vanaf 1876 werden er wel in het zomerseizoen meerdere drafrennen georganiseerd door de drafmaatschappij. Deze stonden echter los van de jaarlijkse paardenkoers

beste Europese paarden kwamen dan wel niet meer, maar de rennen bleven nog altijd veel publiek uit alle klassen aantrekken; ook een groot deel van de Belgische turfwereld bleef present.

De Eerste Wereldoorlog zorgde ervoor dat het in meer dan 50 jaar op de eerste dinsdag na het laatste weekend van augustus stil was op de Waregemse renbaan. De Duitse bezetter stond geen culturele activiteiten toe en al zeker geen paardenrennen. De hele veestapel werd opgeëist en ook de paarden werden naar Duitsland getransporteerd omwille van hun strategische betekenis. De paardenstapel overleefde de oorlog gedecimeerd en veel inspanningen van de fokkers gingen daardoor teloor. De ijver van de fokkers zorgde er na de oorlog voor dat de kweek van paarden van alle rassen in een snel tempo terug op peil kwam.⁷⁰

In 1919 sprongen er weer paarden over de Gaverbeek. De rennen bleken niets aan populariteit te hebben ingeboet, want een massa volk was weer op de meeting aanwezig. De krant *Sportsman* schreef: *Les foules environnantes par une présence en masse, la joie de reprendre contact avec leur sport favori, dont ils étaient privés depuis 1913.*⁷¹

Toch was het niet zo vanzelfsprekend dat de rennen hernomen werden. In Antwerpen overleefden ze, ondanks een meestal hoge prijzenpot, niet: het huurcontract voor de renbaan liep af en de concurrentie met Brussel en Oostende bleek moordend. Vooral de vele rennen met enorme prijzen in juli en augustus op de Wellingtonrenbaan van Oostende zorgden ervoor dat alle andere steden in 1919 geen paardenrennen organiseerden. De Antwerpse *Société des Courses* met toch financieel sterke leden had eenvoudigweg de middelen niet om paarden vanuit Oostende naar de Scheldestad te lokken.⁷²

Eén van de hoofdredenen waarom de rennen in Waregem de concurrentie met Brussel en Oostende toch overleefden, is te zoeken bij de kalenderdatum. Het paardenrenjaar had zich namelijk in de

waar er ook galoprennen gelopen werden ingericht door de *Société des Courses de Waereghem*.

70 P. DEBRAUWER, *Het Belgisch trekpaard. Een levend monument*, Tielt, 2004, p. 72-75.

71 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 1, Knipselcollectie, *Sportsman* 04/09/1919.

72 M. DEN HOLLANDER, *Sport in 't stad*, p. 122-123.

Belle Epoque geleidelijk aan in twee seizoenen opgedeeld: in de zomer was er Oostende, waar men naast de rennen ook kon genieten van de 'goede lucht' en het amusement van de badplaats; begin september kwam de hoofdstad in beeld, waar de hippodromen van Bosvoorde en Groenendael hun deuren openden. *Avant de regagner définitivement la capitale, les Sportsmen n'ont pas manqué d'assister à l'annuelle réunion de Waereghem où se disputait le Grand Steeple-Chase des Flandres.*⁷³ De 'Waregemse dinsdag' viel dus pal tussen de twee in en vormde een perfecte tussenstop: *Ainsi donc, la tradition veut que, chaque année, la réunion hippique de Waereghem serve de transition entre la saison sportive Ostendaise qui se meurt, et la réouverture des courses à Bruxelles et à Spa.*⁷⁴

Kranten schreven over de jaarlijkse grote trek naar Waregem en naar de populaire paardenwedstrijd in Vlaanderen. *On l'a dit: tout homme reste profondément attaché au lieu qui a porté son berceau. Les Muselmans on: La Mecque; les Chrétiens: Rome; Les Tibétains, La ville infranchissable de Lhassa. . . Dans un même ordre d'idée, les sportsmen Belges ont comme berceau: Waereghem. C'est là que chaque année, ils doivent aller se reconforter comme à la source pure du sport.*⁷⁵ De ouderdom van de meeting werd ook benadrukt en in sommige kranten, vooral in de gespecialiseerde paardenpers, werd de trek zelfs beschreven als een pelgrimage naar de wieg van de paardensport.⁷⁶

Historisch gezien is deze voorstelling natuurlijk onjuist: als er al een wieg van de paardensport in België kan aangeduid worden, ligt deze in Spa of in Brussel. Toch is de bewering niet zomaar uit de lucht gegrepen. De koersmaatschappij zelf benadrukte haar historisch belang in perscommuniqués. Al in 1871 werd duidelijk dat zij zich beschouwde als één van de maatschappijen die samen met deze van Spa en Bergen het volbloedpaard in België hadden

73 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie, *Paris-Sport* 30/08/1923.

74 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie, *France Chevaline* 26/08/1923.

75 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie.

76 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie, *Paris-Sport*, 31/08/1927.

geïntroduceerd.⁷⁷ In de laatste twee decennia van de 19de eeuw schreven de lokale kranten steevast ook over oude, vermaarde koersen en zelfs oudste en vermaardste koersen te Waregem. In 1897 haalde de krant *Sport Belge* aan dat, alhoewel de meeting op zich niet belangrijk was, ze door haar ouderdom toch een opmerkelijke plaats verdiende in het hippisch seizoen: *Elle doit cette situation privilégiée à son extrême ancienneté. Ce meeting est un des plus anciens du pays.*⁷⁸

De anciënniteit van de Waregemse rennen was ook op de renbaan nog tastbaar. Tijdens de Belle Epoque hadden de grote steden bijna allemaal nieuwe moderne hippodromen gekregen. De infrastructuur aan de Gaverbeek was in vergelijking daarmee nog zeer pover en amateuristisch. Sommige kranten vonden de accommodatie zelfs heel primitief.⁷⁹ Pas tijdens de economisch gunstige *roaring twenties* werden er nieuwe tribunes gebouwd: een eerste deel kon in 1925 in gebruik genomen worden; het gehele complex was zeker klaar in 1930. De tribune was symmetrisch opgebouwd met in het midden een torentje.⁸⁰

Het koersplein zelf lag in de meersen van de Gaverbeek. Aan de overkant van de weegplaats was er praktisch geen bebouwing, waardoor de bezoekers uitzicht hadden op de wijde landelijke omgeving. De overige bebouwing zorgde voor een pittoreske omkadering: aan de ene kant het 17de-eeuwse kasteel van Potegem en de villa Joire; aan de andere de Waregemse dorpskom, waarvan de *skyline* vooral door de kerk en het herenhuis van notaris Matton bepaald werd.⁸¹ Het landelijke kader versterkte het beeld van de oude meeting op de *Antique hippodrome*.⁸² *L'aspect de la vaste plaine, qui limite le bourg de Waregem et que sillons une rivière si-*

77 WAREGEM, *Collectie de Gaverstreke*, Knipselcollectie, *Gazette van Thielt*, 23/08/1871.

78 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie *Sport Belge*, 23/02/1897.

79 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie, *La saison d'Ostende*, 04/9/1924.

80 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 124-126, Foto's Waregemse paardenrennen, 1925-1930.

81 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie.

82 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie, *Flandre libérale*, 02/09/1926.

*lencieuse, revêt en ces jours de réjouissances populaires et sportives, une allure vraiment pittoresque.*⁸³

De Waregemse paardenrennen vormden van bij hun ontstaan al één grote Vlaamse kermis. Het was een hoogdag voor de plaatselijke economie. Alle cafés en eetgelegenheden zaten nokvol. Er kwamen meer mensen de koersen bezoeken dan er inwoners waren, zodat Waregem de allure kreeg van een kleine stad. Veel huizen werden voor de gelegenheid tot horecazaken omgebouwd: *Ce jour-là tous les habitants deviennent peu ou prou restaurateurs: des pancartes bilingues dont l'encre est à peine séchée avertissement les étrangers: ici qu'on peut manger, là qu'un garage est préparé pour les voitures, plus loin qu'on débite, bière et café à ceux qui ont apporté leurs provisions.*⁸⁴

Hoe was het bij al die ontwikkelingen intussen gesteld met het bestuur van de Waregemse *Société des Courses*? Nazaten van de familie De Ruyck-Storme maakten nog altijd de kern uit van het bestuur. Zo was de schoonzoon van Storme, baron Victor Casier tot aan zijn dood in 1910 erevoorzitter en diens zoon Ernest Casier was lid. Notaris Antoon Verbruggen vervulde de functie van penningmeester en was net als schepen Camiel Doutreligne een neef van burgemeester Storme. Het voorzitterschap zelf was na de dood van Storme in 1904 overgegaan op rijksveearts Jean Bouckaert die het tot aan zijn overlijden in 1933 zou opnemen. Daarna nam brouwer Henri Damman de fakkel over.⁸⁵

Bovenvermelde bestuursleden hadden duidelijk nog een heel uitgesproken Waregemse band. In vergelijking met de beginperiode van de renvereniging waren er echter ook leden bijgekomen zoals baron Grenier, industrieel Edouart Ribaucourt, baron Idès Della Faille d'Huysse, Julien Lorthiois en Alexandre Joire, die minder met de stad verbonden waren. Ze maakten vooral deel uit van de Belgische paardenrenwereld en/of bezaten hun eigen renstallen. Deze meer externe leden professionaliseerden de *Société des Courses* en legden de verbinding met de bredere

83 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie.

84 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 2, Knipselcollectie, *La Nation Belge*, 28/08/1923.

85 M. DELMOTTE, 'Gemeenteraadsverkiezingen', p. 448-450.

Belgische renwereld. Ribaucourt, Lorthios en Joire waren afkomstig uit Frankrijk. Zij stonden in voor de uitbouw van hippische infrastructuur in de buurt van Waregem. Ribaucourt liet rond de eeuwwisseling in Zulte een oefenpiste met bijhorende stallingen en manege optrekken.⁸⁶ Joire zorgde voor de bouw van een villa in Normandische stijl naast de hippodroom in 1904 en legde er een kleine stoeterij *Haras Saint George* met bijhorende stallingen en paardenfaciliteiten aan.⁸⁷

NA DE TWEDE WERELDOORLOG: DE WAREGEMSE PAARDENRENNEN IN EEN VERANDERENDE WERELD

De Tweede Wereldoorlog leidde niet tot het volledig stilvallen van de hippische activiteit aan de Gaverbeek. België lag in tegenstelling met de Eerste Wereldoorlog niet dicht bij het front. Wanneer de situatie pacificeerde liet de Duitse *Militärverwaltung* zelfs weer paardensport toe. Van der Beken vermeldt dat er op de renbanen van Stockel en Bosvoorde al vanaf 11 augustus 1940 weer werd gelopen. Tijdens de oorlogsjaren was er een groot zwart geldcircuit dat gemakkelijk een weg vond naar de weddenschappen rond de renbanen. Dit had tot gevolg dat de meeste hippodromen veel rennen organiseerden en hoge bedragen aan prijzengeld toekenden.⁸⁸ Paradoxaal genoeg zorgde het succes van de rennen in België ervoor dat de Waregemse *Société des Courses* er geen kon organiseren. In 1942 vroeg baron Braun in een brief aan graaf Edouard d'Oultrement, de toenmalige voorzitter van de *Jockey-Club* of hij de bezetters ertoe kon aanzetten om op de dinsdag van 'Waregem Koerse' een trein van Brussel naar Waregem in te leggen; er waren toen immers weinig andere transportmiddelen.⁸⁹ De koersvereniging moest echter afzien van het voornemen om rennen te organiseren, omdat ze de concurrentieslag met Oostende en

86 *De inventaris van het bouwkundig erfgoed*, 2010 (<http://inventaris.vioe.be/dibe/relict/38387>).

87 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 1, Knipselcollectie, *Sport-Elévage*, 27/08/1911.

88 M. VAN DER BEKEN, *Inleiding tot de beschrijvende historiek van de moderne paardenrennen*, p. 64.

89 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 37, Brief van Braun aan d'Oultrement, 28/05/1942.

Zellik onmogelijk kon winnen. De *Société des Steeple-Chases de Belgique* richtte op maandag 31 augustus, één dag voor de traditionele koersdinsdag, twee steeple in met een prijzenwaarde van 100.000 frank. De Waregemse koersvereniging kon slechts 40.000 frank aan de *Grote Steeple* verbinden.⁹⁰ Voorzitter baron Jules Casier verzette zich dan ook tegen het organiseren van de traditionele koersdinsdag: er zouden noch toeschouwers, noch deelnemers opdagen.⁹¹ Er werden dan maar rennen ingericht door de drafsmaatschappij, die de hippodroom voor 10.000 frank afhuurde.⁹²

Na de oorlog slaagde de koersmaatschappij erin om de situatie te normaliseren en haar plaats op de koerskalender terug op te eisen: de meeting aan de Gaverbeek vond weer plaats op kermisdinsdag. Rond de oorlogsperiode vond op bestuurlijk vlak binnen de *Société des Courses* een generatiewissel plaats. Maar liefst acht nieuwe leden traden aan in de periode 1939-1943. Enkel de baronnen Jules en Ernest Casier, Stefaan Boulez en Alexander Joire waren al van in het interbellum actief.⁹³ Nieuwe leden die toetraden waren Hubert Damman, Henri Bouckaert, Léon Bekaert, baron Jacques Casier, René Visart de Bocarmé, Jacques du Roy de Blicquy en baron Emile-Jean Braun. Opnieuw vallen de familiale bindingen en dynastieën op: de Casiers waren rechtstreeks familie van de stichters en de families Boulez, Damman en Bouckaert waren al decennia bij het koersgebeuren betrokken. Het Waregemse luik van de vereniging vormde een redelijk gesloten groep, waarvan het lidmaatschap vooral in eigen kring gehouden werd. De band met het gemeentebestuur is wel opmerkelijk kleiner geworden, zeker sinds de dood van burgemeester en voorzitter Bouckaert in 1933. Vroeger hadden de meeste bestuursleden wel ook een actieve functie in de gemeente.

Na de Tweede Wereldoorlog werd baron Emile-Jean Braun voorzitter van de koersvereniging. Voor het eerst was het voorzitter-

90 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 37, Brief van Braun aan Bekaert, 11/04/1942.

91 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 37, Brief van Bekaert aan Braun, 06/06/1942.

92 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 37, Brief van Braun aan d'Oultremont, 17/06/1942.

93 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 38, Ledenlijst 1943.

schap niet meer in handen van een Waregemse familie. Braun was bedrijfsleider in het textielbedrijf Union Cottonière te Gent en zoon van de populaire Gentse burgemeester Emile Braun. De financiële belangen van de familie Braun lagen, net als deze van de familie Casier, in de Gentse textielindustrie. Emile-Jean hield van de paardensport en bekleedde bestuursfuncties bij verschillende hippische verenigingen. Hij bezat ook een eigen stal en tijdens het interbellum won hij tweemaal de *Grote Steeple* in Waregem.

De trend om leden die nauw verbonden waren met de lokale en nationale paardensport te rekruteren voor het bestuur zette zich hiermee dus verder door. Ook het lidmaatschap van andere nieuwe bestuursleden sluit daarbij aan. René Visart de Bocarmé leidde als voorzitter de *Jockey-Club* en bekleedde een centrale plaats in de Belgische volbloedpaardensport. Jacques du Roy de Blicquy stamde uit een adellijke familie die mee aan de wieg stond van de volbloedpaardensport in België; hij bezat zelf ook een stal met volbloedpaarden.⁹⁴ Léon Bekaert was burgemeester van Zwevegem en directeur van het familiebedrijf dat toen al internationaal actief was in de productie van staaldraad. Naast zijn professionele activiteiten was hij ook een groot paardenliefhebber en onder meer voortrekker van de *Cercle Equestre l'Eperon d'Or* uit Kortrijk.⁹⁵

Er was dus een interessante mengeling van lokale en meer nationale bestuursleden ontstaan. Dit bracht echter ook mee dat, zeker onder het voorzitterschap van Braun, de voertaal van de koersmaatschappij voornamelijk het Frans was. Het was de moedertaal van de *Jockey-Club* en de wereld van de volbloedpaardenrennen. Braun gaf zelf toe dat hij het Nederlands onmachtig was. Het gebruik van het Frans in de koersmaatschappij werd nooit openlijk gecontesteerd. Rond 1965, aan het einde van Brauns voorzitterschap, veranderde dit echter en werd de administratie wat vanderlandst: voor het eerst werd zowel een Franstalige als een Nederlandstalige eindafrekening opgesteld.⁹⁶

De eigenlijke organisatie van de paardenrennen verliep doorheen de jaren 1950 volgens een vast schema. De jarenlange ervaring en

94 C. D'YDEWALLE, *A bride abattue*, p. 218-221.

95 C. D'YDEWALLE, *A bride abattue*, p. 252.

96 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 33, Balans van de koersmeeting, 31/08/1965.

de grote continuïteit in de maatschappij zorgden ervoor dat het een routineklus was geworden. In de algemene vergadering die meestal voorafgegaan werd door een bestuursvergadering, namen de belangrijkste beslissingen. Het aantal vergaderingen per jaar lag niet vast, maar het waren er nooit meer dan 4 tot 6.⁹⁷ Het hotel *Le Pigeon d'Or* op de markt in Waregem was de vaste stek van de koersmaatschappij: het secretariaat was er gevestigd en de meeste vergaderingen vonden er plaats.⁹⁸

Tijdens de vergadering van het late voorjaar besprak men de planning en het programma van de eerstvolgende kermisdinsdag. De allocatie van het prijzengeld werd er ook vastgelegd.⁹⁹ Het programma moest al vroeg op punt staan om het te kunnen publiceren in de officiële koerskalender van Oostende.¹⁰⁰ Tijdens de zomervergaderingen werden de praktische zaken zoals de catering, de publiciteit en de controle van de toegangskaarten behandeld. Naast het vergaderen werd er ook veel per briefwisseling geregeld. Zo moest elk jaar in augustus toestemming gevraagd worden aan de dienst belastingen in Brugge om weddenschappen op de koersdag te mogen organiseren.¹⁰¹

Met verschillende organisaties uit de paardenwereld – de belangrijkste waren de *Jockey-Club* en de *Fédération Nationale des Courses au Trot* – diende heel wat geregeld te worden, onder meer omtrent de vereisten voor deelname aan de rennen en het prijzengeld.¹⁰² Braun moest ook ieder jaar opnieuw afspreken met de *Société des Donneurs de Belgique*, de vereniging van de bookmakers, tegen welke voorwaarden ze op de hippodroom mochten werken.

97 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 105, Reglement Société des Courses de Waereghem, 1905.

98 Af en toe vonden de bestuursvergaderingen plaats in Brauns werkkantoor te Gent; zeker in de jaren 1960, toen hij al vooraan in de 80 was, liet hij ze daar meer en meer plaatsvinden.

99 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 76, Procès-verbaux, 1958-1966.

100 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 12, Brief van Braun aan de leden van de koersmaatschappij, 13/04/1950.

101 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 59, Rapport van Braun aan Koersmaatschappij, 25/02/1957.

102 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 73, Rekeningen met de Jockey-Club, 1954-1966; WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 58, Programme plat obstacles, 31/08/1965.

WAEREGHEM

MARDI 29 AOUT 1950
à 2,30 heures

GRANDES COURSES

GRAND STEEPLE-CHASE DES FLANDRES
ON SAUTE DEUX FOIS LA RIVIERE

STEEPLE-CHASE GENTLEMEN-RIDERS ET OFFICIERS

GRAND PRIX OSCAR VINDEVOGEL
(Au trot Attelé)

SECRETARIAT :

Hôtel "AU PIGEON D'OR",
Grand Place Tél 97 WAEREGHEM

A 10 HEURES

Grand concours de Chevaux

Imprimerie Félix Dubois, Rue de la Station 12 Waerzeghem - Tél. 170

Affiche van de Waregemse paardenrennen, drukwerk, 1950 (WAREGEM, Archief Waregem Koerse, 140).

Maar het belangrijkste aspect van de organisatie was het aantrekken van voldoende paarden. Uit de briefwisseling blijkt dat Braun jaarlijks heel veel moeite deed om een groot en verscheiden aantal deelnemers in Waregem aan de start te krijgen. Hij concentreerde zich vooral op het aantrekken van buitenlandse paarden

en sprak daartoe verschillende kanalen aan.¹⁰³ Onder meer het prijzengeld van de rennen op dinsdag werd opgedreven tot bij de top in België.¹⁰⁴ Om Belgische paarden aan te trekken voor de rennen moesten er weinig of geen inspanningen geleverd worden. Na de oorlog richtte Braun zich vooral op militaire paarden van officieren omdat hij de militaire steeple, de *Prijs van de Leie* zijn vooroorlogs prestige wou teruggeven.¹⁰⁵ Wedijverende officieren in uniform gaven extra uitstraling en waren mateloos populair bij de toeschouwers.¹⁰⁶

Het grootste aantal buitenlandse paarden was afkomstig uit Frankrijk. Braun had daar veel contacten. Hij stuurde het programma van de Waregemse rennen door naar verschillende Franse koersmaatschappijen om er promotie te maken en bezocht jaarlijks meermaals de rennen van Auteuil met de bedoeling eigenaars en trainers te ontmoeten. Braun had ook kennissen en contactpersonen bij de belangrijkste Franse militaire cavalerieacademies. Verder mobiliseerde hij de militaire attachés in de ambassades om officieren naar Waregem te lokken. Onmiddellijk na de oorlog was Braun er in geslaagd om Britse paarden die deel uitmaakten van de bezettende legers in Duitsland, de *British Armies on The Rhine* in Waregem aan de start te brengen.¹⁰⁷

Net als in de 19de eeuw steunde de organisatie dus op een uitgebreid informeel netwerk. Het voornaamste gebeuren bij die netwerking was de jaarlijkse banketlunch in hotel *Le Pigeon d'Or* te Waregem tijdens 'Waregem Koerse' zelf. Doel van deze lunch was een select publiek samenbrengen dat meer standing en allure kon geven aan de rennen. De genodigden waren leden van de koersmaatschappij, belangrijke personen uit de turfwereld, de voorzitters en leden van de *Jockey-Club* en van andere grote koersmaatschappijen, en vertegenwoordigers van allerlei regulerende

103 Voor de *Grote Steeple* was dit minder een probleem; het hogere prijzengeld zorgde daarvoor.

104 Het prijzengeld en het belang van de rennen in Brussel en Oostende was wel nog veel hoger.

105 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 12, Brief van Braun aan Scot, 09/07/1950.

106 De *Prix de la Lys* is een militaire steeplechase voor officieren. Na de *Grote Steeple* werd het de belangrijkste galopren. De meeste officieren kwamen uit Frankrijk, maar ook Britse, Italiaanse en Belgische officieren namen regelmatig deel.

107 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 10, Brief van Codwell aan Braun, 12/08/1948.

instanties. De meesten gasten beschikten over een adellijke titel en behoorden tot de Franstalige Belgische aristocratie. Daarnaast waren er ook buitenlandse contactpersonen present en de redacteurs van de hippische pers.¹⁰⁸ Opvallende afwezigen waren de Waregemse lokale gezagsdragers: ze behoorden niet meer tot de *inner-circle* van de koersmaatschappij.

Op de Gaverbeekhippodroom zelf leek alles na de oorlog weer zijn normale gang te gaan en de kermisdinsdag kende nog altijd een even groot succes. In de kranten werden alle typische kentrekken van het gebeuren uitgebreid aangehaald: *Waregems grootste dag was weer aangebroken en toen wij in de morgen rond de markt toerden beleefden wij weer diezelfde stemming, diezelfde drukte, herkenden wij diezelfde gezichten van boekmakers en venters, leurders en dikbuikige eigenaars, modepopjes en new-lookjuffertjes, bedelaars, kortom alles wat men te Waregem vond en terugvindt.*¹⁰⁹

De grote massa kwam per auto, trein, fiets of te voet naar het evenement. De horeca deed gouden zaken: *Men knabbelde krakende pistolets met restjes ham en worst. Men brandde zich de vingers aan halfgebakken en nog druipende frietstokjes en dronk, dronk dat het een lust was om zien. Alleen Breughel mistten wij om die pittige tonelen te kleuren en meer reliëf te geven.*¹¹⁰ Net als vroeger waagden de bezoekers zich talrijk aan een gokje: *Er werd duchtig gewed en de "books" net als de winketten van de totalisator ontvingen fabelachtige bedragen en keerden eveneens redelijke procenten uit aan de gelukkige winnaars die de "favoriet" niet hadden gespeeld.*¹¹¹

De kranten schetsten eind jaren 1940 en begin jaren 1950 vooral een beeld van onveranderlijkheid. Waregem leek op die dag geen deel uit te maken van de moderne wereld, maar van de goede oude tijd. De krantenkoppen uit 1949 zijn hieromtrent eenduidig: *100 jaar traditie... maar Waregems "steeple" blijft eeuwig jong;*

108 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 10-34, Genodigdenlijsten voor de lunch, 1948-1964.

109 'Waregems grote dag: weerom dezelfde zon, drukte en optimisme in de Borrelstreek', *Het Volk* (1 september 1948), p. 7.

110 'Waregems grote dag: weerom dezelfde zon, drukte en optimisme in de Borrelstreek', *Het Volk* (1 september 1948), p. 7.

111 'Waregems hoogdag werd door 25.000 bezoekers meegemaakt; Feest rondom de Gaverbeek wedstrijden met weinig deelnemers brachten niettemin veel sensatie', *Het Volk* (31 augustus 1949), p. 8.

*Ruitershoogdag in Breugheliaanse stijl*¹¹² en *Zo kon Breughel het zelf niet schilderen; Traditionele dag van Waregem ook met geen pen te beschrijven*.¹¹³ En *De Gentenaar* sloot een artikel over het gebeuren af met: *Het beeld dat wij U hierboven ophingen is toepasselijk op al de "grote dagen" die Waregem reeds gekend heeft, of ze zich nu vóór of na de oorlog situeren*.¹¹⁴

Dit beeld zou doorheen de jaren 1950 en begin de jaren 1960 weinig veranderen, ook niet inzake de visie op het sociale aspect van de rennen: *Men wordt er opgenomen in een echte Vlaamse kermisatmosfeer met dreunende muziek, wapperende vaandels, fris schuimig bier en een duizendkoppige menigte, die met spanning wacht op het ogenblik dat paard en berijder in het sompige water van de Gaverbeek zullen plensen*.¹¹⁵

Toch waren de eerste naoorlogse decennia voor de Waregemse koerswereld niet zo gunstig. Braun en zijn bestuur kregen af te rekenen met twee grote problemen. Het werd vooreerst steeds moeilijker om buitenlandse paarden in Waregem aan de start te krijgen. En daarnaast daalde het aantal bezoekers dramatisch: van 22.767 in 1947 naar 9.035 in 1962. Opvallend is dat de daling op de *pelouse* met zijn goedkopere plaatsen veel groter was dan deze op de *pesage*.¹¹⁶ De bezoekers op en rond de weegplaats zouden tegen het eind van de jaren 1960 zelfs voor het eerst de grootste groep vormen.

Zoals alle grote evenementen hadden de Waregemse paardenrennen nochtans de betalende toeschouwers absoluut nodig. De verkoop van toegangskaartjes maakte de grootste bron van inkomsten uit. Er kon zelfs dubbel verdiend worden aan de bezoekers: naast de gelden van de toegangskaartjes kreeg de koersmaatschappij ook een percentage op de omzet die vergokt werd. Het totale bedrag dat op koersdinsdag op de renbaan werd ingezet liep jaarlijks op tot in de miljoenen. In 1951 zorgden de 12.459 toeschouwers voor

112 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 139, Knipselcollectie, *Het Volk*, 27/08/1949.

113 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 139, Knipselcollectie, *Het Nieuwsblad*, 31/08/1949.

114 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 139, Knipselcollectie, *De Gentenaar*, 31/08/1949.

115 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 151, Knipselcollectie, *Het Laatste Nieuws*, 1963.

116 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 10-34, Eindafrekeningen, 1934-1966.

De sprong over de Gaverbeek in Waregem, foto, 1923 (WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 122).

een omzet bij de bookmakers van 2.216.055 frank. De *Pari-Mutuel* deed daar nog eens 338.730 frank bovenop. Na betaling van de taksen zorgde de gokomzet voor een meerwaarde van 130.000 frank voor de koersmaatschappij.¹¹⁷ Het belang van de weddenschappen voor de paardensport was dus zeer groot.¹¹⁸

Waarom de mensen wegbleven van de Waregemse paardenrennen is niet zo duidelijk te omschrijven. In België kende de paardensport in het geheel wel een dip. Maar zoals hoger aangehaald is dit voor Waregem waar de rennen zeer nauw verbonden waren aan het kermisgebeuren, geen sluitende verklaring.

Het was echter nu juist wel het kermiskarakter dat maatschappelijk in de naoorlogse jaren minder belangrijk werd. Waren de kermiskoersen aanvankelijk een verpozing voor het zware werk op het land en in de fabriek, dan zorgde de stijgende sociale welvaart

¹¹⁷ WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 13, Eindafrekening, 1951.

¹¹⁸ In 1966 zorgden de 13.699 toeschouwers zelfs voor een omzet die ruimschoots de 5 miljoen frank oversteeg. De winst voor de koersmaatschappij door het organiseren van die weddenschappen bedroeg ongeveer 390.000 frank.

ervoor dat arbeiders en landbouwers minder nood voelden aan een extra vakantiedag. Dit lijkt meteen ook een verklaring voor het sterker afnemen van het aantal toeschouwers op het grasveld, van waar de gewone man de rennen bijwoonde.

De leden van de koersmaatschappij beseften wel de problemen, maar konden niets vinden om het tij te doen keren. Het dalende bezoekersaantal had als rechtstreeks gevolg dat de al vergevorderde plannen voor de bouw van een nieuwe tribune voor onbetaalde tijd uitgesteld werden. De financiële kas was leeg en Braun weigerde grote risico's te nemen.¹¹⁹

Bij het dieptepunt van 1962 zocht de *Société des Courses* een nieuw elan in het aantrekken van nieuwe bestuursleden: in 1963 Charles van Tieghem de ten Berghe uit Oostende en in 1964 verving Hilaire Spiers de overleden de Bocarmé. Vooral van Tieghem zou veel initiatief ontwikkelen. Zijn achtergrond paste ook precies in het profiel van de koersmaatschappij: hij was eigenaar van een stal en had jarenlange ervaring in de paardenwereld. Onder zijn impuls besloot de koersmaatschappij werk te maken van de commercialisering en rationalisatie van het evenement. Ook het gemeentebestuur bleek bereid met investeringen op de hippodroom ter hulp te komen.¹²⁰

De commercialisering van de paardenrennen was eigenlijk al begonnen in het begin van de jaren 1950, toen bedrijven hun producten kwamen promoten op de renbaan. Zo was er een exclusieve frisco-concessie verleend aan het Brusselse *Finial S.A.* die jaarlijks meer dan 10.000 frank opbracht.¹²¹ Het bedrijf dat de Belgische verdeelrechten van Champagne *Ruinart et Fils* en *Appolinaris* bezat, drong erop aan om een amazone-ren te mogen sponsoren die de naam *Grand Prix Champagne Ruinart Père et Fils* kreeg. De bedrijven boden zich dus zelf aan en de koersmaatschappij besliste op een *case to case* basis.

In de jaren 1960 veranderde dit en met hulp van Van Tieghem werd het marketing potentieel van de Waregemse paardenrennen

119 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 59, Rapport van Braun aan de Koersmaatschappij, 25/02/1957.

120 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 76, Procès-verbaux, 1960-1966.

121 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 14, Comptes de clôture de la réunion 1952.

vergroot door actiever sponsoring aan te trekken. Met deze meerkomsten wilde men het prijzengeld verhogen om zo betere paarden aan te trekken. De belangrijkste sponsors waren het biermerk *Bass* en het bedrijf *Etablissements Georges Fourcroy et Fils*, dat de verdeelrechten van de champagne *Moët et Chandon* had.

De bedrijven waren vooral geïnteresseerd in de rennen als uitgangspunt voor hun handelsmerken en in de mogelijkheid een specifiek doelpubliek met goedkope reclame te benaderen. Ze richtten zich vooral op het publiek van de *pesage*, dat vermogend genoeg was om hun producten te consumeren. Paardenrennen waren ook beschouwd als een ideale ontmoetingsplaats tussen de bedrijven en hun klanten.¹²²

De 'goedkope reclame' legde de Koersmaatschappij geen windeieren: *Bass* had in 1965 maar liefst 100.000 frank over om de *Bass Gold Cup prijs* te laten lopen.¹²³ De sponsoring en reclame-inkomsten zorgden ervoor dat de koersmaatschappij op korte tijd weer over een grote prijzenpot kon beschikken: in 1965 werd maar liefst 730.000 frank aan prijzengeld uitgedeeld.¹²⁴

Voor de renbaan zelf werd beslist om in meer randanimatie te voorzien, zoals modeshows en defilés van jachthonden en historische koetsen. Zo zou het hele evenement wat meer cachet krijgen.¹²⁵ De aanpak kende succes en op de editie van 1964 waren er weer meer dan 16.000 bezoekers. De toename was vooral op de *pesage* waar te nemen; op het plein bleef ze grotendeels achterwege. Het vernieuwde imago kon de gewone *pélousard* dus minder bekoren. Hieruit mag echter wel niet zomaar besloten worden dat de Waregemse rennen tot een louter exclusief evenement waren geëvolueerd. Het lokale Waregemse meer landelijke of kleinstedelijke kermiskarakter is tot op vandaag nog altijd verbonden met de rennen.

122 T. COLLINS en R. VAMPLEW, *Mud sweat and Beers. A cultural history of Sport and Alcohol*, Oxford, 2002, p. 64.

123 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 84, Programma, 31/08/1965.

124 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 84, Balans van de koersmeeting van 31 augustus 1965, 31/08/1965.

125 WAREGEM, *Archief Waregem Koerse*, 66, Knipselcollectie, Het Nieuwsblad, 02/08/1963.

BESLUIT

Het ontstaan van de jaarlijkse paardenrennen in Waregem was niet uitzonderlijk. Paardenrennen waren een populaire sport en een vrijetijdsbesteding die in België vanuit de steden naar het platteland doordrongen. Alle koersen, ook deze van Waregem kregen een ruime publieke belangstelling omdat ze spektakel en vertier boden. Tevens gaven ze kans om te wedden op de deelnemende paarden. De gokomzet bleek één van de grootste inkomstenbronnen voor de inrichtende koersmaatschappijen. Paardenrennen stimuleerden volgens sommigen ook de 'verbetering van het paardenras' wat binnen een landbouwsamenleving als in Waregem economisch enig belang had.

Naast deze algemene waren er ook specifiek lokale redenen voor het succes van de rennen in Waregem, vooral dan de binding met de kermis. De koersen werden er eerst als nevenactiviteit van de kermis ingericht, maar reeds in één decennium overschaduwden ze deze.

De leden van de *Société des Courses de Waereghem* organiseerden de paardenrennen. Ze bepaalden mee het karakter en het uitzicht ervan. Ze slaagden erin de rennen een nationale en zelfs een bescheiden internationale uitstraling te bezorgen. Dit laatste werd opgebouwd vanuit het sterk ondersteunend netwerk dat rond het midden van de 19de eeuw vooral uit lokaal verankerde mensen, maar ook uit mensen van het nationale paardengebeuren bestond en zorgde voor de nodige politieke en financiële steun. De prijzenpot was groot genoeg om kwalitatieve volbloedpaarden aan de start te krijgen.

Het aantrekken van externe leden kende een hoogtepunt in 1946 met de aanstelling van baron Braun tot voorzitter: hij had geen feitelijke binding meer met Waregem. De externen zorgden er steeds voor dat de koersmaatschappij nieuwe inzichten verkreeg en kon inspelen op nieuwe ontwikkelingen. Zo waren het ook externe leden in de jaren 1960 die de impulsen gaven tot het commercialiseren van de rennen en de negatieve evolutie ervan konden ombuigen.

Hoewel de inrichters erin slaagden om het sportieve en sociale niveau op te tillen, veranderde dit weinig aan de sfeer van de Waregemse paardenrennen. Ze bleven een kermisgebeuren en

het volkse karakter ervan bleef overwegen, alhoewel de koersmaatschappij er ook in slaagde om zowel de lokale hogere klassen en de turfelite jaarlijks naar de Gaverbeek te doen afzakken. Voor het gros van de toeschouwers stonden de paardenrennen gelijk aan een dag vrijaf, ontsnappen aan de dagelijkse realiteit en zich te goed doen aan eten en drinken. De goede spoorverbindingen van Waregem via Kortrijk en Gent met andere steden en gemeenten zorgden ervoor dat de renbaan gemakkelijk bereikbaar was voor zowel de grote massa bezoekers als voor de deelnemende eigenaars met hun paarden en entourage.

Op sportief vlak behoorden de Waregemse rennen wel niet tot de absolute top in België. Toch konden de inrichters steeds belangrijke renstallen naar Waregem halen, zelfs in de Belle Epoque en tijdens het interbellum, wanneer belangrijke koersmaatschappijen zoals deze van Antwerpen verdwijnen.

De datum waarop de paardenkoers in Waregem plaats vond, was één van de belangrijkste sleutels tot het succesverhaal. De paardenrennen die op eerste dinsdag na de laatste zondag van augustus gelopen werden, vielen perfect tussen het zomerseizoen dat in Oostende werd gelopen en het najaarseizoen in Brussel. Voor eigenaars, trainers en jockeys was Waregem een tussenstop waar er nog iets kon verdiend worden.

Het authentieke en pittoreske imago van de Waregemse rennen werd in de hippische pers sterk benadrukt. De jaarlijkse paardenrennen werden zelfs beschreven als 'een pelgrimage naar de wieg van de paardensport in België'. Mede hierdoor kon de *Société des Courses* een vaste plaats afdwingen op de jaarlijkse koerskalender. Bovenstaande verklaringen over het ontstaan en succes van 'Waregem Koerse' speelden zeker een grote rol, maar niet alles lijkt beantwoord. Bijkomend onderzoek is zeker nodig. Zo kan een studie van de paardenrennen na 1966 inzicht geven in de verdere specifieke evolutie van de Waregemse rennen. Belangrijker nog is dat er, zowel op lokaal als nationaal vlak, meer onderzoek wordt verricht naar het fenomeen paardensport. De ontwikkeling van de paardenrennen in steden als Antwerpen, Brussel, Gent of Oostende, maar ook in kleinere plaatsen, zou boeiende vergelijkende inzichten kunnen verschaffen.

Boekbesprekingen

Ronald VAN BELLE

Laudas flamencas en España

In 2011 publiceerde de Brugse kunsthistoricus Ronald Van Belle een inventaris van de tien Vlaamse koperen grafplaten die in Spanje bewaard zijn gebleven¹. Reeds eerder had deze auteur stenen en koperen grafplaten bestudeerd in talrijke tijdschriftartikels en in zijn groot werk *Vlakke grafmonumenten en memorietaferelen met persoonsafbeeldingen in West-Vlaanderen* (Brugge, 2006). Nu heeft hij de grenzen van zijn inventarisatiegebied naar het zuiden verlegd en is zijn geliefde studieobjecten achterna gegaan naar Spanje, het land waar ze in de middeleeuwen zijn terechtgekomen².

Vanaf de 13de eeuw waren er handelsbetrekkingen tussen Vlaanderen en Spanje, tussen het internationale handelscentrum Brugge en de havens aan de Cantabrische kust. Het is dan ook niet te verwonderen dat daar heel wat Vlaamse en Brabantse kunstwerken te vinden zijn. De werken die de kooplui naar hun thuisland meebrachten, zullen snel de aandacht van koopkrachtige Spanjaarden hebben getrokken die eveneens gelijkwaardige kunststukken wilden bezitten en ze in Vlaanderen bestelden. Dit was ook het geval met de koperen grafplaten die opvielen door hun grootte en virtuoze lijnvoering en daarenboven ook een persoonlijk accent bezaten.

Uit de bronnen is bekend dat de platen in Brugge verhandeld werden en dat er productiecentra waren in Doornik en in Gent. Toch werden de bekende grote 14de-eeuwse grafplaten uit Engeland, Duitsland en Polen door onder meer James Weale, Hans Eichler en Valentin Vermeersch aan Brugse werkplaatsen toegeschreven. Het is pas in de jaren '70 van de vorige eeuw dat

- 1 De grafplaat van Pedro Zatrilla uit Solsona bevindt zich thans niet meer in Spanje. Hij werd in 1881 verworven door het Louvre in Parijs, maar wordt toch in het boek besproken.
- 2 Voor deze studie heeft de auteur – zoals hij zelf schrijft in zijn *agradecimientos* – kunnen gebruik maken van de omvangrijke documentatie over het onderwerp die prof. dr. Jan Steppe (1918-2009) door jarenlang onderzoek had samengebracht en belangeloos te zijner beschikking heeft gesteld.

Grafplaat van bisschop Alfonso de Madrigal, †1455, gegraveerd ca. 1520, kathedraal van Avila, wrijfprent [RVB ©KIK]

Hugh Keith Cameron Doornik als het belangrijkste centrum van herkomst vooropstelde. De steengroeven in het Doornikse kunnen daarin een rol hebben gespeeld. Doornikse steen werd niet enkel gebruikt als gewoon bouw materiaal, maar deze steen was ook voor beeldhouwwerk en voor grafzerken zeer bruikbaar. In deze stenen zerken werden inschriften, figuren en wapenschilden gekapt. Voor een ervaren ambachtsman zal het niet zo moeilijk geweest zijn om - met aangepaste hamers en beitels - lijnen en figuren in een koperplaat te kappen of te drijven ("graveren"). Het commerciële succes van de 14de-eeuwse platen in de handelsmetropool Brugge kan er op de duur geleid hebben tot het opstarten van een lokale productie, al dan niet met behulp van ingeweken (Doornikse) ambachtslui. Daarbij kan ook het artistieke milieu (de Vlaamse Primitieven!) met zijn rijke opdrachtgevers, een inspirerende rol hebben gespeeld. Dit alles heeft tot gevolg gehad dat men nu Brugge aanvaardt als plaats van herkomst voor bepaalde types van grafplaten. Tot deze types behoren onder meer de grafplaten met de voorstelling

van de dode(n) in een lijkwade (in navolging van de zerk van W. Copman, † 1387 in de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge) en de koperplaten die onder invloed van de schildertechniek uitmunten door schilder kunstige effecten van licht en donker en door een virtuoze graveertechniek. Ook het grote aantal grafplaten die er in Brugge geweest zijn en nog zijn, kunnen

verwijzen naar een actief productiecentrum. Het blijft echter wachten op archivalische bewijzen.

Opnieuw naar Spanje. Ook in het nieuwe boek worden *grosso modo* twee groepen onderscheiden: 14de-eeuwse Doornikse en 15de-eeuwse Brugse koperen grafplaten. Van Belle begint zijn boek met enkele inleidende hoofdstukken: over de Vlaamse kunst in Spanje, over de Vlaamse grafplaten en hun plaats van herkomst, over de stijlkenmerken. De tien bewaarde platen worden telkens besproken met een uitvoerige beschrijving van de plaat³, historische gegevens over de afgebeelde personen, en een vergelijking met verwante platen in Europa. Daarnaast worden ook nog zeven of acht verdwenen platen behandeld. Ten slotte is er op p. 171-229 een lange Engelse *summary*. Het geheel is bovendien geïllustreerd met heel mooie wrijfprenten, door de auteur bijeengebracht tijdens de vele jaren intens onderzoek.

We overlopen in het kort de bestudeerde grafplaten.

- Echtgenote van F. Fernández, † 1333 (Sevilla). Te vergelijken met de vrouwen op de twee bekende platen uit King's Lynn (Engeland) en waarschijnlijk met Katelijne Voelpont, † 1361, op de Cortschoofzerk (vroeger in Sint-Salvators, Brugge).

- M. Fernandes de las Cortinas, † 1371, en familie (Castro Urdiales).

- Man en echtgenote M. Ibanez de Urizarren, ca. 1380 (Lekeitio).

- J. Peris de Ormaegy en echtgenote A. Martines de Ceranta, ca. 1382 (Lekeitio).

- Aartsbisschop P. De Sagarriga, † 1418 (Tarragona, nu Barcelona).

De vijf hierboven genoemde grafplaten worden aan Doornik toegeschreven.

- P. Zatorylla, ca. 1400 (Solsona, nu Parijs). Verwant met de zerk van W. Copman, † 1387 (Brugge, Sint-Salvators).

- M. Ochoa de Vildosola, ca. 1400 (Artea, nu Bilbao).

- P. López de Vitoria en echtgenote M. Sánchez de Salinas, ca. 1486 (Bilbao). Verwant met de grafsteen van L. Bonin, † 1479, en echtgenote en dochter (Brugge, Sint-Gillis).

- Bisschop A. de Madrigal, † 1455, plaat ca. 1520 (Avila). Erg verwant met de zerk van Jan van Liedekerke, † 1519, en echtgenote (Brugge, Sint-

3 De lezing van de inschriften is soms verwarrend omdat de auteur het lettertype van de eigenlijke inscriptie ook gebruikt voor de opgeloste afkortingen (tussen gewone haakjes) en voor bijkomende vermeldingen (tussen rechte haakjes), zoals de aanwezigheid van een wapenschild [escudo] of de opengelaten plaats voor een sterfdatum [huego en blanco].

Salvators). Volgens Van Belle werden deze zerken “probablemente” in hetzelfde Brugs atelier vervaardigd (p. 148).

De vier hierboven genoemde grafplaten worden aan Brugge toegeschreven, soms met vraagteken.

- G. Urtiz de Luyando, † 1503, en echtgenote O. Martínez de Arcamendi, † 1489; plaat ca. 1530 (Vitoria). Dit renaissancewerk is niet te vergelijken met Doorniks of Brugs werk. De maker (uit Brabant ?) kan onder meer inspiratie gevonden hebben in gravures en voor de grotesken in Italiaans werk. Aangezien er veel beeldhouwers uit de Nederlanden in Spanje werkzaam waren, kan deze grafplaat misschien door één van hen ter plaatse zijn gemaakt.

Een klein hoofdstuk van het rijke Vlaamse kunstpatrimonium in Spanje is nu grondig bestudeerd. Een inventaris van tien nummers bevat soms evenveel vraagtekens. Het verder onderzoek van Ronald Van Belle over de Doornikse grafzerken zal hopelijk nieuwe elementen opleveren op gebied van techniek, stijl en ornamentpatronen die het mogelijk zullen maken stedelijke ateliers te onderscheiden.

Luc Devlieghe

Ronald VAN BELLE, *Laudas flamencas en España - Flemish monumental brasses in Spain*. - Bilbao: Ediciones Beta, 2011 (Brugge: Uitgeverij Van de Wiele, 2011). - 282 p., ill., met summary in het Engels (58 p.). - ISBN 978-84-92629-41

Met Europese steun en met de Provincie West-Vlaanderen als projectleider loopt er momenteel een interregionaal project (Zeeland, West-Vlaanderen, Noord-Frankrijk en Kent) onder de titel *Heritage and Maritime Memories in the 2 Seas Region* (HMS-project). Toen duidelijk werd dat *De Lijn* aan het 125-jarig bestaan van de kusttram ook een project wilde vastknopen, werd dit belangrijk stuk Belgisch maritiem erfgoed in het HMS-project opgenomen. Het gehele *De Lijn*-project werd door een prominente jury zo positief geëvalueerd dat het de eerste laureaat werd van de Erfgoedprijs 2011 van de Provincie West-Vlaanderen (zie Kroniek). Een onderdeel van dit project is het nu voorliggend boek.

De kusttram werd 125 jaar geleden geboren met de opening van het traject Oostende-Nieuwpoort (1885). Vandaag is het de langste enkelvoudige tramlijn ter wereld. Terecht kan gezegd worden dat de impact van de kusttram op de ontwikkeling van de Belgische kustregio en van het kusttoerisme niet overschat kan worden. De miljoenen gebruikers, kustbewoners en bezoekers, anno 2012, bewijzen dit. Een daaraan gewijde publicatie lag dus enigszins voor de hand.

Na een voorwoord van bevoegd minister Hilde Crevits en een inleiding door de verantwoordelijken van *De Lijn* volgen vijf zeer gevarieerde delen: I. Sporen; II. Tussenstops; III. Mensen; IV. Uitzichten en V. Bestemmingen. Elk deel begint met een tekst van schrijver en columnist Bernard Dewulf, gevolgd door enkele originele zwart-witfoto's van fotograaf (en televisiefiguur) Michiel Hendryckx. Alle hoofdstukken zijn mooi geïllustreerd met uitstekend oud en nieuw materiaal. Waar nodig is er ook kaartmateriaal opgenomen.

Deel I: Sporen bevat bijdragen van Bart Van der Hertten over de buurtspoorwegen langs de kust voor de Eerste Wereldoorlog (p. 24-31), van Michelangelo Van Meerten over de kusttram in de 20ste eeuw (p.32-45), van Luc François over de financierings- en uitbatingsmodellen van het tramwegennet aan de Belgische kust (p. 46-55) en van Paul Van Heesvelde over de tramexploitatie tijdens de twee wereldoorlogen (p. 56-69).

In *Deel II: Tussenstops* geeft Jeroen Cornilly een aantal significante voorbeelden van de positieve impact van de kusttram. Vervoeren en vertoeven (p. 80-89) gaat o.m. over toeristen, De Haan, gidsen, reclame en het ku(n)stvenement *Beaufort*. Het artikel van Maarten Van Acker (p. 90-102) toont de cruciale rol die de transportinfrastructuur gespeeld heeft in de ruimtelijke ontwikkeling van de kust, vooral in de verstedelijking van het kustlandschap.

Deel III: Mensen biedt ons een artikel van Marc Constandt over het personeel van de pachtmaatschappij in de periode 1887-1956 (p. 114-119). Verrassend is de 'antropologische kijk' op het alledaagse tramleven (de gebruikers) van Ruth Soenen met de bekende pinguïnsplot in de kijker (p. 122-129). Tenslotte gunnen Dirk Schockaert en Carla Tavernier ons een blik achter de schermen van de organisatie van de kusttram vandaag (p. 130-133).

Deel IV: Uitzichten. In de eerste bijdrage van dit hoofdstuk behandelen Luc Verpoest en Jeroen Cornilly de architectuur van de kusttramlijn en ander erfgoed erlangs (p. 146-155). Dan neemt Marc Reynebeau ons mee op zijn eigenzinnige, informatieve en spitse rit langs het 67 km lange traject (p.156-165).

Deel V: Bestemmingen bevat twee artikels over de kusttram en design. André Detollenaere heeft het over de evolutie van het design van de kusttram tot gisteren (p. 176-183). Over de wetten van design en wat dit betekent voor het visueel beeld van de kusttram vandaag en vooral morgen laat Axel Enthoven zijn deskundig licht schijnen (p. 184-191). In het laatste artikel stelt Georges Allaert dat de kusttram meebouwt aan een duurzame mobiele samenleving (p. 192-199). Zo eindigt het boek met twee voeten op de grond en in de dagelijkse zoektocht naar duurzame oplossingen voor onze mobiliteit.

Op p. 201-203 is informatie opgenomen over alle auteurs, een goed idee, want zeker geen luxe gezien de veelheid en verscheidenheid.

Dit werk over de kusttram is een aanwinst. Het is een mooi boek geworden, inhoudelijk rijk en zeer gevarieerd en waarin zowel het verleden, het heden als de toekomst aan bod komen. Het ademt rijkdom uit met de vele, meestal vlot leesbare artikels, de ruime illustratie, de interventies van Bernard Dewulf, de grote, originele zwart-witfoto's van Michiel Hendryckx. Het is kortom een echt "feestboek" geworden. Vanuit historisch oogpunt bekeken, brengt het heel wat interessante nieuwe elementen aan en die zullen hopelijk de aanzet geven tot verder diepgaand en liefst interdisciplinair onderzoek.

Ludo Valcke

De kusttram: een veelzijdige kijk op de ontwikkeling van de Belgische kust. - Tiel:

Lannoo & De Lijn, 2010. - 208 p.: ill.

Kroniek

IN MEMORIAM

De nalatenschap van Yann Hollevoet (1962-2012) - Wat laat een wetenschapper na, als hij het aardse bestaan inruilt voor andere oorden? Liefst niet enkel een flinke stapel publicaties maar ook inzichten, praktische raadgevingen, gul gedeelde ervaringen, hoopvolle verzuchtingen en een pak onuitgevoerde plannen. Af en toe blijkt deze erfenis niet enkel van nut voor een kleine groep van bestaande en toekomstige collega's, maar heeft ook een ruimer publiek er (bewust of onbewust) wat aan. Als het goed zit, ontstaat bij vakgenoten en publiek zelfs een gevoel van waardering voor het geleverde werk. Op dat moment wordt de erfenis erfgoed, in de betekenis van 'dingen uit een ver of dicht verleden waarin we geïnteresseerd zijn, die we mooi vinden of die we een waarde toedichten, en dus in elk geval willen behouden'. De sterkte van de definitie zit in de vaagheid: 'interesse', 'esthetiek', 'waarde', 'dingen'. Het zijn niet toevallig allemaal termen die van pas komen bij de waardering van de erfenis van archeoloog Yann Hollevoet.

Yann Hollevoet studeerde archeologie aan de Rijksuniversiteit Gent in een tijd dat daarvoor nog geen aparte opleidingsrichting voorzien was. In 1985 behaalde hij het licentiaat in de geschiedenis optie oudste tijden met een verhandeling in 6 volumes (!), met de titel *Archeologisch onderzoek in de gemeente Oudenburg: prospectie, analyse, synthese*. Meteen was duidelijk dat het centrum van zijn wetenschappelijke aandacht in het gebied rond Brugge lag en daarvan zou vrijwel nooit meer afgeweken worden. Een doctoraatsproject, ondersteund door een aspirant-beurs van het Nationaal Fonds voor het Wetenschappelijk Onderzoek, verlengde zijn studieperiode aan de universiteit. Het project startte in 1986, liep tot 1990 en had als thema *Het Houtland in de Romeinse en vroegmiddeleeuwse periode: continuïteit of cesuur? Archeologische bijdrage tot de bewoningsgeschiedenis van zandig Binnen-Vlaanderen*. In die periode ondernam Yann, in regel samen met zijn *compagnon de route* Bieke Hillewaert, ook een reeks archeologische noodingrepen, genoodzaakt door de uitbreiding van de Zeebrugse achterhaven en andere bouwprojecten in de regio. Over dit reddingswerk, uitgevoerd onder ondankbare omstandigheden, werd uitvoerig bericht in reeksen zoals *Westvlaamse Archaeologica* en, zolang die - tot 1990 - bestond, in de kroniek *Archeologie*, uitgegeven door de Nationale Dienst voor Opgravingen, na regionalisering het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP).

In 1991 zou Yann dit instituut vervoegen en van daar uit tot eind 1999 in zijn favoriete studiegebied opgravingen blijven verrichten. Belangrijke vindplaatsen uit die tijd kregen een verslag in *Archeologie in Vlaanderen* en zijn opvolger *Relicta. Archeologie, Monumenten en Landschapszorg in Vlaanderen*. De belangrijkste zijn Ettelgem, Oostkamp, Oudenburg, Roksem, Sint-Andries (Brugge), Snellegem, Varsenare en Zerkegem. In zijn IAP-periode nam Yann ook het archeologisch onderzoek voor zijn rekening, dat gepaard ging met de aanleg van het West-Vlaams deel van een pijplijn die het land tot twee maal toe doorkruiste. De inbreng van de archeologie werd aanvankelijk binnen het project zo stiefmoederlijk behandeld, dat het de term 'noodonderzoek' een nieuwe, nog noodlot-tiger betekenis gaf.

Begin 2000 verliet Yann het IAP om gedurende twee jaar een assistentschap aan de Gentse universiteit uit te oefenen. Eind 2002 keerde hij echter terug in overheidsdienst, bij de Afdeling Monumenten en Landschappen, van het departement Leefmilieu en Infrastructuur. Hij bereidde er de opstart van de zogenaamde beheersarcheologie voor en zou vervolgens de eerste groep archeologen coördineren die het adviseren van bouwvergunningen, het beheer van de opgravingsvergunningen en de voorbereiding van beschermingsdossiers als taak kreeg. Na de omvorming van het IAP tot het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) in 2004, gebeurde dit beheer voortaan apart van de wetenschappelijke werking van dit laatste instituut. Het was zeker geen makkelijke tijd want het archeologiedecreet van 1993 had wel wat mogelijkheden afgedwongen maar zolang de implementatie van het Verdrag van Malta niet door Vlaanderen werd doorgevoerd, bleven de financiële mogelijkheden voor gedegen onderzoek beperkt.

Toen de Vlaamse administratie in 2005 onder de naam 'Beter Bestuurlijk Beleid' (BBB) een grote hervorming afrondde, werd zoals voor elk beleidsdomein ook binnen Ruimtelijke ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed een departement opgericht verantwoordelijk voor de voorbereiding van wet- en regelgeving. Yann stapte in 2006 over naar deze nieuwe eenheid, meer bepaald naar de Afdeling Stedenbouwkundig beleid en Onroerend erfgoedbeleid, en zette zich vanaf dan in voor de implementatie van het Verdrag van Malta. Later kwam daar ook de voorbereiding van een nieuw decreet voor het onroerend erfgoed bij, een proces dat tot op heden niet is afgerond. Toen het VIOE in 2008 zijn 'Onderzoeksbalans' lanceerde, had Yann daarin belangrijke bijdragen geleverd. Na een nieuwe hervorming werd hij medio 2011 deel van het nieuw opgerichte agentschap Onroerend Erfgoed, waar voortaan onderzoeks-, beheers- en beleidsvoorbereidende functies verenigd zijn.

In het werk van Yann Hollevoet nam niet alleen het onderzoek maar dus duidelijk ook de zorg voor het erfgoed een belangrijke plaats in. Yann was er van overtuigd dat het ene niet zonder het andere kon: onderzoek zonder maatschappelijke dimensie vond hij al even ongewenst als erfgoed-zorg zonder onderzoek. Bovendien mag nooit het publiek uit het oog verloren worden, dat trouwens op alle niveaus moet worden aangesproken. En niet enkel dat: de geïnteresseerden moesten ook kunnen participeren. Yann bracht dit in de praktijk, allereerst al door zijn grote inbreng in lokale erfgoedwerking. Binnen de Heemkundige Kring Brugs Ommeland was hij in 1996 een van de oprichters van de Werkgroep Archeologie Brugs Ommeland (WABO) die, in samenwerking met de archeologische dienst van de Stad Brugge, meehielp aan verschillende opgravingen in de binnenstad en in de randgemeenten. Het initiatief zou de weg bereiden voor de oprichting van de intergemeentelijke archeologische dienst Raakvlak in 2006. Opvallend is dat bij deze lokale Brugse werking van bij het begin grote aandacht was voor het samengaan van natuur- en cultuurwaarden. Zo staat op een vergeten site, ergens op het web, nog een dossier waarin zowel Groen vzw, Het Lappersfront, Natuurpunt vzw afdeling Brugge en de WABO de krachten bundelen voor een betere toekomst voor het domein Lappersfort.

Op het Vlaamse vlak was Yann in veel opzichten een voortrekker. Zijn grote aandacht voor preventief archeologisch onderzoek, toen nog onder de vorm van noodonderzoek, manifesteerde zich in een periode dat overheid en universiteiten nog vooral studieopgravingen uitvoerden. Zo kon het in de jaren 1980 gebeuren dat in de Zeebrugse achterhaven een gans landschap op de schop ging waarbij enkel wat jonge archeologen - zo goed en zo kwaad als dat kon - de vernieling in kaart brachten. Dit moeizame pionierswerk legde echter mee de basis voor een mentaliteitswijziging bij publiek en politiek, en op die manier voor de preventieve archeologie die later zou volgen. Zonder veel steun van wetgeving of structuren trachtte Yann, jaren *avant la lettre*, het archeologisch erfgoed in zijn regio te 'beheren'. Zijn voornaamste wapens waren de prospectie, het gebruik van de archeologische luchtfoto's van Jacques Semey en het streeknieuws uit de lokale kranten, waarin bouwactiviteiten werden aangekondigd. Het betekende een stijlbreuk met wat toen in vele archeologische middens en zeker binnen de eigen dienst gebruikelijk was, wat hem trouwens niet steeds in dank werd afgenomen. Yann's stijl was bovendien vaak hard en bij wijlen confronterend - hij was voor velen 'een moeilijke mens' - maar de verbeterheid, en de belezen of empirische onderbouw waarmee hij zijn ideeën en projecten verdedigde, droeg ieders respect weg.

Yann bracht trouwens nog andere aspecten van de archeologie onder de aandacht, die volgens hem in Vlaanderen te weinig aan bod kwamen.

De inspiratie daarvoor vond hij in de Angelsaksische en Scandinavische archeologische wereld, die voorop liep in de ontwikkeling van andere visies op de omzetting van archeologische gegevens in kennis en in interpretaties over het verleden. Het gaat onder meer om de cultureel-antropologische benadering van archeologische vondsten en de theoretische structurering van de interpretatie. En al was Yann een groot voorstander van doorgedreven materiaalstudie en een expert in het vroegmiddeleeuwse aardewerk, een artefact bleef voor hem toch “*not so much a pot, more a way of life*”. Experimentele archeologie, was het nu het laten bakken van replica's of het zelf maken van maquettes van opgegraven gebouwen, moest helpen de kloof te overbruggen tussen het voorwerp, of het spoor, en de personen die daar ooit een hand in hadden.

De puur-wetenschappelijke waarde van de studies van Yann Hollevoet valt af te lezen aan de aandacht die hij kreeg op het internationale forum. Voor veel Franse, Britse en Scandinavische collega's was Yann lang zowat de enige stem die hen vanuit het onbekende, moeilijk toegankelijke vroegmiddeleeuwse Vlaanderen bereikte. De vroege middeleeuwen in de *pagus flandrensis*, een duistere periode uit onze geschiedenis, droeg zonder meer zijn grootste wetenschappelijke aandacht en voorliefde weg. In één van zijn laatste lezingen, gehouden in 2011 op de contactdagen voor Belgisch-Nederlandse archeologen met interesse in de middeleeuwen, opende hij met de veelzeggende zin “*Licht in de duisternis!*”. Dat is inderdaad wat hij tot stand bracht en hoe hij ook wetenschappelijk zal herinnerd blijven. Yann ontwikkelde samen met Bieke immers voor het eerst een duidelijk zicht op de Merovingische en Karolingische bewoning van de kuststrandzone, een resultaat dat ook nu in Vlaanderen nog nergens zijn gelijke kent en ook internationaal bijzonder werd gemaakt. Reeds vanaf de vroege jaren 1990 tilde hij de gegevens uit zijn noodonderzoek naar een hoog wetenschappelijk niveau van interpretatie en trok hij er mee over het Kanaal. Bij voorname Britse onderzoekers als Alan Vince en Helena Hamerow vond hij weerklink voor zijn bevindingen en hij publiceerde er samen met hen over. In dezelfde tijd was Yann ook actief in de Franse wetenschappelijke wereld, wat onder meer tot uiting kwam in een bijdrage over vroegmiddeleeuws aardewerk op het belangrijke colloquium van Outreau. Ondertussen bleef hij vooral in eigen land met gestage tred zijn onderzoek publiceren, waarbij de geformuleerde opinies stevast gestaafd werden met grondige argumenten, terug te vinden in de rijk gestoffeerde voetnoten waaruit telkens weer een enorme belezenheid bleek.

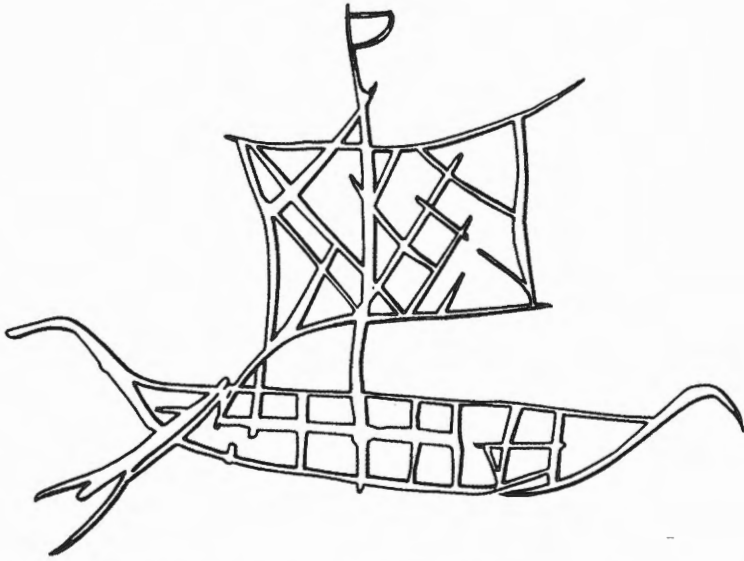
Ook voor het onderzoek naar de Romeinse periode leverde Yann pionierswerk in Vlaanderen. Alhoewel hij zelf vaak verkondigde dat hij het

niet zo voor die Romeinen had, heeft hij toch ook voor die periode de wetenschappelijke grenzen verlegd. Vele inheems-Romeinse boerderijen en begraafplaatsen gelegen langsheen of verderaf van de Romeinse Steenstraat passeerden voor zijn schop. Het onderzoek van de site Refuge, nabij de gevangenis van Brugge, dat hij samen met Bieke uitvoerde, kan gelden als het allereerste volledig vlakdekkend opgegraven inheemse nederzettingcomplex uit de Romeinse tijd in onze contreien. Ook talloze brandrestengraven werden door Yann onderzocht, niet in het minst de 500 graven van de grote Romeinse begraafplaats die hij op het sportveld van Oudenburg nood-archeologisch onderzocht. Naast de archeologie van de vroege middeleeuwen droeg het grafgebruik in de Romeinse tijd wellicht nog het meest zijn interesse weg. Zijn lezing vroeg in 2011 gehouden in Middelburg (NL) handelde net over dit thema en bracht een diepgaand overzicht van de complexe problematiek van het Gallo-Romeinse begrafenisritueel.

De laatste jaren was Yann wat minder actief op het wetenschappelijk publicatievlak. Toch zullen zijn bijdragen in de boeken *Vondsten uit vuur*, over een Romeinse begraafplaats in Jabbeke, en in *Op het raakvlak van twee landschappen*, over de vroegste geschiedenis van Brugge, een synthese blijven vormen van de kennis en ideeën die hij gedurende 30 jaar verzamelde. Hetzelfde zal zeker ook gelden voor zijn bijdrage in een wetenschappelijk synthesewerk over de geschiedenis van Brugge, die postuum in Oxford zal verschijnen.

Yann's verbeten kruistocht naar het innerlijke van de verleden dingen en 'de mens achter de pot' veranderde de laatste jaren voor zichzelf steeds meer in een calvarietocht. De groeiende onwetendheid binnen de archeologie, het procesmatige, bijna bandmatige en inhoudsloze handelen, het gestructureerd reduceren, het letterlijk vermarkten van de archeologie tot wat hij vaak "*het aanleggen van postzegelverzamelingen*" noemde; hij kon het allemaal steeds minder verdragen. Zijn eertijds luide stem begon de laatste jaren, vaak letterlijk, stiller te klinken in de kleine wereld van de Vlaamse archeologie. Het werd hem ook steeds moeilijker om energie op te brengen voor zijn passie. Steeds meer werd de kracht opgeslorpt door de strijd met alles en iedereen om zich heen, maar vooral ook met zichzelf, een strijd waaruit hij zichzelf moedig bevrijdde.

Maar uit de erfenis van Yann moet zonder twijfel een en ander bewaard blijven. Het zijn allemaal aspecten die hem zelf ook nauw aan het hart lagen: 'interesse', 'esthetiek', 'waarde' en 'dingen'. Zijn onverzadigbare wetenschappelijke interesse, zelfs niet te stelpen met meters boeken, moet allereerst een voorbeeld vormen en zijn publicaties kunnen niet anders dan nieuwe nieuwsgierigheid naar het verleden opwekken. De liefde voor het studieobject is een goede tweede. Yann hield niet alleen van de streek rond

Tekening van een schip op de zgn. Karlby steen (Denemarken), 8ste eeuw

Brugge of de vroege middeleeuwen, maar ook van de ‘potten’ die hij opgroef. Vooral vanwege het verhaal dat ze vertellen maar wellicht ook omdat ze een sobere esthetiek vertonen. Zijn bureau stond niet voor niets vol replica’s. Daarnaast was er, steeds aanwezig, de zorg om het erfgoed, het overtuigen van mensen dat zo iets waarde heeft, en tegelijk de knellende vaststelling dat het een moeilijke, soms hopeloze strijd blijft, vooral omdat ‘alles van waarde zo weerloos is’. En dan zijn er ten slotte nog de ‘dingen’, de elementen van wat we erfgoed noemen, moeilijk definieerbaar, duidelijk op zoek naar een kader waarin ze gevat kunnen worden. Yann wou meer theorie in de Vlaamse archeologie; het moest structuur brengen in de chaos van uiteenlopende benaderingen, visies en ideeën, of net het gebrek daaraan blootleggen. Niet iedereen kon hem daarin volgen. Maar nu hij er niet meer is, kunnen we hem misschien proberen in te halen.

Anton Ervynck en Wim De Clercq

Ons Heem wordt Tijd-Schrift – Het nieuw tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw dat *Ons Heem* opvolgt heet voluit: *Tijd-Schrift. Heemkunde en lokaal-erfgoedpraktijk in Vlaanderen*. Het eerste nummer verscheen in november 2011. Het heeft de ambitie om de specifieke meerwaarde van heemkunde als inhoudelijke discipline en sociale praktijk in het hedendaagse erfgoedveld te versterken. In de praktijk is het

de bedoeling dat erfgoedwerkers en heemkundigen enerzijds en academische historici anderzijds elkaars werk waarderen en meer dan vroeger gaan samenwerken. *Tijd-Schrift* wil daar drie maal per jaar de uitdrukking van zijn. Elke aflevering wordt gewijd aan een centraal thema met landelijke (=Vlaamse) relevantie, dat voldoende aanknopingspunten biedt voor de actuele heemkunde en erfgoedpraktijk. *Tijd-Schrift* wil daarbij academische kwaliteit koppelen aan een heldere en begrijpelijke schrijfstijl en aan een uitgesproken praktische en concrete invalshoek. Het is ervan overtuigd een hiaat in de Vlaamse geschiedschrijving te kunnen opvullen. Ons Genootschap, dat zich in bovenstaande principeverklaring helemaal kan vinden, zal het verschijnen van het tijdschrift met belangstelling opvolgen. Ons lid van de Algemene Vergadering dr. Heidi Deneweth maakt alvast deel uit van de redactie van het nieuwe tijdschrift. Het eerste nummer had als thema 'Dans en Vermaak'.

G.

Erfgoedprijs 2011 van de Provincie West-Vlaanderen - In 1959 schreef de Provincie West-Vlaanderen een wedstrijd uit voor historische monografieën en oorlogsdagboeken over de Eerste Wereldoorlog. (Heel wat van die inzendingen werden dan in de jaren 1960-70 uitgegeven door het Genootschap voor Geschiedenis.) Deze aanzet leidde in 1967 tot een eerste provinciale prijs voor volkskunde en in 1969 tot een eerste provinciale prijs voor geschiedenis.¹ Die prijzen volgden elkaar in een vier- of zesjarige cyclus op tot in 2007.

De snelle evolutie van wat intussen gemakshalve de 'erfgoedsector' is gaan heten, werd vanaf 2011 vertaald in een Provinciale Erfgoedprijs. Vanaf nu wordt de prijs om de 2 jaar toegekend aan publieksgerichte initiatieven. Om de 4 jaar is het de beurt aan onderzoeksgerichte projecten. Ook de organisatieformule werd volledig gewijzigd. Met een open oproep werd gepoogd om, via de website van de provincie, zoveel mogelijk nominaties binnen te krijgen voor publieksgerichte projecten uit de periode 2009-2011. De nominaties leidden tot een lijst van 31 initiatieven die werden voorgelegd aan een jury. Die jury zag er voor de prijs 2011 als volgt uit: Hubert De Witte, adjunct-directeur stedelijke musea Brugge; Dominiek Dendooven, wetenschappelijk medewerker bij de stedelijke musea Ieper; Nele Bogaert, stafmedewerker lokaal cultuurmanagement Locus, nu Provincie Oost-Vlaanderen; Daphne Maes, consulent

¹ Ludo Valcke, *Overzicht van de Westvlaamse Provinciale Prijzen voor geschiedenis en volkskunde tot 1982*, VWS-Cahiers, jg XVII nr 2, zomer 1982.

Heemkunde Vlaanderen; Martine Pieteraerens, erfgoedconsulente bij de Provincie Oost-Vlaanderen. Het secretariaat beruiste bij de Dienst voor Cultuur, afdeling erfgoed, van de Provincie West-Vlaanderen.

Op basis van een reeks criteria – o.m. de inspirerende voorbeeldfunctie, het vernieuwend karakter, de uitstraling... – stelde de jury 1 laureaat (5000 euro) en 2 premiewinnaars (elk 2500 euro) voor aan de Bestendige Deputatie, die het voorstel volgde. De proclamatie en prijsuitreiking hadden plaats op 3 december 2011 in een prestigieuze erfgoedlocatie nl. het Klein Seminarie te Roeselare.

Laureaat van de Provinciale Erfgoedprijs 2011 werd De Lijn met het project '125 jaar Kusttram'. Het initiatief omvatte o.m. een tentoonstelling in de Venetiaanse Gaanderijen in Oostende, een publicatie (zie boekbesprekingen), een project mondelinge geschiedenis, een zoektocht en heel wat extra historische informatie die op significante plaatsen werd aangebracht. De jury wees erop dat het ging om een kwalitatief en integraal erfgoedproject over een uniek gegeven en met landelijke relevantie. Het kan tevens gelden als een voorbeeld voor andere bedrijven die bewust willen omgaan met hun eigen erfgoed.

Premiewinnaars waren:

- Het OCMW Brugge en de VZW Raakvlak voor het project 'Hallenhuis' (Sint-Andries/Brugge). Het werd door de jury aangeduid als een totaalproject waarbij archeologische ontsluiting, erfgoed, erfgoedtoerisme, bejaardenzorg en sociale tewerkstelling blijvend geïntegreerd worden.
- De Heemkundige kring Oostkamp voor de zeer actieve en intensieve publiekswerking met als voorbeelden: het project GRAY, over de Vlaamse Brit Lionel Graham Croucher, de geestelijke vader van Rikske en Fikske en een erfgoedhappening, telkens op een zeer breed publiek gericht en in samenwerking met een hele reeks partners.

Bij de proclamatie werden via een groot zaalscherm alle 31 initiatieven kort visueel gepresenteerd. Van de zeer verzorgde programmabrochure die aan de aanwezigen overhandigd werd, kan nog digitaal genoten worden via de provinciale website www.west-vlaanderen.be/cultuur. De 28 niet-bekroonde nominaties volgen ook hieronder als een bewijs van de diversiteit binnen de West-Vlaamse erfgoedsector:

- Blankenberge: Belle Epoquecentrum;
- Brugge: Bruggemuseum, tentoonstelling 'Uit goede bron';
- Brugge: Erfgoedcel Brugge: Dorpen in de kijker – Ver-Assebroek;
- Brugge: VZW Erfgoedforum;
- Curieus West-Vlaanderen: zwarte sneeuw en rode rozen;

- Dadizele: Heemkring Dadingisila: tentoonstelling kasteel Mariën-
stede;
- Deerlijk: René Declerqmuseum;
- Erfgoedkring Ernest Schepens;
- Ginter: 'Ginter zie Ginter.. De Romeinen';
- Gistel: de Godelieveprocessie;
- Heule: vrienden van de Preetjesmolen;
- Izegem: stedelijke musea, tentoonstelling shoe shoe shoes;
- Izegem: stedelijke cultuurraad: 'Echte adel in 't gemoed';
- Knokke-Heist: For Freedom museum;
- Knokke-Heist: Museum Sincfala: tento: Annemieke en de Smarties,
PhotoHall, 1933-80;
- Kortrijk: Erfgoedcel Kortrijk: project OnGELOOflijk;
- Marke: Stichting De Béthune: ontsluiting archief en bibliotheek De
Béthune;
- Middelkerke: Kusthistories;
- Oostduinkerke: Nationaal Visserijmuseum;
- Oostende: zeilschip Mercator;
- Oostende: erfgoedwerkgroep VZW Dement;
- Oudenburg: Romeins archeologisch museum;
- Poperinge: De Lovie: herbestemmingsprojecten met een sociale in-
slag;
- Veurne: Boetprocessie;
- Waregem: stadsarchief: Rokjes, botjes en stokjes, majorettes in
beeld;
- Wervik: Viroviacum Romanum, Gallo-Romeins weekend;
- Westhoek: Erfgoedcel CO 7: Westhoek verbeeldt;
- Zwevegem: Transfo Zwevegem: herbestemming industrieel erf-
goed.

De originele formule voor de nieuwe erfgoedprijs van de Provincie West-Vlaanderen lijkt een voltreffer, al zal de toekomst dit moeten bevestigen. De sterke betrokkenheid van de hele sector leverde op 3 december, bij de proclamatie in een gastvrij Klein Seminarie, een zeer ruim, aandachtig, gevarieerd en duidelijk ook geëngageerd publiek op.

Ludo Valcke

Vorstelijk verzameld - Van 3 oktober 2011 tot 15 januari 2012 had in het Groeningemuseum te Brugge de tentoonstelling plaats "Vorstelijk verzameld. Van Eyck, Gossaert, Bruegel. Meesterwerken uit het Kunsthistorisches Museum te Wenen". De titel verwijst naar de kunstcollectie die het roemruchte huis van Habsburg - dat ook hier als vorsten

of als landvoogden geregeerd heeft - in de loop der eeuwen heeft verzameld. Met 53 schilderijen. uit de 15de en 16de eeuw toonde de tentoonstelling een eerder beperkte keuze, maar dat is o.i. te verkiezen boven een onoverzichtelijk aantal werken waarvan de kwaliteit veel hoogten en laagten vertoont. De schilderijen waren gegroepeerd rond vier thema's: *portretten*, *devotie*, *landschap* en *dagelijks leven*, d. w. z. onderwerpen die later in de 17de eeuw nog een ongeëvenaarde bloei zullen kennen in de Nederlanden. Het is eens een andere manier om kunstwerken te bekijken en ze te vergelijken met de schilderijen uit het Brugse museum.

In de catalogus wordt eerst door de directrice van de Gemäldegalerie van het Weense museum het totstandkomen van de Habsburgse verzameling geschetst. Vervolgens wordt elk thema uitvoerig in een essay voorgesteld, waarna elk schilderij van die groep met een grondige notitie wordt voorgesteld.

Het zelfstandige *portret* is veel ouder dan het zelfstandige landschap. Alhoewel reeds enkele portretten bekend zijn uit het einde van de 14de eeuw, moeten we toch wachten tot Jan van Eyck met zijn realistische portretkunst het genre zijn hoogste status geeft. In de tentoonstelling was de confrontatie van het "portret van de Brugse goudsmid Jan de Leeuw" door Jan van Eyck (1436) met het "portret van een goudsmid" door Gerard David (einde 15de eeuw) en met het "portret van Mary Rose Tudor" (? , ca. 1514?) door Michiel Sittow, een esthetisch hoogtepunt.

Devotionele schilderkunst is aanwezig in kerken en kapellen als altaarstuk en epitaaf of in burgerhuizen en kastelen als devotiepaneel. In deze groep waren de schilderijen van Hugo van der Goes (tweeluik: "Zondeval", "Bewening van Kristus") en van Hans Memling ("Adam en Eva", uit het "drieluik met de tronende Madonna") ongetwijfeld de blikvangers, maar ook de "Maria met Kind en heiligen" (ca. 1510) van de Meester van Hoogstraten was, o. m. wegens de invloed van Memling, een welgekomen gast in Brugge;

Het *landschapsschilderij* heeft zich geleidelijk ontwikkeld tot een zelfstandig genre. Bij Jan van Eyck en Rogier van der Weyden wordt het achtergrond-landschap een op zichzelf staand onderdeel. Dit wordt verder uitgewerkt door Hans Memling en Gerard David, om uiteindelijk rond 1550 een "zuiver" landschap te worden zonder bij een verhaal te behoren. In die evolutie hebben wellicht ook de Vlaamse kalenderminiaturen (15de en eerste helft 16de eeuw) - met hun grote aandacht voor het landschap - een rol gespeeld. Via een indrukwekkende Pieter Bruegel ("Zelfmoord van Saul") komt men terecht in het begin van de 17de eeuw met Joos de Momper, de specialist van de berg- en rotslandschappen.

In de *genretaferefen* komt het dagelijkse leven van de volkswens aan bod, wat reeds in de kalenderminiaturen gebeurd was met het leven en het werk op het platteland. Met feestelijke scènes binnen en buiten de woning is Pieter Bruegel onovertroffen. Het "Bezoek aan het pachthof" (ca. 1600, door Jan Bruegel de Oude, maar teruggaand op een verloren werk van Pieter Bruegel) toont een moeilijk te verbeteren beeld van de tweeledigheid – of meerledigheid? – van de cultuur in de Nederlanden, als men het vergelijkt met het schilderij "Paleisarchitectuur met voorname bezoekers" (ca. 1596) van Hans Vredeman de Vries waar de heel andere leefwereld van de elite wordt getoond.

Al met al een boeiende tentoonstelling die een goed beeld geeft van de verscheidenheid in de schilderkunst van de Lage Landen.

De catalogus eindigt met een welkome reeks notities "kunstenaarsbiografieën" en een "bibliografie".

Catalogus "Vorstelijk verzameld", o. l. v. Sylvia Ferino-Pagden (directrice van de Gemäldegalerie van het Kunsthistorisches Museum te Wenen), Till-Holger Borchert (conservator Groeningemuseum Brugge) en Manfred Sellink (directeur Musea Brugge); 208 blz., ill.

L. D.

Van chirurgijns tot pestheiligen – Van 29 september 2011 tot 26 februari 2012 liep op de zolder van het Hospitaal museum te Brugge een tentoonstelling onder de titel *Van Chirurgijns tot Pestheiligen. Ziek zijn in Brugge in de 16de en 17de eeuw*. Het was een initiatief van de vzw Montanus, die zich sinds jaren beijvert voor de geschiedenis van de geneeskunde in Brugge, ruim gesteund en praktisch uitgewerkt door Musea Brugge en OCMW-Brugge, in een zeer geslaagde vormgeving van PK Projects uit Brugge.

De tentoonstelling was opgebouwd rond zeven thema's, die de ziekenzorg belichtten, de dokters en verplegers in beeld brachten, de evolutie naar wetenschappelijke geneeskunde schetsten, de ziekten en de diagnoses toonden, en de rol van de religieuze hulpverlening niet vergaten. De bezoeker kreeg een goed gedocumenteerd beeld van de evolutie van de geneeskunde van de traditionele en vaak volkse geneeswijzen tot de vernieuwingen dankzij het humanisme en de betere kennis van het menselijk lichaam.

De wetenschappelijke aspecten van de tentoonstelling werden nog verder uitgediept in de begeleidende brochure van 46 bladzijden, gepubliceerd als *Museumbulletin* nr. 3 van 2011, in een coördinatie van Johan R. Boelaert en Sibylla Goegebuer. In niet minder dan dertien bijdragen worden hierin diverse aspecten van de geneeskundige praktijk toegelicht. Zowel in het boekje als in de tentoonstelling ging bijzondere aandacht

naar de heiligenverering als vrijgeleide naar de hemel, een thema dat bijzonder goed aansluit bij de locatie, het oude Sint-Janshospitaal.

Het Belfort heringericht – Het Brugse belfort is één van de drie torens die de skyline van de stad bepalen en al meer dan zeven eeuwen het trotse symbool van de Brugse gemeenschap. Het belfort maakt deel uit van het hallencomplex op de Markt, vandaar dat het ook vaak “de halletoren” wordt genoemd. De toren is ingericht als museum en vormt als zodanig een afdeling van het Bruggemuseum. Na een grondige opknappbeurt en een museale herinrichting werd het Belfort op zaterdag 14 april 2012 officieel heropend. In het weekend van 14 en 15 april werd deze heropening begeleid door een feestprogramma met een kinderzoektocht, een beiaardconcert met de ‘top tien’ van de Bruggelingen, een klimdemonstratie door de Monumentenwacht, een lezing en een geleide torenwandeling.

In de vernieuwde ontvangstruimte op de eerste verdieping vindt de bezoeker niet alleen de kassa voor de ticketverkoop, maar kan hij tijdens het soms lang aanschouwen de op panelen aangebrachte informatie over de bouw en de betekenis van de toren opnemen. Hij passeert ook het balkon, dat uitzicht biedt op de Markt en waarop in het verleden de Hallengeboden of stedelijke reglementen en verordeningen werden afgelezen. Op de tweede verdieping kan hij zoals in het verleden de thesauriekamer bezoeken, nu met nieuwe duiding bij de kunstige smeedijzeren deuren uit 1291 die de twee muurnissen afsluiten waarin de privilegekoffers, het stadszegel, de stadsrekeningen en de stadskas werden bewaard. De verdere tocht langs de torentrappen voert langs de triomfklok, de indrukwekkende koperen speeltrommel en het uurwerk, de beiaardkamer en de beroemde 18de-eeuwse beiaardklokken naar de top met zijn uniek panoramisch zicht over de stad en zijn omgeving.

Ter gelegenheid van de heropening publiceerde het Bruggemuseum samen met de West-Vlaamse Gidsenkring een gloednieuwe brochure getiteld *Het Belfort van Brugge*. Het boekje telt 48 bladzijden en werd uitgegeven in vijf taalversies. Geert Souvereyns van het Bruggemuseum schreef de inleiding over het belfort als baken in de stad en de omgeving, en een tweede bijdrage over de Vlaamse belforten als werelderfgoed. De bouwgeschiedenis werd deskundig beschreven door Brigitte Beernaert van de stedelijke dienst Monumentenzorg. Daarna volgen twee hoofdstukken door erehoofdarchivaris André Vandewalle, eerst over de hallen als handelshart van de stad, vervolgens over het belfort als politiek hart en bewaarplaats van de stedelijke privileges. Het boekje vervolgt met een bijdrage van Aleid Hemeryck, eveneens van het Bruggemuseum, over het

Negen sleutelgaten in een smeedijzeren deur van de thesaurie in het belfort
(foto Jan Termont, Brugge)

belfort als communicatiemiddel met de burgers. Het boekje sluit af met een hoofdstuk over de beiaard en de beiaardcultuur door stadsbeiaardier Frank Deleu. Het is rijkelijk geïllustreerd en voorzien van een beknopte bibliografie. Het vormt een uitstekende leidraad bij een bezoek aan het belfort en een waardevol naslagwerkje voor in de thuisbibliotheek.

Tijdens zijn lezing op 15 april behandelde erehoofdarchivaris Vandewalle dezelfde items die hij in de brochure beschreef, maar in uitvoeriger vorm en ingebed in de ruimere stadsgeschiedenis. Hij situeerde de bouw van de hallen en het belfort in het begin van de 13de eeuw in de economische en politieke opgang van de stad. Hij gaf veel aandacht aan de betekenis van de brand van het belfort in 1280 en aan de emancipatiebeweging van de ambachtsklasse die tot uiting kwam in de vrijheidscharters van de stad en de bewaring ervan in de thesaurie. Ook het afkondigen van de hallengeboden en de functie van het klokkenspel als communicatiemiddel werden toegelicht. Daarnaast genoot ook de rol van de groot- en kleinhandel in de hallen en in de naburige Waterhalle de nodige aandacht van de spreker.

Kapittel van de Orde van het Gulden Vlies in Brugge - Historici van het laatmiddeleeuwse Brugge weten dat de Bourgondische hertog Filips de Goede in 1430 de beroemde ridderorde van het Gulden Vlies in

Brugge heeft gesticht. In de 15de eeuw heeft de Orde nog drie plechtige kapittelvergaderingen in Brugge gehouden: 1432, in de Sint-Donaaskerk, 1468 in de Onze-Lieve-Vrouwekerk, en 1478 in de Sint-Salvatorskerk. Ook in 1932, 500 jaar na de bijeenkomst in de Brugse Sint-Donaaskerk, werd een kapittel georganiseerd in onze stad door de Oostenrijkse tak van de Orde.

Op 30 november en 1 december 2011 organiseerde de Oostenrijkse tak van de Orde opnieuw een plechtig kapittel in Brugge, volgens de wens van de eerder dit jaar overleden aartshertog Otto van Habsburg, de zoon van de laatste keizer van Oostenrijk. De Oostenrijkse tak van de Orde wordt nu geleid door aartshertog Karl, de oudste zoon van aartshertog Otto. Op 30 november werden in de Heilig-Bloedbasiliek twee Belgische prinses tot ridder geslagen: prins Michel de Ligne en prins Charles-Louis de Mérode. Na de korte plechtigheid werd de traditionele eucharistieviering ter ere van de H. Andreas, patroon van de Orde, opgedragen door de pauselijke nuntius met de vice-kanselier van de Orde en de rector van de Heilig-Bloedkapel als concelebranten. Daarna werd het gezelschap door het stadsbestuur ontvangen op het stadhuis. Een koor onder leiding van Ignace Thevelein luisterde de plechtigheid op met de uitvoering van een mis van Clemens Non Papa.

Op 1 december hielden de ridders een besloten kapittelvergadering in de Onze-Lieve-Vrouwekerk, gevolgd door een requiemmis, opgedragen door de bisschop van Brugge, in concelebratie met de pastoor-deken van de kathedraal en de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de vice-kanselier van de Orde. Hetzelfde koor zorgde voor de uitvoering van de requiemmis van Palestrina. Daarna werden de genodigden ontvangen door de gouverneur van West-Vlaanderen in zijn ambtswoning. De ridders bezochten op 30 november het Stadsarchief en op 1 december het Bruggemuseum Gruuthuse en het Groeningemuseum.

De aanwezige ridders waren, naast de nieuw aangestelden: grootmeester aartshertog Karl von Österreich, Frä Matthew Festing, tevens grootmeester van de Orde van Malta, aartshertog Joseph Arpad von Österreich, aartshertog Andreas Salvator von Österreich, vorst Albrecht von Hohenberg, aartshertog Michael Koloman von Österreich, prins von Altenburg, aartshertog Georg von Österreich, aartshertog Carl Christian von Österreich, aartshertog Joseph Karl von Österreich, vorst zu Löwenstein-Wertheim-Rosenberg, Baron Nikola Adamovich von Čepin, aartshertog Ferdinand Zvonimir von Österreich, baron Bernard Guerrier de Dumast, vorst Schönburg-Hartenstein, prins Kubrat van Bulgarije, graaf Peter Seilern-Aspang, graaf Alexander Pachta-Reyhofen, baron Wulf-Gordian Hauser, graaf Carl Philip Clam-Martinic, graaf Carl-

Albrecht Waldstein, Abt em. Gregor graaf Henckel von Donnersmarck OSB, vice-kanselier van de Orde.

Het is duidelijk dat de Oostenrijkse Habsburgers nog steeds prijs stellen op de instandhouding van tradities uit de Bourgondische periode. Daardoor kon de stad Brugge gedurende enkele dagen aanknopen bij gebeurtenissen van meer dan een half millennium geleden.

Noël Geirnaert

150 jaar kanaal Roeselare-Leie - Op vraag van de belanghebbende gemeenten en met steun van vooral volksvertegenwoordigers Alexander Rodenbach en Barthélemy Dumortier werd na jarenlang lobbywerk in 1862 een plan aangenomen om een kanaal van Roeselare tot aan de Leie aan te leggen. Vooral de verzekering dat de plaatselijke gemechaniseerde textielindustrie langs die waterweg een grote steenkolenafname vanuit de Waalse bekkens zou meebrengen, bracht de liberale regering ertoe haar toestemming voor het kanaalproject te verlenen. Het duurde echter nog tot in 1872 vooraleer de vaart plechtig kon opengesteld worden. Het kanaal Roeselare-Leie is ongeveer 16,5 km lang, oorspronkelijk aan de waterspiegel minimum 13,5 m breed en maximaal 1,80 m diep. Om hoogteverschillen te overwinnen werden sluizen gebouwd in Kachtem en Ooigem. In de beginperiode werden er vooral bouwmaterialen en steenkolen vervoerd; vanaf het interbellum namen granen en voeders de overhand.

Emelgem aan het kanaal Roeselare-Leie, begin 20ste eeuw (Provinciaal Archief West-Vlaanderen – PAWV A, Fotoverzameling, F.V. 60.956)

Naar aanleiding van '150 jaar kanaal' zijn in de loop van 2012 diverse artistieke, sportieve en toeristische evenementen opgezet in Ingelmunster, Izegem, Oostrozebeke, Roeselare en Wielsbeke. Op het vlak van erfgoed en geschiedenis zijn vooral te vermelden: de tentoonstellingen 'Van 11.000 jaar Mandel tot 150 jaar Vaart' (over archeologische relictten, van 16 januari tot 31 december in de dienst Cultuur, Zuidstraat 3 te Roeselare), 'Een reis langs het kanaal' (kanaalzichten aan de hand van 70 foto's, van 1 februari tot 31 mei in het Stadsarchief, Botermarkt 3 te Roeselare) en 'De Pioniers van de Vaart' (de ontstaansgeschiedenis van de vaart, vanaf 22 april tot 6 mei in de Oude Brouwerij Sint-Michiël, Kaaistraat te Roeselare), het boek F. ACX, 'De ontstaansgeschiedenis van het kanaal Roeselare-Leie' (publicatie op 22 april), de documentaire '150 jaar kanaal: van verpauperde regio tot het economische hart van West-Vlaanderen!' (première op 22 mei) en de brochure 'Het kanaal Roeselare-Leie anders bekeken: bouwkundig erfgoed langs het kanaal' (publicatie in juni)

Voor meer info zie www.kanaalroeselareleie.be

Johan Vannieuwenhuysse

West-Vlaamse militieregisters digitaal raadpleegbaar - Sinds 2004 liep in de Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen een grootschalig microfilmings- en digitaliseringsproject om de West-Vlaamse militieregisters (1813-1922) op een hedendaagse manier te ontsluiten. Eind 2011 werden de laatste boeken verwerkt door de firma Sercu Microdata uit Roeselare. De onderzoeker kan nu digitaal 1.308 registers bevragen aan de hand van 317.555 scans. De militieregisters bevatten inschrijvingen van de kandidaat militaire dienstplichtigen uit de West-Vlaamse gemeenten. Van elke dienstplichtige zijn allerlei interessante gegevens opgenomen: geboortedatum en geboorteplaats, woonplaats, beroep, de namen en beroepen van de ouders, het opleidingsniveau of de graad van geletterdheid, gegevens over het uitsstel en eventueel definitieve vrijstelling van militaire dienst of gegevens over de militaire carrière, en – tot 1871 – de fysieke kenmerken (lichaamsgrootte, vorm van het gezicht, het voorhoofd, de neus, de mond, de kin, het haar, de wenkbrauwen, kleur van de ogen en andere lichamelijke bijzonderheden). Vooral genealogen of geïnteresseerden in familiegeschiedenis hebben belangstelling voor deze informatie. Ze levert hen basismateriaal (geboortedata en -plaatsen, namen van de ouders, beroepen) voor de opmaak van stambomen en bijkomende gegevens, bv. over het uiterlijk van mannelijke individuen, en dit voor de ontwikkeling van de fotografie in het laatste kwart van de 19de eeuw. De registers kunnen ook aangewend worden voor breed historisch on-

derzoek, bv. naar de algemene fysieke toestand, naar het voorkomen van fysieke handicaps, naar de alfabetiseringsgraad, de beroepsstructuur, enz. bij de rekruten.

Johan Vannieuwenhuysse

Jaarvergadering 2011 - De jaarlijkse vergadering van alle leden vond plaats op 17 december 2011 en was opnieuw een succes. Met ruim veertig aanwezigen was de leeszaal in het Brugse Stadsarchief goed gevuld. Voorzitter André Vandewalle heette iedereen welkom en bracht kort verslag uit over de werking in het voorbije jaar. Hierbij belichtte hij onder meer de (ontgoochelende) uitkomst van de subsidieaanvraag bij de Vlaamse overheid voor de volgende jaren en de stilaan goed op gang komende samenwerking met de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Daarna gaf redactiesecretaris Kurt Priem enige toelichting bij het nieuwste nummer van de *Handelingen*. Marc Ryckaert sloot het 'huishoudelijke' gedeelte van de vergadering af met de voorstelling van het *Repertorium van de Vlaamse adel* van Frederik Buylaert. Dit boek, dat meteen de nieuwe uitgavenreeks *Historische Monografieën Vlaanderen (HMV)* inluidt, is een eerste resultaat van de samenwerking met de Gentse zustervereniging. In het tweede deel van de vergadering bracht Hendrik Callewier een lezing onder de titel: *De papen van Brugge*. Op basis van onuitgegeven archiefmateriaal, waaronder de kapittelakten van de Brugse Sint-Donaaskerk, schetste hij een levendig portret van de geestelijkheid in het Bourgondische Brugge. Waarom en hoe werd iemand priester? Wat was het recept voor een succesvolle kerkelijke carrière? Er werd ook vrij uitvoerig stil gestaan bij de bedenkelijke levenswandel die nogal wat geestelijken erop nahielden. Voorts werd de veelzijdigheid van de vijftiende-eeuwse kanunniken en kapelaans beklemtoond: activiteiten als muzikant, notaris of ambtenaar overschaduwden niet zelden hun pastorale taken. In het Bourgondische Brugge vervulden zij dan ook vaak een rol die het religieuze domein ver oversteeg.

De jaarvergadering 2012 zal plaatsvinden op zaterdag 15 december. U wordt nu reeds van harte uitgenodigd

Gastspreker Hendrik Callewier op de jaarvergadering 2011

Auteurs

Stefan Huygebaert (°1988) studeerde in 2011 af aan de UGent als Master in de Kunstwetenschappen (minor geschiedenis) met een masterscriptie over het neogotisme aan de Brugse 19de-eeuwse academie. Daarnaast gidst hij sinds 2007 tijdens de zomer bezoekers per fiets in en rond Brugge. Momenteel vervolledigt hij zijn studies met een Specifieke Leraaropleiding Geschiedenis, Kunst & Muziek aan de KULeuven.
Contactgegevens: stefan_huygebaert@hotmail.com

Wouter Kerkhove (°1988) studeerde Geschiedenis en Europese Studies aan de KULeuven. Hij behaalde in 2010 een Master of Arts in de Geschiedenis met de verhandeling *Op de eerste dinsdag na de laatste zondag van augustus: Een geschiedenis van de jaarlijkse paardenrennen in Waregem, 1847-1966*. Momenteel studeert hij in Leuven en Liverpool verder om een Master of Science in European Politics and Policies te behalen.
Contactgegevens: WouterKerkhove@hotmail.com

Hannes Lowagie (°1985) studeerde geschiedenis aan de UGent. Nadien werkte hij aan een doctoraat in het kader van het IUAP-project VI/32 'City and Society in the Low Countries'. Hierbij bestudeerde hij de stedelijke correspondentie in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen. In januari 2012 verdedigde hij succesvol dit doctoraat. Momenteel is hij tewerkgesteld in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.
Contactgegevens: hannes.lowagie@kbr.be

Prof. dr. Beata Mozejko is hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de universiteit van Gdansk (Polen). Ze promoveerde in 1997 tot doctor en behaalde in 2004 haar *Habilitation*. Ze is gespecialiseerd in de geschiedenis van de politieke ontwikkelingen de internationale betrekkingen in de 15de eeuw.

Ronald Van Belle (°1943), licentiaat Diplomatieke wetenschappen (RUGent) en Kunstgeschiedenis en Archeologie (VUBrussel), doctoreert aan de UGent over "De vlakke Doornikse grafmonumenten 12de-16de eeuw". Hij is gespecialiseerd in funeraire kunst, iconografie, kostuumgeschiedenis, randminiaturen en toegepaste kunsten en lid van verschillende internationale genootschappen, o.a. de *Monumental Brass Society* (GB) waar belangrijke studies van zijn hand verschenen. Hij publiceerde

ook in de *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, Biekorf* en andere tijdschriften en verzamelwerken. Hij is auteur van *Vlakke grafmonumenten en memorietaferelen met persoonsafbeeldingen in West-Vlaanderen, een inventaris, funeraire symboliek en overzicht van het kostuum*, Brugge, 2006 en *Laudas Flamencas en Espana - Flemish monumental brasses in Spain*, Bilbao, 2010.

Contactgegevens: ronald.van.belle@base.be

Andries Van den Abeele (°1935) is bestuurslid van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge en publiceert geregeld over Brugse onderwerpen door de eeuwen heen.

Contactgegevens: abeele@skynet.be – www.andriesvandenabeele.net)

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, (vanaf 1929; ontbreken : 1931, 1933, 1934, 1939-2, 1962-1966, 1972-1977), per jaargang 22,00 €
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden*. 1089-1300, 1973, in 8°, 217 blz. Tweede deel, 1301-1339, Brugge, 1978, in 8°, 362 blz. Vierde deel, 1385-1420, Brugge, 1982, in 8°, 325 blz. Samen 40,00 €
- S. Vrielinck en R. Van Eenoo, *Ijveren voor Geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*. Brugge, 1989, 182 blz. 21,00 €
- A. Schouteet, *Honderdvijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Analytische inhoud en registers, 1839-1988*. Brugge, 1991, 413 blz. 17,35 €
- K. Geerts, *De spelende mens in de Boergondische Nederlanden*. Brugge, 1987, 200 blz., ill. (VHS 4) 16,20 €
- K. Rotsaert, *Het daensisme in West-Vlaanderen*. Brugge, 1989, 254 blz., ill. (VHS 6) 23,55 €
- J. Sabbe, *Vlaanderen in opstand, 1323-1328. Nikolaas Zannekin, Zeger Janszone en Willem de Deken*. Brugge, 1992, 132 blz. (VHS 7) 21,00 €
- C. Vandenbroeke, *Hoe rijk was arm Vlaanderen? Vlaanderen in de 18de eeuw. Een vergelijkend overzicht*. Brugge, 1995, 168 blz. (VHS 8) 23,55 €
- K. Priem, *God of de keizer? Clerus en politiek te Brugge (1780-1802)*. Brugge, 1996, 184 blz. (VHS 9) 23,55 €
- L. Van Biervliet, *De brieven van W.H. James Weale aan Jozef A. Alberdingk Thijm, 1858-1884*. Brugge, 1991, 99 blz. 9,90 €
- L. Van Biervliet, *De relatie van W.H. James Weale met Jean Bethune. Brieveneditie*. Brugge, 1996, 173 blz. 9,90 €
- M. Vandermaesen, *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de veertiende eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie van de Raad en van de raadsheren achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*. Brussel, 1999, 3 dln (591, 542 en 244 blz.) 37,00 €
- A. Serlet en R. Van Eenoo, *Auguste de Maere : vader van Brugge-zeehaven, promotor van het cultuurleven in Gent*, Brugge, 2000, 158 blz., ill. (VHS 11) 23,55 €
- P. Vandewalle en J. Mertens, *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen*, Brugge, 2003, 93 blz. 10,00 €
- R. Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, 2005, 208 blz., ill. (VHS 12) 29,50 €
- D. Vansacker, *Van FC Bruggeois tot Club Brugge KV (1891-2010). De maatschappelijke inbedding van een Brugse, Vlaamse, Belgische en Europese voetbalploeg*, Brugge, 2011, 304 blz., ill. (VHS 13) 24,00 €